

TAMPEREEN YLIOPISTO

Jarno Leppänen

SODAN JALOISTA NOKIALLE
SOK:n Nokian tehtaot 1940–1960

Suomen historian pro gradu –tutkielma
Tampere 2005

SISÄLLYSLUETTELO

1. Johdanto	1
2. Viipurin menetys tuo SOK:n suurmyllyn Nokialle	7
2.1. Nokia ja Stenholm kukistavat Tampereen sijoituskilpailussa	7
2.2. Sota hidastaa rakentamista	13
2.3. Tehtaan toiminta 1960-luvulle saakka	15
2.3.1. Vehnämylly	26
2.3.2. Ruismylly	31
2.3.3. Kaura- ja ohramyllyt	33
2.3.4. Leipätehdas	36
2.3.5. Makaronitehdas	39
2.3.6. Juurikaskuivaamo	42
2.3.7. Hernepakkaamo ja kakkujauhesekoittamo	44
2.4. SOK Nokia satojen työpaikaksi	45
3. Nokian elintarviketyöläiset ajan melskeissä	47
3.1. Ammattiosasto 68:n perustaminen, johto ja jäsenistö	47
3.2. Tiukka taisto toimeentulosta – säännöstely, vakauttaminen ja työehtosopimusneuvottelut	51
3.2.1. Säännöstelyn aika	51
3.2.2. Säännöstelyn loppuminen ja hallituksen pisteostot	54
3.2.3. Työehtosopimusneuvottelut – Nokia ei tiedä mitä SEL ajaa	55
3.3. Linnarauha ja vakauttamissopimus – paluu palkkasäännöstelyyn	59
3.4. Säännöstelystä yleislakkoon – Nokialla ja SOK:lla rauhallista	64
3.5. Ilman sopimuksia 1956–1957	67
3.5.1. Nopeasti katoavat korotusmarkat	67
3.5.2. Uudet sopimukset jälleen lakonuhan alla	69
3.6. Lama ja ostajan markkinat – helpot sopimukset 1958–1960	70
3.7. SAK:n hajaannus – Nokian elintarviketyöläiset yhtenäisinä	71
3.8. Poliittiset ja paikalliset työtaistelut	73
3.8.1. Sartio syytettynä säännöstelyrikkomuksesta	73
3.8.2. Rauhallinen Leino-lakko Nokian SOK:lla	75
3.8.3. Sveitsiläinen pakkauskone ajaa näkkileipätehtaan lakkoon	76
3.8.4. Pirkan Leipä Oy ruotuun – lakon avulla	79
3.9. Ammattiosasto 68:n muu toiminta	81
3.10. Työehtotaistelujen 1950-luku	82
4. Asuntoja ja harrasteita – SOK:n sosiaalinen toiminta Nokialla	84
4.1. Tavoitteena sitoutuneemmat ja terveemmät työntekijät	84
4.2. SOK Nokian asuntopulaa helpottamassa	85
4.2.1. Vuokra-asuntoja työntekijöille	88
4.2.2. Omakotirakentaminen käynnistyy SOK Nokialla hitaasti	92
4.3. Puutarhapalstoja, sikaloita, saunoja, terveydenhoitoa ja kirjasto	96
4.4. Huoltokonttori huolehti jäsentensä veroista ja maksuista	98

4.5. Ilkka–kerho – näytelmiä, matonkuteita ja ideologista kiistelyä	100
4.5.1. Ilkka ay-rintaman hajoittajaksi?	100
4.5.2. Fyysistä hyvinvointia – tehtaan urheiluharrastukset	103
4.5.3. Henkistä hyvinvointia teatterista	105
4.5.4. Ilkan muu toiminta – kangaspuut kalisevat ja kamerat räpsyvät	106

5. Tiivistelmä	109
-----------------------	-----

LÄHDELUETTELO

LIITTEET (3 kpl)

Liite 1: SOK Nokian tuotannon ja myynnin muutokset 1944–1960.

Liite 2: SOK Nokian myllyjen, leipätehtaan ja makaronitehtaan työntekijämäärät 1942–1960.

Liite 3: Väinölän ja Rauhankoto II:n pohjapiirustukset.

1. Johdanto

Osuustoiminnan alku Suomessa ajoittuu 1800-luvun lopulle, ja etenkin alussa tavoitteena oli kyetä myymään elintarvikkeita halvempaan hintaan kuin aikaisemmin. Osuustoimintaa harjoitettiin jo ennen vuotta 1901 säädettyä osuustoimintalakia, mutta lainsäädännön ulottaminen osuustoimintaa koskevaksi helpotti tietysti toimintaa monin tavoin.

Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta (SOK)¹ perustettiin 1904 Suomen osuuskauppojen yhteistoimintaelimeksi, jonka tarkoitus oli toimia tuotteiden tukkumyyjänä osuuskaupoille ja siten vähentää tukkuportaan osuutta hinnanmuodostuksessa. Se oli johdonmukainen jatke osuuskauppojen keskeiselle pyrkimykselle pienentää myyntipalkkioita ja käyttää erotus asiakkaiden hyödyksi. Toinen SOK:n tärkeä tehtävä oli opetus- ja valistustehtävä, jonka avulla osuuskauppa-
aatetta levitettiin ja toisaalta opetettiin osuuskaupoille ja -kauppiaille liiketoiminnan periaatteita sekä käytäntöä.²

Alkuvaikeuksien jälkeen SOK:n toiminta lähti liikkeelle melko nopeasti. Alussa pääpaino asetettiin valistustoiminnalle, mutta jo vuodesta 1905 SOK toimi myös tukkukauppiaana. Vuosien 1904–1916 aikana SOK:n jäsenosuuskauppojen määrä kaikista osuuskaupoista kasvoi vajaasta kymmenestä prosentista lähes 90:een prosenttiin, osuuskauppojen lukumäärän kasvettua 140:stä 486:een. Samaan aikaan SOK kasvoi merkittäväksi tukkukauppiaksi myynnin arvonn nostua hieman yli viiteen prosenttiin koko maan tukkukaupasta.³

Omaa tuotantoa pidettiin tarpeellisena SOK:ssa jo toiminnan alkuvaiheessa, mutta vasta ensimmäisen maailmansodan aikana olivat jäsenmäärä ja varallisuus kasvaneet riittävän suuriksi oman tuotannon aloittamista varten. Keskeisinä syinä tuotannon aloittamiseen olivat tuotteiden jatkuva saanti, laatu, kohtuulliset hinnat sekä se, että omia tuotteita myydessä tuotanto- ja myyntihinnan erotus jää kokonaan SOK:lle ja osuuskaupoille. Varma kulutus ja menekki SOK:n lisättyä jäseniään ja näiden ostojaan keskuskunnalta eivät olleet ainoat tuotannon aloittamisen edellytykset. Tehtaiden rakentaminen, koneiden ja raaka-aineiden hankkiminen, johdon ja

¹ Vuosina 1904–1918 nimi oli Suomen Osuuskauppojen Keskusosuuskunta r.l.

² Perko, 63–64.

³ Perko, 95,124.

toimihenkilöiden palkkaaminen jne. vaati pääomia ja vakaata taloutta, jotka oli siis saavutettu reilun kymmenen toimintavuoden jälkeen.⁴

Jo ennen SOK:n oman tuotannon alkua oli varakkaimmilla osuuskaupoilla omaa tuotantotoimintaa, joka keskittyi nopeasti pilaantuviin ja vanheneviin tuotteisiin sekä tuotteisiin joiden kuljetuskustannukset olivat hintaan nähden korkeat. Eniten 1910-luvun puolivälissä oli osuuskaupoilla leipomoita ja suurin omaa tuotantoa harjoittanut osuuskauppa oli Elanto Helsingissä.⁵ Helsingissä aloittivat vuonna 1914 myös ensimmäiset SOK:n omat tuotantolaitokset neulomo ja harjatehdas. Samana vuonna syttynyt sota kuitenkin viivästytti tuotannon laajentamista.⁶

Myllyn perustamista harkittiin SOK:ssa jo vuonna 1914 ja Vehkalahdelta läheltä Kotkaa osti SOK 86 hehtaarin maatilan tarkoitusta varten, mutta sodan aiheuttaman epävarmuuden ja markan arvon jyrkän alenemisen vuoksi koneiden ostaminen ei tullut kysymykseen, eikä myllyä sinne koskaan rakennettu. Myös alkanut suuntataistelu vei pohjaa suurelta ja kalliilta yhteishankkeelta, mm. Elanto oli kielteisellä kannalla myllyhankkeeseen tästä syystä.⁷

Suuntataistelu jakoi lopulta koko osuusliikkeen kahteen kilpailevaan leiriin, puolueettomiin ja edistysmielisiin. Tärkein osapuolia jakanut riita koski osuusliikkeen suhdetta työväenliikkeeseen ja sen edustamaan sosialismiin. Edistysmielisten mukaan osuusliike oli väline ja keino uuden yhteiskunnan rakentamisessa ja sen tuli olla kiinteästi osa poliittista työväenliikettä. Puolueettomat eivät halunneet liittää politiikkaa ja osuusliikettä yhteen, vaan pitivät osuusliikettä sinänsä päämääränä. Tämän lisäksi ongelmia aiheuttivat mm. jäsenosuuskauppojen edustuksen laajuuden perusteet SOK:ssa, suhde Pellervo-seuraan, (maatalous)tuottajien ja kuluttajien ristiriidat sekä valistustyön laatu. Kiista johti lopulta 1916–1917 kahden kilpailevan osuuskaupparyhmän syntyyn kun edistysmieliset perustivat oman keskusjärjestön Kulutusosuuskuntien Keskusjärjestön (KK) ja oman Osuustukkukaupan (OTK)⁸. SOK:sta eronneet osuuskaupat olivat erityisesti kaupunkien työväenemmistöisiä osuuskauppoja, kun taas SOK:n jäseniksi jäi lähinnä maaseudun osuuskauppoja ja näin SOK:n jäsenistöstä tuli maanviljelijävaltainen, työläisiä oli noin viidennes.⁹

⁴ Perko, 137-142; Vesänen 220-222.

⁵ Perko, 138-140. Vuonna 1916 osuuskaupoilla oli yhteensä 77 tuotantolaitosta, joissa oli 1047 työntekijää. Elannon osuus näistä oli 7 laitosta ja 713 työntekijää. Kuusikymmentä tuotantolaitosta oli alle viiden työntekijän pieniä laitoksia.

⁶ Perko, 142

⁷ Perko, 146-147; Vesänen, 223.

⁸ Alun perin Suomen Osuustukkukauppa.

⁹ Perko, 194-198, 226.

SOK:n nyt koostuttua lähinnä maataloudesta elantonsa saaneesta väestä oli luonnollista, että se otti kulutustavarakaupan yhteyteen myös maataloustarvike- ja maataloustuotekaupan. Näin maaseudun osuuskaupat kehittyivät sekä osto- että myyntiosuuskunniksi ja maata viljelevä väestö lisäsi harrastustaan osuuskauppaliikettä kohtaan. Samoin SOK lähensi suhteitaan muihin maatalouden alalla toimiviin osuusliikkeisiin, Hankkijaan, Pellervo-seuraan ja Laboriin.¹⁰ Maatalouskaupasta tuli koko SOK:n toiminnan painopiste ja sen kehittämisessä kuunneltiin jäsenistön pääosan eli viljelijäväen toivomuksia. Niinpä SOK:n jäsenosuuskaupoista kehittyi 1930-luvulle tultaessa paitsi kulutus-, myös tuotanto-osuuskuntia, ja mm. kotimaisen viljan toimittaminen markkinoille nousi erääksi tärkeimmistä päämääristä.¹¹

Maailmansotien välissä, jolloin kaupan yksityiseltä taholta korostettiin koko osuuskauppaliikkeen olevan sosialismia tai ainakin edistävän sitä, SOK painotti yhteiskunnallisessa ohjelmassaan olevansa isänmaallinen ja vallinnutta yhteiskuntajärjestystä tukeva liike. Myös siitä seurasi käytännön toiminnassa mm. viljaomavaraisuuden ja kotimaisen tuotannon korostaminen. Kun kuitenkin SOK oli riippuvainen yksityisten myllyjen toiminnasta, jotka eivät erityisesti suosineet kotimaista viljaa jauhatuksessaan, tuli oman myllytoiminnan aloittaminen kyseeseen jo aatteelliselta pohjalta. Samoin SOK:n yhteiskunnallinen ohjelma sisälsi tavoitteen osallistumisesta tuotantoon ja tuen antamisesta jäsenistön taloudelliselle toiminnalle pyrkimällä välittämään näiden tuotteita markkinoille, ”*milloin tämä eri osuustoimintamuotojen toiminta-alojen perusteella tai muiden edellytysten nojalla parhaiten soveltuu osuuskauppaliikkeelle*”.¹² Kun SOK samaan aikaan kasvoi jäsenistöltään ja niin ikään tukkukaupan alalla oli myöskin taloudellisessa mielessä mahdollista tehdä satsauksia tuotannon sektorilla. 1920-luvun alkupuolella koettiin kuitenkin Vaajakosken ja Helsingin tehtaiden kehittäminen myllytoimintaa tärkeämmäksi, mutta 1928–1929 rakensi SOK Ouluun Toppilan satama-alueelle ruis- ja kaurajauhoja valmistaneen modernin myllyn, jossa toimivat myös mm. kuivauslaitos, koeleipomo ja laboratorio.¹³

Myös vehnämylly katsottiin tärkeäksi, erityisesti maanviljelijöiden kannalta, mutta laitoksen kalleuden tähden se pyrittiin perustamaan yhteistyössä OTK:n ja Hankkijan kanssa siinä kuitenkaan onnistumatta. Niinpä Viipuriin rakenteilla olleeseen ruismyllyyn lisättiin vehnä jauho-osasto, jonka koneet SOK sai keskellä lamaa huokeasti Saksasta. Syksyllä 1931 Viipuriin lisättiin rakennettavaksi vielä kaura- ja ohraryyniosastot. Viipurin myllyn teho Ouluun nähden oli yli nelinkertainen ja

¹⁰ Perko, 201.

¹¹ Perko, 270.

¹² Perko, 238-239, 268-272.

¹³ Perko, 297-300; Vesänen, 419-420.

molempia vielä laajennettiin 1930-luvun puolivälissä, jolloin Viipuriin rakennettiin vielä leipomo ja mureleipätehdas ja jo 1920 Viipurissa aloittaneet rinkeli- ja makaronitehdas liitettiin osaksi leipomoa. Vuoden 1939 alussa valmistui SOK:lle vielä Poriin pieni ruismylly, joka jauhoi pääosin paikallisen yhteisleipomon Sataleivän tarpeiksi.¹⁴

Kun Viipurin mylly aloitti toimintansa vuonna 1932 tuli SOK:sta maan suurin viljan ostaja. Viljan se hankki osuuskaupoiltaan ja siten täytti jäsenistönsä tuottajaetuja koskeneet tavoitteensa. Viipurin tehtaiden osuus koko SOK:n mylly- ja leipomotuotannosta vuonna 1939 oli 80 prosenttia, kun tuotanto-osuudella mitattuna SOK:n suurimmat tuotantolaitokset olivat Helsingin tehtaot, jotka tuottivat 40,7 prosenttia SOK:n koko tuotannosta. Myllyt ja leipätehtaot tuottivat 30,9 prosenttia ja Vaajakosken tehtaot 26,4 prosenttia. Mylly- ja leipomosektorin myynti oli kutakuinkin yhtä suuri kuin SOK:n Helsingin tehtaiden ja yli kaksi kertaa niin suuri kuin SOK:n Vaajakosken tehtaiden.¹⁵

Viipurin tehtailla oli siis suuri osa SOK:n tuotannossa talvisodan syttyessä. Niinpä Viipurin menettäminen Neuvostoliitolle aiheutti tarpeen rakentaa korvaavaa tuotantoa menetetyille tiloille. Itse asiassa aloitteen SOK:lle uuden leipomon rakentamisesta armeijan tarpeen tyydyttämiseksi teki puolustusministeriö jo tammikuun lopussa 1940. Maaliskuussa 1940 asetti SOK:n johtokunta myllykomitean tarkastelemaan erilaisia vaihtoehtoja Viipurin menetettyjen tuotantolaitosten korvaamiseksi. Erityisesti jälleen yksityismyllyjen varaan joutunut SOK kaipasi omaa vehnämyllyä. Ennen lopullista ratkaisua SOK järjesti monia väliaikaistoimenpiteitä mm. vuokraamalla useita pieniä vehnämyllyjä ympäri maata ja sijoittamalla Ouluun ja Mikkeliin pienet myllyt.¹⁶

Ratkaisuksi muodostui lopulta rakentaa Nokialle näkkileipätehdas, kaura- ja ohramylly sekä makaronitehdas, joita varten SOK hankki paikkakunnalta heinäkuun lopussa 1940 noin yhdeksän hehtaarin kokoisen maa-alueen, joka asemakaavan mukaan koostui tehdas-, asunto- ja puistoalueista.¹⁷

Paitsi tuotantolaitokset Nokia sai sotien seurauksena myös lisäväkeä idästä karjalaisen siirtoväen muodossa. Osa näistä oli SOK:n tehtaiden mukana muuttanutta työväkeä ja toimihenkilöitä¹⁸, jotka sijoitettiin SOK:n Nokian ”uuteen Viipuriin”. Kirsti Naskalin mukaan vuonna 1946 ainakin 20

¹⁴ Perko, 297-300; Vesänen, 420.

¹⁵ Perko, 297-300.

¹⁶ Naskali, 64-66; Perko, 386.

¹⁷ Naskali, 66-68; Tammisto, 9-10.

¹⁸ Vuonna 1947 toimihenkilöistä oli seitsemän 21:stä ollut työssä Viipurissa. (SOK:n Nokian tehtaitten toimintakertomus 1947. Melia Oy:n Nokian tehtaon arkisto.)

prosenttia 290:stä tehtaan työntekijästä oli työskennellyt Viipurin myllyllä ennen talvisotaa tai jatkosodan aikana¹⁹.

Tuotantolaitosten jääminen Viipuriin Neuvostoliitolle luovutetulle alueelle ja uusien rakentaminen oli SOK:n viljanjalostusteollisuudelle suuri investointi. Samoin projekti katsottiin tarpeelliseksi puolustusvoimissa armeijan leivänsaannin turvaamiseksi. Uuden suuren teollisuuslaitoksen saaminen oli merkittävää myös kasvaneelle Nokian kauppalalle, sekä luonnollisesti kaikille tehtaista elantonsa saaneille työntekijöille. Kaikki nämä osapuolet on muistettava tärkeinä tekijöinä tutkimukseni kannalta. Ne ovat samalla myös eri toimijoita ja tuovat eri näkökulmia tutkimukseni kohteeseen.

Työssäni tutkin myllyn toimintaa kokonaisuutena osana Nokian teollisuusyhteisöä. Se vaatii SOK:n Nokian tehtaiden monipuolista tarkastelua. Mielenkiintoista on saada havaintoja siitä miten paikkakunnalla, ja erityisesti sen johdossa, suhtauduttiin uuden teollisuuslaitoksen perustamiseen paikkakunnalle. Jaan aiheen ensin kahtia ja tutkin myllyä jatkuvasti laajenevana tuotantolaitoksena osana elintarvikealaa, jonka kasvu oli erittäin nopeaa 1940-luvun lopussa ja jatkui koko 1950-luvun, joskin leivän ja viljan suhteellinen osuus ravintomenoista väheni.²⁰ Tutkin tehtaiden tuotantoa, ja sitä kuinka suuren osan tehtaas omalla alallaan koko Suomen tuotannosta tuottivat ja millainen oli koko tutkimusjakson laajenevan teollisuuslaitoksen taloudellinen tulos.

Tutkin myös yhtiön sosiaalitoimintaa ja sen taustaa, syitä ja tavoitteita. Sosiaalista toimintaa SOK:lla oli Nokialla alusta saakka. Aluksi SOK rakensi työväelle asuntoja ja myöhemmin tarjolla oli myös huoltokassa-, sauna-, kirjasto-, ja lääkäripalveluja sekä kerhotiloja ja erilaista kerho- ja urheilutoimintaa.

Lisäksi paneudun tehtaan työntekijöihin ja heidän ammattiosastoonsa. Erityisesti sen suhtautumiseen niin työnantajaan, kuin myös moniin 1940– ja 1950-lukujen ristiriitoja herättäneisiin tapahtumiin. Paikallisia lakkoja ja kärhämää tehtailla oli yhtäläillä kuin valtakunnallisia vääntöjä niin työehtosopimuksista, ammattiyhdistysliikkeen hallinnasta kuin poliittisen vasemmiston kesken. Työssäni otan selvää miten Nokian elintarviketyöläiset suhtautuivat em. kysymyksiin.

¹⁹ Naskali, 132.

²⁰ Ahvenainen, Pihkala ja Rasila (toim.), 423.

Lähdemateriaalina olen käyttänyt Melia Oy:n Nokian tehtailla säilytettyjä SOK:n aikaisia papereita, lähinnä tehtaiden vuosikertomuksia, ja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n arkistoa. Molemmissa arkistoissa ongelmana on se, että ne ovat järjestämättömiä, joten niiden penkominen on vienyt aikaa. Vuonna 1944 toimintansa aloittaneen ammattiosasto 68:n papereita ei ole juuri säilynyt ennen vuotta 1950, joten kuvaa toiminnasta 1940-luvulta on vaikea luoda. Silti haluan huomauttaa hyvästä suhtautumisesta ja avusta, jota sain tehtaalta ja ammattiosaston johdolta työtäni varten.

Helsingissä sijaitsevaa SOK:n arkistoa olen myös käyttänyt, etenkin tehtaiden alkuvaiheiden selvittämistä varten. En saanut lupaa tutustua lainkaan SOK:n johtokunnan ja hallintoneuvoston papereihin, joten se haittasi tutkimuksen tekemistä. Täten mm. käsitellessäni tehtaiden sijoittamista Nokialle olen joutunut tyytymään toisen käden lähteisiin. Kirsti Naskali on käyttänyt omassa Viipurin myllyn toimintaa sodan aikana käsitelleessä pro gradussaan SOK:n johtokunnan ja hallintoneuvoston pöytäkirjoja, ja hänen havaintonsa yhdessä muiden käsiini saamien lähteiden kanssa antavat varsin yhdenmukaisen kuvan tehtaiden Nokialle sijoittamisen syistä. Uskon pääsyiden löytyneen näinkin, siksi yksimielisiä lähteet olivat.

Nokian kaupunginarkistosta olen käyttänyt lähinnä kauppalanhallituksen ja –valtuuston pöytäkirjoja selvittääkseni kauppalan suhtautumista uuteen tulokkaaseen. Lisäksi SOK:n henkilökunnalle tarkoitettu talvisodan aikana perustettu Oma väki –lehti on ollut tärkeä lähde Nokian tehtaiden toimintaan ja alkuvaiheisiin sekä henkilökunnan harrasteiden selvittämiseen. Paikallinen Nokian tehtaiden henkilökunnalle tarkoitettu monistettu lehti *SOK:n Nokian tehtaitten uutiset* on ollut käytettävissä 1950-luvun alkuvuosista. Suurelta osin se kuitenkin on sisällöltään tehtaan johdon näkemyksiä sisältävä, eikä ole antanut paljonkaan lisää Oma väki –lehden tietoihin.

Kaikkiaan työskentelyä lähteiden parissa on haitannut eniten niiden hajanaisuus, sekä se että asiakirjat ovat olleet tyystin järjestämättömiä. Silti niiden perusteella on pystynyt muodostamaan kohtuullisen hyvin kuvan tehtaiden rakennusvaiheesta, alkuvaiheen suhteesta kauppalaan, toiminnasta, työntekijöiden ja etenkin ammattiosaston suhteesta työnantajaan ja ajan ilmiöihin.

2. Viipurin menetys tuo SOK:n suurmyllyn Nokialle

2.1. Nokia ja Stenholm kukistavat Tampereen sijoituskilpailussa

Puolustusministeriö teki tammikuun lopussa 1940, Viipurin vielä oltua suomalaisten hallussa ja SOK:n tuotantolaitosten ollessa käynnissä, SOK:lle ehdotuksen uuden leipomon rakentamiseksi armeijan näkkileipätarpeen tyydyttämiseksi. Puolustusvoimat olisi sitoutunut ostamaan osan tuotannosta ja kompensoimaan hinnassa, mikäli sijoituspaikka olisi ollut valmistus- tai kuljetuskustannuksiltaan kallis. Leipomon ehdotti puolustusministeriö olevan vuosituotannoltaan yhdeksän miljoonaa kiloa, jota SOK:n hallintoneuvosto piti liian suurena, vastasihan Viipurin myllyn huipputuotanto helmikuulta 1940 vain neljän miljoonan kilon vuosituotantoa. Sen sijaan hallintoneuvosto piti tilojen vuokraamista parempana vaihtoehtona kuin rakentamista ja myönsi johtokunnalle valtuuden puolta pienemmän kaksiuunisen leipätehtaan järjestämiseksi vuokratiloihin. Paikaksi suositeltiin Lounais-Suomea sekä Tampereen tai Kokkolan seutua. Johtokunta ei kuitenkaan vienyt vielä leipomoasiaa eteenpäin, mutta Viipurin myllyn menetys muutti asiaa ja SOK alkoi pohtia myllykysymystä, jonka osana kulki myös leipomoasia.²¹

Vehnämyllyn menetys aiheutti suurimman ongelman SOK:lle, sillä se joutui riippuvaiseksi ulkopuolisista myllyistä. Sillä ei ollut enää myöskään kauramyllyä, mutta kauratuotteiden menekki oli paljon pienempi kuin vehnämyllyn tuotteiden. Oulun ruismylly oli lähes yhtä suuri kuin Viipurissa oli ollut, makaronitehdas toimi Vaajakoskella, leipomo voitiin korvata usealla pienemmällä, näkkileipätehtaan rakentamisesta oli päätetty, mutta vehnämyllyä ei ollut.²²

Viipurin myllyn menetyksen jälkeen maaliskuussa 1940 asetti SOK erityisen myllykomitean pohtimaan menetetyn tuotantokapasiteetin korvaamista. Lähtökohtana oli paitsi asian tarkasteleminen taloudellisena kysymyksenä, myös niin, että ratkaisulla parannettaisiin maanviljelijöiden asemaa ja toimeentuloa. Komitea pohti eri sijoitusvaihtoehtoja, eri tuotantolaitosyhdistelmiä ja yhteistyötä OTK:n ja Oy Vehnän kanssa. Pitkään oli komitea sitä mieltä, että perustettaisiin useita tehdaslaitoksia; vehnämylly johonkin satamakaupunkiin, leipätehdas keskelle maata tai Helsinkiin ja näiden yhteyteen muut tuotantolaitokset, eli kauramylly, ohramylly, riisi- ja mannasuurimomylly ja makaronitehdas.²³

²¹ Naskali, 64-65.

²² Naskali, 65-66.

²³ Naskali, 65-67; Perko, 386.

Ennen päätöstä tehtiin vielä useita pienempiä väliaikaisratkaisuja, joilla vähennettiin riippuvuutta muista myllyistä. Keväällä 1940 ostettiin ja kunnostettiin Mikkelistä Savon Valssimylly Oy:n pommituksissa vaurioitunut kiinteistö, jonne asennettiin pieni ruis- ja vehnämylly, jotka alkoivat jauhaa maaliskuussa 1941. Lisäksi SOK vuokrasi vehnäjauhojen jauhatusta varten useita pikkumyllyjä ympäri maata vuosina 1940–1941. Ouluun asennettiin Ruotsista ostettu pieni vehnämyllykoneisto, joka saatiin kuntoon tammikuussa 1941. Vielä rakennettiin Vaajakoskelle vanhaan saharakennukseen leipomo, jonka yhteyteen liitettiin pieni ruismylly.²⁴

Tampereen seutu oli laskelmissa havaittu viljan kuljetuksen ja tuotteiden jakelun kustannusten osalta edullisimmaksi paikaksi SOK:n myllytoiminnalle, mikäli valtiollinen politiikka – kuten ennen sotia – tähtäsi viljaomavaraisuuteen, jota lähelle päästiin jo vuonna 1939 ennen talvisotaa. Se puhui eniten Tampereen seudun puolesta, joskin sotien jälkeen SOK sai huomata, ettei viljaomavaraisuus enää ollut maatalouspolitiikan tavoitteena. Yhtenä vaihtoehtona kulki myös myllyn rakentaminen satamakaupunkiin, jolloin ulkomaisen viljan kuljetuskustannukset olisivat olleet pienemmät.²⁵ Sijoituspäätökseen vaikutti varmasti myös SOK:n ideologinen asennoituminen viljakauppaan. On muistettava, että kotimaisen viljan saaminen markkinoille oli SOK:lle tärkeä päämäärä.

Nokian kauppala sijoituspaikkana nousi kuvaan Tampereen kaupungin, SOK:n myllyasiain hoitajan diplomi-insinööri A. M. Roosin sanoin, *"osoittaessa välinpitämättömyyttä tai haluttomuutta järjestää alueeltaan yhtä vähän tonttia kuin voimaakaan"*. Sen sijaan Nokialla SOK:n suunnitelmat *"herättivät mielenkiintoa ja ymmärtämystä"*. Sähkövoiman saanti oli tuotannon kannalta tärkeää kovan leivän valmistuksessa, koska sähkön käyttö uunien lämmityksessä oli sekä teknisesti että taloudellisesti edullisinta. Kovan leivän valmistus taas oli etenkin sodan ajan elintarvikehuollon kannalta tärkeää, olihan puolustusvoimat tilauksia taaten juuri ehdottanut SOK:lle uuden näkkileipätehtaan rakentamista. Nokialla kysymys sähkön saannista ratkesi nopeasti yhdessä neuvottelussa *"ilman pitkiä puheita ja tai turhia muodollisuuksia"* Nokia Oy:n johtajan insinööri G. M. Nordenswanin kanssa 21. toukokuuta 1940, kun SOK:n delegaatio vieraili Nokialla. SOK:sta mukana olivat hallintoneuvoston puheenjohtaja Alajoki, varapuheenjohtaja Lähteenoja,

²⁴ Naskali. 65-67; Perko, 386-387.

²⁵ Oma väki 5/1946.

toimitusjohtaja Niiniluoto ja A. M. Roos, joka oli toiminut Viipurin myllyn isännöitsijänä 1931–1940.²⁶

Tärkeitä Nokiaa puoltaneita seikkoja olivat myös kauppalan positiivinen suhtautuminen uusien tuotantolaitosten saamiseen paikkakunnalle ja kauppalanhallituksen jäsenen ja sok-laisen osuuskauppamiehen J. H. Stenholmin toimiminen linkkinä kauppalan ja SOK:n välillä.

Paperitehtaan sähkömestari J. H. Stenholm oli Nokialla toiminut jo 1800-luvun lopussa Pirkkalan Osuuskaupan puuhämiehenä. Lisäksi hän oli Edistyspuolueen johtohenkilöitä paikkakunnalla yhdessä poliisimies, kunnanvaltuutettu ja pankkimies O. D. Nurmisen ja myymälänhoitaja Maine Tammisen kanssa. Stenholm toimi paikkakunnan raittiusyhdistyksessä puheenjohtajana jo 1892–1893 ja oli perustajajäseniä 1895 perustetussa Nokian Työväenyhdistyksessä (vuoteen 1906 saakka nimi oli Pirkkalan Työväenyhdistys). Stenholm toimi Työväenyhdistyksessä maltillisella wrightiläisellä linjalla kymmenen vuotta, mutta suurlakon jälkeen joulukuussa 1905 hän erosi kuitenkin yhdistyksestä, joka siirtyi avoimen sosialistiselle ja poliittista valtaa tavoittelevalle linjalle. Myös Nokian Osuuskauppa siirtyi puolueettomasta leiristä Kulutusosuuskuntien keskusliittoon vuonna 1921 ja liittyi vajaa vuosikymmen myöhemmin 1930 Osuusliike Voimaan. Tuolloin Nokian Osuuskaupalla oli 6 myymälää ja pieni leipomo ja noin 600 jäsentä. Porvarillinen osuuskauppaväki, johon siis kuului myös Stenholm, perusti 1922 Pirkkalan Osuuskaupan, joka aloitti paikkakunnalta yhden myymälän ja 140 jäsenen voimin. Pirkkalan Osuuskaupan nimi muutettiin Nokian Osuuskaupaksi vuonna 1946, jolloin sillä oli jo 7 toimipistettä, joista yksi oli SOK:n Nokian tehtaiden ruokala.²⁷

Nokialla oli kauppalanhallitus jo maaliskuun lopussa 1940 käsitellyt Viipurin läänissä kotinsa menettäneiden ja siellä lopettaneiden tuotantolaitosten sijoittamista paikkakunnalle. Hallitus totesi, että kaikkia ilman omaa syytään kotinsa menettäneitä olisi kaikkien kuntien mahdollisuuksien mukaan autettava, mutta ettei Nokialta löydy juurikaan viljelystiloja luovutettavaksi. Kauppalanhallitus totesi myös, että *"nuoren Nokian kauppalan kehityksen kannalta olisi suuriarvoista saada uusia tuotantolaitoksia"*.²⁸

²⁶ Oma väki 5/1946.

²⁷ Koivuniemi, 101, 105-106 ja 180; Kaukovalta K.V., K. Jaakkola ja August Sorila, 380; Yleisten Osuuskauppojen Liiton Tampereen Osuuskauppapiirin kirje 18.3.1954. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

²⁸ Nokian kauppalanhallituksen pöytäkirja 27.3.1940. Nokian kaupunginarkisto.

Kauppalanvaltuusto jätti hallituksen tehtäväksi asiantuntija-apua käyttäen laatia ehdotuksen kauppalan taholta tarjottavan asutus- ja muun avun antamisesta. Hallitus kutsui huhtikuun alussa avuksi ehdotusta laatimaan Nokia Oy:n apulaisjohtaja Bertil Björkellin, Nokian Kutomon isännöitsijä Väinö Teriön ja Suomen Gummitehdas Oy:n isännöitsijä Eino H. Liljeroosin. Kauppalan puolesta asiaa pohtivat em. henkilöiden lisäksi v. t. kauppalanjohtaja Mattila ja valtuutettu insinööri Olli Kyykoski. Suunnitelma eteni siten, että ennen muita toimenpiteitä päätettiin keskustella paikallisten suurempien maanomistajien kanssa näiden halukkuudesta myydä tontteja, sekä tonttien hinnoista. Seuraavalla viikolla todettiin ainakin Sulo Vuorelan luvannen myydä alueita 3–8:n markan neliömetrihinnasta.²⁹

Toukokuun 20:ntenä, siis päivää ennen SOK:n edustajien saapumista Nokialle, ilmoitti hallituksen jäsen J. H. Stenholm kauppalanhallituksen kokouksessa SOK:n etsivän paikkaa leipomolle ja Nokian seudun olevan myös kyseessä. Hallitus totesi rautatien pohjoispuolella Nokian aseman lähellä sijainneen tyttöjen ammattikoulun ja rautatien välisen Mäkelän omistaman alueen sopivan erittäin hyvin sijoituspaikaksi. Lisäksi piti kauppalanhallitus mahdollisena rautatien pohjoispuolella olevia muitakin asemakaavassa teollisuusalueeksi kaavoitettuja alueita, mikäli maanomistajat olisivat valmiit luovuttamaan maata, ja myös kauppalan omistamia metsämaita voitiin esittää. Ilmeisesti siis Mäkelän tiedettiin olevan valmis myymään, mutta muista ei oltu varmoja. Kauppalanhallitus totesi vielä, että mikäli kauppalan omistama maapohja tulisi kyseeseen voitiin hinnassa *"olla hyvin kohtuullisia ja pyrkiä muullakin tavoin auttamaan laitoksen käynnistämisessä"*.³⁰

On vaikea käytettyjen lähteiden perusteella sanoa kovin tarkkaan minkälainen Stenholmin osuus oli SOK:n ja Nokian kauppalan välisenä linkkinä, mutta hänen kauttaan tieto todennäköisesti kulki osapuolten välillä ja pitkään paikkakunnalla eri yhdistysten ja kauppalan tehtävissä toimineena nokialaisena hän tunsi paikkakunnan ja sen mahdollisuudet sekä halun uusien tuotantolaitosten saamiseksi. Ainakin Oma väki -lehdessä Stenholm mainitaan kahdesti puhuttaessa SOK:n Nokian tehtaiden alkua ajoista. Toukokuun 1941 numerossa todettiin Stenholmista: *"Nokialta löytyi sitten muutakin hyvää. Olipa siellä sellainenkin setä kuin J. H. Stenholm, puolueettoman osuuskauppaliiikkeen palveluksessa ansioitunut veteraani, siviiliammatiltaan sähkömies ja sitä paitsi Nokian napamiehiä. Hänen avullaan asiat alkoivat luistaa"*. Samoin A. M. Roos muisteli

²⁹ Nokian kauppalanhallituksen pöytäkirjat 1.4.1940, 8.4.1940 ja 15.4.1940. Nokian kaupunginarkisto.

³⁰ Nokian kauppalanhallituksen pöytäkirja 20.5.1940. Nokian kaupunginarkisto.

Oma väki -lehdessä viisi vuotta myöhemmin käyntiään kesäkuussa 1940 Nokialla katsastamassa tehtaan sijoituspaikkaa Stenholmin seurassa.³¹

Edellä mainittujen lisäksi tärkeitä tekijöitä Nokian valinnassa olivat liikenteellisesti nimenomaan rautatien läheisyys ja pistoraitteen rakentamismahdollisuus, keskeinen sijainti kuljetusten järjestämisessä sekä teollisuudelle varatun tilan riittävyys professori Otto I. Meurmanin vastavalmistuneessa asemakaavassa. Asemakaavassa oli varattu alueelle tilaa myös puisto-, metsä-, viljelysmaille, urheilualueille ja asutukselle, joka pyrittiin eristämään teollisuus- ja varastotonteista 40-50 metrin levyisillä suojavyöhykkeillä palo- ja häiriövaaran vuoksi. Yhtenä asuinalueiden erottamista puoltavaksi tekijäksi mainittiin ilmapommitukset, joiden kohteina tehtaot saattaisivat olla haluttuja ja joista oli tuoretta kokemusta talvisodan ajoilta. Alkuperäiseen asemakaavaan tehtiin vielä SOK:n pyynnöstä joitakin muutoksia. Rounionkatua siirrettiin hieman pohjoisemmaksi, jotta rakennukset mahtuivat paremmin tontille, samoin SOK:n tonttia laajennettiin 30 metrillä jotta viljan kuivaamorakennus mahtui paremmin tontille. Kauppalan positiivinen suhtautuminen uuteen tulokkaaseen näkyi paitsi SOK:n kuulemisena kaavoituksessa, myös rakennusvaiheessa, kun SOK toivoi alkuvuodesta 1941 rakennuksilla käyttämänsä soran hintaa alemmaksi. Kauppala alensi omistamansa Sarpatin kuopan soran hintaa kolmanneksella 15 markasta kuutiolta kymmeneen.³²

SOK totesi kesällä paikan sopivaksi ja osti rautatien pohjoispuolelta heinäkuun lopussa 1940 noin yhdeksän hehtaaria kivikkoista metsämaata, jonne alettiin suunnitella silloisen rakennushallituksen pääjohtajan arkkitehti Erkki Huttusen johdolla yhteistyössä Roosin kanssa tuotantolaitoksia. Huttusen käsialaa olivat myös Viipurin myllyn rakennukset. Nokialla myllyn rakennukset ovat pääasiassa Huttusen käsialaa, kun taas itse tehdaslaitos oli Roosin suunnittelema. Viipurin ja Nokian rakennukset olivat tyyliltään samanlaiset edustaen arkkitehtonisesti puhdasta funkkis-tyyliä valkoisine rakennuksineen, mutta Nokian tehdasrakennukset olivat paljon Viipurin vastaavia pienemmät. Nokialla oli tilaa 62 000 m³ ja Viipurissa 169 000 m³ ja Nokialla siiloihin mahtui aluksi noin miljoona kiloa vähemmän viljaa.³³

SOK:n Nokian myllyrakennuksien suunnittelija Erkki Huttunen (1901–1956) oli tullut SOK:n rakennusosaston palvelukseen vuosi Teknillisestä korkeakoulusta valmistumisensa jälkeen vuonna 1928. Vuodet 1939–1942 hän toimi rakennusosaston päällikkönä, jonka jälkeen hänet nimitettiin

³¹ Oma väki toukokuu 1941 ja 5/1946.

³² Nokian kauppalanvaltuuston pöytäkirjat 17.1.1941 ja 4.7.1944; Nokian kauppalanhallituksen pöytäkirjat 20.1.1941 ja 17.2.1941. Nokian kaupunginarkisto.

³³ Oma väki 5/1946; Yhteishyvä 21.9.1945; Naskali, 134-135.

rakennushallituksen pääjohtajaksi, jossa virassa hän toimi vuoteen 1953 saakka. Aktiivisesti arkkitehtuurikilpailuihin osallistunut ja niistä monia palkintoja saanut Huttunen on suunnitellut useita julkisia ja yksityisiä rakennuksia ympäri maata, mm. Kotkan kaupungintalon, Ranskan lähetystötalon Helsingissä ja Oy Alko Ab:n Rajamäen ja Enson tehtaat ja polttimorakennuksen. Lisäksi Huttunen sai 1933 kunnadiplomin Milanon triennalessa ja arkkitehtuurin kultamitalin Pariisiin maailmannäyttelyssä 1937, sekä toimi itse palkintotuomarina useissa arkkitehtuurikilpailuissa.³⁴

Huttunen piirsi SOK:lle monia rakennuksia, mm. Rauman, Kotkan, Joensuun, Oulun ja Vaasan konttori- ja varastorakennukset, Oulun, Viipurin ja Nokian myllyt, sekä Helsingin tehtaat ja keskusvarastorakennukset. Huttunen uudisti teollisuusrakennusten muotokieltä käsitellen rakennuksia ensisijaisesti arkkitehtuurina. SOK:n valkoisuutta hohtavat funktionalistiset teollisuusrakennukset ovatkin hänen tunnetuimpia töitään, joista hyvä esimerkki ovat Nokian myllyn tehdasrakennukset. Valmistumisen jälkeen rakennuksista puhtaan valkoiset kahdeksankerroksinen myllyrakennus ja korkea siiloryhmä ovat tervehtineet Nokialle saapuvia. Tehtaiden isännöitsijä Sartio totesi siiloryhmän ”näkyvän aina Vehmaisiiin saakka”.³⁵

SOK solmi heinäkuussa Kauppalan kanssa sopimuksen, jossa SOK sitoutui rakentamaan ja hoitamaan alueellaan Rounion-, Koivu- ja Kaarikatuja kauppalanhallituksen hyväksymien katuprofiilien mukaan sitä mukaa kuin rakentaminen osoittautui tarpeelliseksi, mutta viimeistään 31.12.1944 mennessä. Katujen omistusoikeus tuli luovuttaa viimeistään 31.12.1944 kauppalalle, tai mikäli SOK olisi halunnut luopua katujen kunnossapidosta ja hoidosta aiemmin luovuttamaan alueen korvauksetta kauppalalle. Kauppala puolestaan sitoutui sopimuksessa osallistumaan katujen rakennuskustannuksiin 338 850 markkaan saakka. Summa tuli kuitatuksi SOK:n kauppalalle maksamia veroja vastaan 31.12.1944 mennessä, vaikka SOK:n maksamat verot eivät summaa olisi kattaneetkaan. Lisäksi kauppala sitoutui olemaan vaatimatta katumaan arvon ja katujen rakennuskustannusten korvausta katujen varrella olevien tonttien osalta, kunnostamaan Rautatienkadulta Rounionkadulle johtavan tiealueen sekä olemaan käyttämättä pakkolunastusoikeutta Rounionkadun varrella olleeseen SOK:n omistamaan suoja-alueeseen.³⁶

³⁴ Suomen korkeakouluinsinöörit ja arkkitehdit 1956, 243-244; Suomen rakennustaiteen museon www-sivusto, <http://www.mfa.fi/arkkitehtiesittely?apid=3142> (12.7.2004).

³⁵ Suomen korkeakouluinsinöörit ja arkkitehdit 1956, 243-244; Suomen rakennustaiteen museon www-sivusto, <http://www.mfa.fi/arkkitehtiesittely?apid=3142> (12.7.2004); Oma Väki 5/1946.

³⁶ Nokian kauppalanhallituksen pöytäkirja 18.7.1940. Nokian kaupunginarkisto.

2.2. Sota hidastaa rakentamista

Suunnitelmat alkoivat syksyn kuluessa edetä ja seuraavan vuoden alkupuolella alkoi Nokian tehtaiden alkuperäisestä laajentunut tuotanto-ohjelma olla valmis. Kun toukokuun lopussa vierailut SOK:n delegaatio oli tiedustellut paikkaa mureleipätehtaalle ja kauramyyllylle, olivat vuoden 1941 alussa suunnitelmat muuttuneet niin, että kaikki entisen Viipurin myllyn päätuotantoalat olivat Nokian suunnitelmissa. Nokialle tulivat vehnämylly, ruismylly, kauramyylly ja leipätehdas. Näiden lisäksi tammikuussa 1941 suunnitelmiin lisättiin vielä juurikaskuivaamo tuottamaan kuivattua sikurinjuurta kahvin korvikkeeksi pula-aikana.³⁷

Vettä SOK sai omasta puhdistuslaitoksesta ja pumppuasemalta, joita varten se vuokrasi Vihnusjärven rannalta 10 x 10 m²:n alueen pumppuhuonetta varten kauppala 50 vuodeksi lokakuussa 1940 muodolliseen 100 markan vuosivuokraan. SOK sai myös oikeuden vetää vesijohtonsa läpi kauppalan alueen ja kauppala sai oikeuden ottaa vettä kunnalliskotiin ja Kankaantaan kansakouluun, mikäli vettä riitti yli SOK:n kulutuksen. Kunnalliskodin vesijohto yhdistettiin SOK:n vesijohtoon syksyllä 1942. Pois SOK:n vesijohdosta kauppalan omaan johtoon kunnalliskoti liitettiin vasta vuonna 1958.³⁸

Tehdaslaitosten raide- ja perustyöt aloitettiin talvea vasten marraskuussa 1940, eli miltei tasan kymmenen vuotta Viipurin myllyn rakentamisen aloittamisesta. Suurempi Viipurin mylly oli valmistunut ja aloittanut toimintansa vuodessa, mutta Nokialla oltiin vuoden 1941 lopussa selvitty jotakuinkin perustustöistä. Syynä rakentamisen hitaaseen edistymiseen oli tietenkin uudelleen puhjennut sota, jonka mukana tuli pula-aika ja joka vei hyvään alkuun päässeeltä työmaalta miehet rintamalle. Ja vaikka tehdasrakennukset Nokialla olivat pienempiä kuin Viipurissa, oli Nokialla rakennettava samaan aikaan pistoraide Nahkolan mäen kivikkoon, asuntoja ja mainittu vesijohto pumppu- ja puhdistuslaitoksineen.³⁹

Alun perin ensimmäisenä piti valmistua näkkileipätehtaan, mutta alkanut sota ja pula-aika muutti suunnitelmia siten, että juurikaskuivaamo tuli ensisijaiseksi kohteeksi kuivatun sikurin saamiseksi kahvin korvikkeeksi myös SOK:n omaan paahtimoon Helsinkiin. Niinpä vähentyneet voimavarat

³⁷ Oma väki toukokuu 1941; Oma väki 5/1946.

³⁸ Nokian kauppalanhallituksen pöytäkirja 14.10.1940. Nokian kaupunginarkisto; Nokian kauppalanvaltuuston pöytäkirja 15.9.1942. Nokian kaupunginarkisto; Oma väki toukokuu 1941; Kertomus SOK:n Nokian tehtaitten toiminnasta 1958, Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

³⁹ Kertomus SOK:n myllyjen, makaronitehtaan ja leipomon toiminnasta 1940. SOK:n arkisto; Oma väki 5/1946.

keskitettiin juurikaskuivaamon rakentamiseen, jota kuitenkin hidasti lisäksi ankara talvi 1941–1942. Kuivaamo aloitti toimintansa huhtikuussa 1942 ollen ensimmäinen alallaan Suomessa. Uuni kuivaamoon toimitettiin Ruotsista ja se yksin maksoi jo pari miljoonaa markkaa. Polttoaineena juurikaskuivaamo käytti halkoja, jätetuuta ja turvetta.⁴⁰

Vuoden 1942 aikana SOK osti Nokialta lisää maata noin 27 hehtaaria. Niinikään osti SOK myös Parkanosta turvesoita, jotka soveltuivat polttoturpeen tuotantoon Nokian myllyn höyryntuotannon ja lämmityksen tarpeiksi. Rakennusprojekti Nokialla jatkui, ja valmiiksi saadun juurikaskuivaamon lisäksi rakennettiin leipätehdasta, lämpökeskusta, korjauspajarakennuksia, kahtakymmentä asuinrakennusta sekä myllyn siiloja esipuhdistamoinen. Siilot nousivat kesällä 1942 täyteen korkeuteensa, mutta jäivät vielä viimeistelyä vaille, eikä niihin kyetty varastoimaan viljaa ennen syksyä 1943.⁴¹

Rakentamista haittasi jatkuvasti sodan aikana pahentunut pula työvoimasta ja tarvikkeista. Seuraavana käyttökuuntoon valmistui kuitenkin leipätehtaan kaksi uunia keväällä 1943, joskin leipomon kuivaushuoneet olivat väliaikaisia, uunien kuivauskaapeista toinen valmistui tammikuussa ja toinen marraskuussa 1944. Tehtaan valmistuttua oli sen tuotantokapasiteetti noin 7 000 kiloa näkkileipää vuorokaudessa ja ruista jauhettiin jonkin verran jo samana vuonna leipätehtaan tarpeita varten, vaikka varsinaiset myllyt valmistuivat vasta myöhemmin. Työntekijöille oli leipätehtaassa pukeutumis- ja peseytymistilat sekä ruokailuhuone rakennuksen toisessa kerroksessa. Syyskuussa saatiin viljasiilot siihen kuntoon, että niihin ensimmäisen kerran varastoitiin viljaa. Viljan esipuhdistamorakennus valmistui lopullisesti tammikuun puolivälissä 1944.⁴²

Seuraavaksi tehdasrakennuksista Nokialle valmistuivat ruismylly, jonka ARA-myllyt alkoivat jauhaa 13.4.1944, sekä kauramylly, joka lähti käyntiin 8.6.1944. Nokian ruis- ja kauramyllyjen saaminen käyntiin paransi koko SOK:n vaikeaa myllytilannetta. Samana vuonna valmistui väliaikainen ruokalaparakki ja laajennettiin myös viljan kuivaamorakennusta ja aloitettiin Oulusta evakuoitujen vehnämyllyn valssituolien asentaminen paikoilleen. Miagilta Saksasta ennen

⁴⁰ Naskali, 67; Oma väki 5/1946; Nokian Uutiset 7.5.1942. Kertomus SOK:n myllyjen, leipomoitten ja Nokian kuivaamon toiminnasta 1942 ja 1943. SOK:n arkisto; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1944-1948. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

⁴¹ SOK:n vuosikertomus 1942; Oma väki 5/1946; SOK:n teollisuuden synty ja kehitys (vaikutukset, syy-yhteydet, ratkaisut, noudatettu politiikka, huomautukset). SOK:n arkisto.

⁴² Kertomus SOK:n myllyjen, leipomoitten ja Nokian kuivaamon toiminnasta 1943. SOK:n arkisto. SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1944. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; Nokian Uutiset 29.4.1943; Oma väki 5/1946.

suhteiden katkaisemista ehti Nokialle vain osa vehnämyllyn koneista. Jauhatus pääsi Nokialla alkamaan Oulusta evakuoiduilla koneilla toukokuussa 1945. Lisäksi tehtaan muuntoasemaa laajennettiin 500 KVA:n muuntajalla, joka alun perin oli tarkoitettu Viipuriin.⁴³

Seuraavana vuonna tehdasrakennukset valmistuivat jotakuinkin valmiiksi. Vain hallintorakennus jäi kesken, sillä rakennustarvikkeiden saanti oli heikkoa. Pulaa oli erityisesti sementistä, kalkista ja raudasta. Hallintorakennus valmistui lopullisesti vasta vuoden 1948 lopussa, jolloin sinne muutti ruokala entisistä parakitiloistaan. Sitä ennen hallintorakennukseen olivat jo muuttaneet laboratorio ja konttori. Hallintorakennukseen valmistuivat myös juhlasali, kerhotilat, kirjasto ja lääkärin vastaanottotilat. Rakennuksen valmistumista hidastanut pula rakennusmateriaalien saannissa oli vaikeimmillaan vuonna 1946, jolloin työt hallintorakennuksella jouduttiin keskeyttämään KYMRO:n⁴⁴ määräyksestä. Lupa rakennustöiden jatkamiselle saatiin vasta ministeri Härmän vierailtua Nokialla teollisuuslaitosten kutsumana. Sen jälkeen sai SOK myös sementtiä ja töitä päästiin jatkamaan.⁴⁵

Kun hallintorakennus valmistui oli Nokialle saatu rakennettua Viipurin tehtaille korvaaja, jonka tuotanto-ohjelma oli vastaava, lukuun ottamatta pehmeän leivän leipomoa. Rakentaminen kesti luonnollisesti Nokialla paljon kauemmin johtuen poikkeuksellisista oloista ja siitä, ettei Viipurissa tarvinnut rakentaa samaan aikaan asuntoja ja tehtaita. Siinä missä Viipurissa oli mylly valmistunut ja aloittanut työnsä vuoden kuluttua rakentamisen aloittamisesta, jouduttiin Nokialla tekemään töitä sota-ajan varjostamana vuosikausia.

2.3. Tehtaan toiminta 1960-luvulle saakka

Sodan aikana ja sen jälkeen aina syksyyn 1949 saakka vallitsi mylly- ja kovaleipäalalla valtion säännöstely, joka häyttasi toimintaa Nokiallakin. Kotimaisen viljan jakelusäännöstely loppui 30. kesäkuuta ja hintasäännöstely heinäkuun 31. päivänä 1949. Ulkomaisen viljan hintasäännöstely jatkui ja sitä toteutti Valtion viljavarasto, jolla oli yksinoikeus ulkomaisen viljan hankkimiseen ja myyntiin.⁴⁶

⁴³ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1944 ja 1945. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

⁴⁴ Kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön rakennusosasto.

⁴⁵ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1945-1948. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; Nokian Uutiset 2.2.1946.

⁴⁶ Kertomus SOK:n myllyjen, leipä- ja makaronitehtaitten toiminnasta 1949. SOK:n arkisto.

Säännöstelyn aiheuttamista ongelmista suurin oli se, etteivät hinnat pysyneet kohonneiden tuotantokustannusten perässä. Erityisen pettyneitä Nokialla oltiin vuonna 1947, jolloin koko tehtaan toiminta kääntyi tappiolliseksi. Tuolloin säännöstelyn alaiset hinnat pysyivät jo toista vuotta pääosin ennallaan, vaikka työvoimakustannukset nousivat. Työtunnin keskimääräinen hinta⁴⁷ nousi Nokian tehtailla vuoden 1947 39,40 markasta seuraavana vuonna 48,55 markkaan, raaka-aineista kallistui vehnä vain hieman. Tuotteiden hinnat, jotka olivat pääosin olleet voimassa jo vuodesta 1945, nousivat vasta joulukuun alusta. Erityisesti vaikeudet kasaantuvat myllyihin, jotka eivät kyenneet toimimaan kannattavasti, sillä esimerkiksi rukiin jauhatuspalkkio oli vuonna 1947 80 penniä, kun tuotantokustannukset olivat lähes puolitoista markkaa. Tehtaiden toiminta kääntyi tappiolliseksi, vaikka kuivaamon toiminta oli tuolloinkin voitollista. Leipätehtaan osalta alkuvuosi oli vielä voitollinen, mutta loppuvuonna se kärsi kesäisen kuljetustyöntekijäin lakon jälkeisistä kuljetuskustannusten noususta. Leipätehdas joutui myös seisomaan muutaman päivän marraskuussa, kun valtakunnallisen myllytyöntekijäin lakon vuoksi jauhot loppuivat. Toinen samana vuonna toimintaa haitannut lakko oli varastomiesten korpilakko, joka loppui liittojen välisten neuvottelujen jälkeen, eikä sillä huonojen hintasuhteiden vuoksi ollut kovin suurta merkitystä taloudellisesti.⁴⁸

Sodan aikana ja heti sen jälkeen aiheutti ongelmia myös polttoaineiden saanti, SOK:n piirissä ongelmat näkyivät erityisesti Helsingissä ja Nokialla, jotka olivat suurimmin tuotanto-osaston polttoainehankinnan varassa. Polttoaineina käytettiin halkoja ja Parkanon polttoturvetta, jolla lähinnä Nokian tehtaat toimivat, sekä kivihiiltä ja koksia, joita SOK sai Kansanhuoltoministeriöltä. Polttoainehankintaa pyrittiin yleisemminkin helpottamaan osallistumalla eri paikkakunnilla mottitalkoisiin. Parhaille motintekijöille SOK maksoi Nokialla pienehköjä rahapalkintoja.⁴⁹

Kesäkuun alussa 1947 sattui tehtailla tulipalo, jossa vaurioituivat käyttökelvottomiksi sekä kaura-että ohramylly, joiden koneet tuhoutuivat 80 prosenttisesti. Lisäksi paloi jonkin verran viljaa. Tulipalo aiheutti Nokian tehtailla tuotannon alenemisen seuraavanakin vuonna, sillä koneiden saantivaikeuksien vuoksi ne eivät kyenneet toimimaan seuraavanakaan vuonna. Uudet koneet niin

⁴⁷ Saatu jakamalla vuoden palkkasumma tehdyillä työtunneilla.

⁴⁸ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1946 ja 1947. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; Kertomukset SOK:n myllyjen, leipä- ja makaronitehtaitten toiminnasta 1946 ja 1947. SOK:n arkisto.

⁴⁹ Kertomus SOK:n myllyjen, leipä- ja makaronitehtaitten toiminnasta 1944. SOK:n arkisto; motintekijöiden palkinnoista esim. Nokian Uutiset 12.11.1942 ja 17.12.1942.

kaura- kuin ohramyllyyinkin toimitti kotimainen Myllykone Oy. Kauramyllyyin rakensi elevaattorit tehtaiden oma korjauspaja, ohramyllyn elevaattorit ja putket säilyivät käyttökuntoisina.⁵⁰

Tulipalossa ohra- ja kauramyllystä sortuivat ylempien kerrosten permannot ja alemmat hiiltyivät. Epäonnea tulipalossa oli Nokian tehtailla siinäkin mielessä, että tehtaalle oli sodan jälkeen tilattu automaattinen sprinkler-sammutusjärjestelmä, mutta laitteita ei ehtinyt Nokialle saapua ennen tulipaloa, joten vahingot olivat siitäkin syystä suuret.⁵¹

Vuosi 1948 oli taloudellisesti synkkä Nokian tehtailla, edelleen siitä syystä, ettei säännöstely hintataso pysynyt kustannusten mukana. Työtunnin keskimääräinen hinta tehtaissa nousi 77,95 markkaan ja muiden kustannusten, kuten kuljetuksen, sähkön ja pakkausmateriaalien, hintojen nousua ei kompensoitu tuotteiden hinnoissa ennen kuin lokakuun alusta voimaan astuneiden tukipalkkioiden avulla. Niiden avullakaan ei SOK:n Nokian tehtaiden toiminta ollut kannattavaa, mikä johtui siitä, että kaura- ja ohramyllyt eivät olleet vielä toiminnassa edellisvuoden palosta johtuen. Kohtuullisen hyvin meni sen sijaan Nokialle Vaajakoskelta siirretyllä makaronitehtaalla, joka aloitti toimintansa Nokialla syyskuun kuudentena. Siirron jälkeen kustannuksista jäi pois raaka-aineen lastaus-, kuljetus ja purkauskulut.⁵²

Hyvä kotimainen ruissato oli yhdessä vähenevän viljankäytön ohella tekijä, joka heikensi Nokian tehtaiden kannattavuutta. Hyvä ruissato tarkoitti nimittäin sitä, että maaseudulla jauhettiin itse tarvittavat jauhot tullimyllyissä, ja juuri maalaisväestö oli SOK:n ostajakunnan selkäranka.⁵³

Heikko tilanne saikin SOK:n päämylläri Roosin toteamaan vuoden 1949 alussa säännöstelyn lopettamisen olevan viljateollisuuden suurin toive. Toive toteutui seuraavana kesänä, kun kotimaisen viljan säännöstely lopetettiin ja myös tuotteiden hintasäännöstelystä luovuttiin. Se merkitsikin elintarvikkeiden rajua hinnan nousua. Vuosi 1949 osoittaa SOK:n Nokian tehtailla tarkasteluvuosien 1940–1960 suurimpia kasvulukuja niin tuotannossa kuin myynnissäkin, tehtaiden kokonaistuotanto nousi peräti 121,6 prosenttia ja markkamääräinen myynti 200,9 prosenttia.⁵⁴ Säännöstelyn loppumisen lisäksi tuotannon kasvua sai aikaan luonnollisesti tehtaiden laajennukset

⁵⁰ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1947. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

⁵¹ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1947. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; Vesanen, 570.

⁵² SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1948. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.; Kertomus SOK:n myllyjen, leipä- ja makaronitehtaitten toiminnasta 1948. SOK:n arkisto.

⁵³ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1948. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

⁵⁴ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1949. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

ja siten noussut tuotantokapasiteetti. Vuosittaiset tuotannon ja myynnin muutokset ovat tarkemmin eriteltynä liitteen 1 kuviossa.

Tuotannon kasvu oli kuitenkin varsin luonnollista, sillä nyt toimivat koko vuoden niin kaura- kuin ohramyllykin ja vehnämyllyn uudistuksen jälkeen sen teho nousi kaksinkertaiseksi aiempaan nähden. Vaikka vehnätuotteet menivät hyvin kaupaksi, oli rukiin kannalta edelleen ongelmia, sillä kauppamyllöjen viljan sisäänostohinta oli niin korkea, että pienmyllyt, jotka ostivat viljan tuottajilta halvemmalla, kykenivät myymään ruisjauhoa halvemmalla kuin kauppamyllöt maksoivat pelkästä viljasta. Tilanteen aiheutti osaltaan myös hyvä ruissato.⁵⁵

Tuotantotason noususta huolimatta alkuvuosi oli vielä tehtaalle heikkoa aikaa, etenkin kun edellisvuoden tukipalkkioiden maksaminen lopetettiin vuoden alusta, jolloin kaura vapautettiin hinta- ja jakelusäännöstelystä. Mutta heinäkuun alusta tapahtunut hintasäännöstelyn loppuminen ja kuukautta myöhemmin koko mylly- ja kovaleipäalan säännöstelyn purkaminen yhdessä vakaan kustannustason kanssa muutti tilanteen Nokian tehtaiden kannalta positiiviseksi.⁵⁶

Tyystin sivuun ei valtio kuitenkaan elintarvikkeiden hinnanmuodostuksesta jäänyt, sillä rukiin ja vehnän hinnat sidottiin 20 markan perushintaan valtion antamalla hintatakuulla ja kauppamyllöjen antamalla hintasitoumuksella. Valtio puuttui myös kauppamyllöjen yhdistyksessä sovittuihin uusiin yhdenmukaisen hinnoittelun mukaisiin hintoihin painostamalla alentamaan joitain, mm. vehnäjauhon, hintoja uhaten palauttaa hintasäännöstelyn ellei hintoja lasketa vapaaehtoisesti. Hintoja alennettiin, mutta siitä huolimatta oli Nokian tehtaiden johto tyytyväinen uuteen tilanteeseen, jossa kilpailu *"pääsi vaikuttamaan tervehdyttävästi"*, vaikka johto valittelikin myös joidenkin tehtaiden epäterveestä kilpailustakin.⁵⁷

Leivän ja viljatuotteiden hinnat nousivat säännöstelyn päätyttyä muita elintarvikkeita enemmän, mikä nosti leivän ja viljatuotteiden osuuden koko elintarvikemenoista kymmenestä viiteentoista prosenttiin. Sen sijaan niiden kulutuksen volyymi kasvoi vuosina 1948–1964 vain 1,5 prosenttia vuodessa, mikä on selvästi hitaampi kuin koko ravinnon kulutuksen volyymien kasvu. Sen sijaan jauhojen, suurimoiden ja hiutaleiden kulutuksen volyymi väheni noin 1,7 prosenttia vuodessa ja

⁵⁵ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1949. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

⁵⁶ *ibid.*

⁵⁷ *ibid.*

leivän kasvoi 4,8 prosenttia. Se johtuu kotona leivotun leivän väistymisestä tehdasvalmisteisen tieltä.⁵⁸

Vehnän käyttö lisääntyi vuoteen 1957 saakka, jolloin vehnää käytettiin lähes 87 kiloa ihmistä kohti. Sen jälkeen vehnän käyttö henkeä kohti alkoi alentua. Ylipäänsä viljan osuus ihmisten ravinnosta putosi koko 1950-luvun elintason noustessa. Elintason nousu näkyy ravinnon käytössä 1950-luvulla lihan, kalan, meijerituotteiden, rasvojen ja öljyn, hedelmien ja kasvien, sokerin ja kahvin ja teen osuuden nousuna ruokamenoista. Kun tähän kehitykseen vielä lisätään viljalajien sisällä jatkuva siirtyminen rukiin käytöstä pääasiallisena leipäviljana vehnään, asettaa se myös SOK:n Nokian tehtaiden toiminnan viitekehysten koko 1950-luvulle.⁵⁹

Taulukko 1. Viljan käyttö ihmisravinnoksi 1950–1960 (kg/hlö).

	vehnä	ruis	ohra	kaura
1950	81,54	48,09	16,96	9,33
1955	85,35	38,15	12,36	8,20
1960	75,70	33,30	10,00	6,50

Lähteet: SVT vuosikirjat 1956 ja 1961.

1950-luvun alussa Nokian tehtaas toimii varsin tasaisella tuotannon volyymillä. Selvin muutos markkinoilla tapahtui rukiissa, jossa pienmyllyt putosivat pois kilpailusta kesällä 1951 voimaan tulleesta uudesta viljan ja viljatuotteiden hintajärjestelmästä johtuen. Uusi järjestelmä teki kotimaisen rukiin jauhatuksen kannattamattomaksi ja siten myllyt, jotka eivät saaneet käyttää ulkomaista ruista putosivat pois kilpailusta. Se johti Nokialla vuonna 1951 ruismyllyn menekin 21,5:n prosentin nousuun. Samaan aikaan vehnämyllyn koneistoa uusittiin ja parannettiin jatkuvasti. Se aiheutti ajoittain lyhyitä seisokkeja, mutta ei merkittävästi haitannut myllyn tuotantoa, lukuun ottamatta kesän 1952 parhaaseen sesonkiin osunutta ruismyllyn muutostöiden aiheuttamaa jauhatuksen laskua, jonka vuoksi ruismyllyn menekki putosi edellisen nousuvuoden jälkeen 31,6 prosenttia.⁶⁰

Uudella tehokkaammalla vehnämyllykoneistolla alettiin jauhaa 27.5.1952 ja se näkyy erityisesti seuraavan vuoden tuotannon kasvussa, joka oli 20,5 prosenttia. Samoin tehtaiden tulos parani selvästi, vaikka taseesta se ei näyäkään. Siihen ovat syynä normaalia suuremmat poistot, joita erikoislain ansiosta saatiin tehdä vanhojen omaisuusesineiden osalta. Tehtaan johto olikin

⁵⁸ Marjomaa, 70-71.

⁵⁹ Marjomaa, 71-72.

⁶⁰ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1951-1952. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

tyytyväinen markkinatilanteeseen, vaikka hintasäännöstely oli edelleen lähes koko vuoden voimassa. Vain kauramyly kärsi raaka-aineen niukkuudesta johtuneesta hinnan noususta. Joulukuussa 1953 vapautuivat myllytuotteet, makaronit ja korput hintasäännöstelystä, mikä johti hintojen laskuun valtion viljavaraston laskettua ulkomaisen vehnän hintaa. Se aiheutti myös jonkin verran varastossa olleen viljan osalta tappioita.⁶¹

Kilpailu myllyalalla kiristyi 1950-luvun alussa niin hinnoissa kuin laadussakin myllyjen yhteistehon jatkuvasti noustessa. Nokian tehtailla se näkyi suurostajille annettuina alennuksina ja rahtihyvitysten määrän kasvuna. Ne heikensivät luonnollisesti kannattavuutta. Samanaikaisesti nousivat myös pääomakustannukset investointien, lähinnä vehnämyllyn, johdosta. Yhdessä nämä tekijät kiristivät taloudellista tilannetta. Lisääntyneet tuotannon volyymi ja myynti kuitenkin paransivat tilannetta ja tehtaan toiminta oli edelleen kannattavaa.⁶²

Työehtosopimusten solmiminen 1950-luvun alusta lähtien mylly-, kovaleipä- ja makaronialoilla rauhoitti osaltaan mieliä niin työntekijä- kuin työnantajapuolellakin ja sai tehtaan johdon tyytyväiseksi vakaamman kustannustason vuoksi, joka osaltaan helpotti tehtaan toimintaa. Palkkausjärjestelmän kehitys edesauttoi myös työtehon nousua ja paransi siten tuotantotuloksia ja työmoraalia. Tuotantopalkkion käyttöönotto vuonna 1955 merkitsi SOK:n tehtailla myös sitä, että palkkataso parani muuhun Nokian teollisuuteen nähden ja vähensi työvoiman vaihtuvuutta, joka oli pahimmillaan ollut naisvaltaisessa leipätehtaassa 1950-luvun alussa yli 100 prosenttia vuodessa. Erityisesti leipätehtaan työntekijät olivatkin siirtyneet halukkaasti paikkakunnan muihin parempaa palkkaa maksaneisiin tehtaisiin.⁶³

Vuosina 1954–1956 kasvoi Nokian tehtaiden tuotannon volyymi markkamääräistä myyntiä enemmän kun myllyjen välinen kiristynyt kilpailu pudotti tuotteiden hintoja. Pien- ja kauppayllyjen tehoreservi oli suuri, joten kilpailukin oli aika ajoittain kovaa. Kilpailusta huolimatta kykeni Nokian tehdas kasvattamaan tuotantoaan. Vuonna 1955 Nokian myllyn kysyntää vähensi SOK:n Toppilan ja Mikkelin myllyjen vehnäjauhatustehon nousu, jolloin ne kykenivät paremmin vastaamaan kysyntään omilla alueillaan. Tällöin Nokian tehtaiden menekkiraja asettui etelämmäs kuljetuskustannusten vuoksi, eikä tehdas kyennyt heti kompensoimaan menekkinsä vähenemistä. Myös OTK:n myllyn valmistuminen Hämeenlinnaan lisäsi kilpailua. Kireä kilpailu ja

⁶¹ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1952 ja 1953. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

⁶² *ibid.*

⁶³ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1951, 1952 ja 1955. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

palkkakustannusten noin seitsemän prosentin nousu pitivätkin vuonna 1955 tehtaiden tuloksen vain kohtuullisena, vaikka tehtaan johto oli odotellut erityisen hyvää tulosta. Ala oli vapaa hintasäännöstelystä, mutta kun syksyllä 1955 muutamat myllyt nostivat vehnäleseeseen ja –rehujauhon hintoja, uhkasivat viranomaiset jälleen hintasäännöstelyllä. Lokakuun lopussa hintoja sitten laskettiin hinnantasausrahastosta maksettujen tukien avulla.⁶⁴ Valtio oli siten edelleen halukas valvomaan elintarpeiden ja rehujen hintoja.

Vaikka tuotannon kasvu ei vuosittain järin suuri ollutkaan oli kysyntä silti tasaista ja myllyt jauhoivat kesälläkin, sillä suurien tuotantokapasiteetin lisäyksiä ei enää vehnämyllyn valmistuttua tehty.⁶⁵

Yleislakkovuonna 1956 heilahteli kysyntä paljon. Ennen maaliskuun lakkoa tapahtui hamstrausta, joka taas näkyi kesällä kysynnän vähytenä. Vuoden loppupuoli oli kysynnältään jälleen suurempi, erityisesti SOK:n piirissä, kun maanviljelijäväestö siirtyi entistä enemmän ostamaan jauhonsa kaupoista. Tämä johtui taas kotimaisen sadon heikosta laadusta, joka vähensi viljelijöiden mahdollisuuksia jauhatta viljaansa tullimyllyissä, sekä koti- ja ulkomaisen viljan välisestä hintaerosta joka kasvoi kotimaisen viljan hinnan noustua. Jauhojen hinta pysyi ennallaan valtion pudotettua vastaavasti ulkomaisen viljan hintaa. Hintojen ero nosti myös kauppamyllöjen osuutta kokonaisjauhatuksessa edelleen vain kotimaisen viljan varassa toimineisiin pienmyllyihin nähden. Kauppamyllöjen osuuden kasvu näkyi myös Nokialla ja loppuvuonna myllyt kävivät myös pyhinä.⁶⁶

Vuosi 1957 käynnistyi siten suotuisissa merkeissä, kunnes pitkään jatkunut kauppamyllöjen osuuden kasvu viljan jauhatuksessa kääntyi laskuun. Siihen johti valtion kesäkuinen päätös nostaa ulkomaisen rukiin ja vehnän hintaa, josta seurasi paikallis- ja tullimyllyjen kilpailukykyyn parantuminen, sillä kotimaisen viljan jauhaminen tuli jälleen kannattavaksi. Erityisesti rukiin jauhatusta siirtyi paikallismyllyille. Kun edellisenä vuonna oli yleislakon jälkeen palattu myös hintasäännöstelyyn, eikä hinnankorotuksia voinut kompensoida välittömästi hinnoissa eivätkä Nokian tehtaot keskeyttäneet joidenkin kauppamyllöjen tavoin toimituksiaan, päättyi taloudellisesti

⁶⁴ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1954-1956. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

⁶⁵ *ibid.*

⁶⁶ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1956. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

erittäin myönteisenä alkanut vuosi tuotannon volyymin 0,1 prosentin putoamiseen. Markkamääräinen myynti kasvoi 12,5 prosenttia inflaatiosta johtuen.⁶⁷

Kysyntä oli kevään hinnankorotushuhujen ja kesän lakkouhan vuoksi nykivää. Vaikka lakkoa ei Nokialla tullutkaan aiheuttivat ne hamstrausta, joka näkyi myöhemmin kysynnän ja tuotannon laskuna. Laatukilpailussa aiheutti Nokialle ongelmia kotimaisen viljan jauhatusvelvollisuus, johon ei sisältynyt sekoituspakkoa. Myllyt, joilla oli rehusekoittamo, saattoivat jauhaa kotimaisen heikompilaatuisen viljan rehuksi ja tehdä kauppaan toimitetun jauhon kokonaan ulkomaisesta. Ilman rehusekoittamoita toiminut Nokia taas sekoitti koti- ja ulkomaista viljaa ja hävisi näin ajoittain laadussa. Kilpailukin kauppamyllöjen välillä kiristyi ankaraksi, joskin väheni vuoden lopulla niiden kesken solmitulla rahtisopimuksella.⁶⁸

Seuraavana vuonna valtio siirtyi talouttaan korjatakseen maaliskuussa rukiin ja vehnän osalta yksihintajärjestelmään palatakseen kesäkuussa takaisin kaksihintajärjestelmään. Hinnat jäivät hieman maaliskuuta korkeammiksi tuotantokustannusten nousun vuoksi. Lokakuun alussa kuitenkin valtio luopui kaksihintajärjestelmästä vehnän osalta ja marraskuun alusta nousivat ruis- ja vehnätuotteiden hinnat maataloustulopäätöksestä johtuen. Vuoden aikana tapahtunut jatkuva hintojen nousu ja lasku aiheuttivat Nokialla ongelmia pienten varastojen vuoksi, mutta tehdas selvisi kuitenkin menekin vaihteluista kohtuullisen hyvin. Taloudellisesti epävarmuutta aiheutti myös se, että valtio oli kyllä halukas perimään hinnan nousun jälkeen varastojen arvon nousun, mutta hintojen laskun jälkeen kovin haluton varastojen arvon laskua korvaamaan. Lopulta tappiot korvattiin jauhojen osalta, mutta makaronin ja leivän osalta tappiot jäivät tehtaan maksettaviksi.⁶⁹

Vuoden 1958 hinnan heilahtelut aiheuttivat SOK:n Nokian tehtaiden johdossa voimakasta kritiikkiä. Vuosikertomuksessa todettiin valtion toimenpiteiden ja poliittisten tekijöiden ennenkin aiheuttaneen suurta haitta normaalille kaupankäynnille, mutta vaalivuonna 1958 näitä ”yllättäviä ja kiusallisia tapauksia sattui ennennäkemättömän runsaasti, ja ne aiheuttivat tehtaan toiminnalle suurta vahinkoa”.⁷⁰

Kysyntä heilahteli jauhomarkkinoilla paljon ja se heijastui myös näkkileivän ja makaronin menekissä. Ruista ja näkkileipää lukuun ottamatta menekki lisääntyi huolimatta Toppilan myllyn

⁶⁷ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1957. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

⁶⁸ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1957. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

⁶⁹ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1958. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

⁷⁰ *ibid.*

vehnäjauhatustehon noususta, joka aiheutti Nokian osuuden laskua. Tehtaiden kokonaismenekin piti edellisvuotisella tasolla heti vuoden alussa varastosta myyty suuri reuerä. Taloudellisesti vuosi olikin edellisiä parempi, sillä kustannusten nousu saatiin kompensoiduksi hinnoissa, eikä ”epätervettä” kilpailua myllyjen kesken ilmennyt, johtuen pääasiassa ns. sopimusmyllyjen keskinäisestä hintasopimuksesta. Myös laatu pysyi tasaisena, eikä kaupassakaan ollut ongelmia.⁷¹

Nokian tehtaot myös laajenivat edelleen. Leipätehtaan yhteyteen rakennettiin uusi vilja- ja jauhosiilo valtion viljavarastolainan turvin, näkkileipätehtaan kolmannen linjan automatisointia jatkettiin sekä tilattiin makaronitehtaalle uusi koneisto. Ne valmistuivat vuoden 1959 alkupuolella. Siilojen uudet varastotilat antoivat tehtaalle paremmat mahdollisuudet varautua menekkien vaihteluihin kuin ennen.⁷²

Seuraavina vuosina koko myllyalaa vaikeutti viljatuotteiden ravinnoksi käytön aleneminen henkeä kohti. Nokialla se merkitsi vuonna 1959 tehtaiden kilomääräisen kokonaismenekin alenemista 13,4 prosentilla. Tilanteeseen vaikutti myös hintojen kohoaminen ja yksihintajärjestelmään siirtymisestä johtunut kotitarvejauhatuksen lisääntyminen, jonka mahdollisti laadukas ja suuri sato. Vuonna 1959 laski kauppamyllyjen osuus vehnäjauhatuksessa 12,8 ja rukiissa 18,3 prosenttia. Nokialla vastaavat luvut olivat 9,8 ja 12,2. Myöskin näkkileivän ja makaronin menekit laskivat. Vaikka viljatuotteiden käytön lasku jatkui myös seuraavana vuonna nousi kuitenkin kokonaistuotanto Nokialla 6,7 prosenttia. Nousun sai aikaan lähinnä tehtaan asiakaspiirin laajeneminen ja etenkin huomattavien näkkileivä- ja makaronierien toimittaminen puolustusvoimille. Suurin kasvu (26,9 prosenttia) vuonna 1960 tapahtuikin näkkileivän tuotannossa. Koska näkkileipätehdas sai tarvitsemansa raaka-aineen ruismyllystä nosti se myös ruismyllyn jauhatuslukuja. Ruismyllyn leipäviljan jauhatuksen lisäyksestä hieman yli kaksi kolmannesta tuli näkkileipätehtaan tarpeen lisäyksestä. Kokonaisuudessa ruismyllyn jauhatus nousi 23,8 prosenttia.⁷³

Vuodet 1959 ja 1960 olivat taloudellisesti niinkään melko heikkoja. Edellisen vuoden tulosta painoivat luonnollisesti alentuneet tuotantomäärät sekä suuret investoinnit, jotka aiheuttivat poistojen kasvun ja heikensivät siten taseita. Jälkimmäisen vuoden tulosta painoi etenkin vehnämyllyn saaliin⁷⁴ lasku, joka johtui kotimaisen viljan käytön kasvusta.⁷⁵

⁷¹ *ibid.*

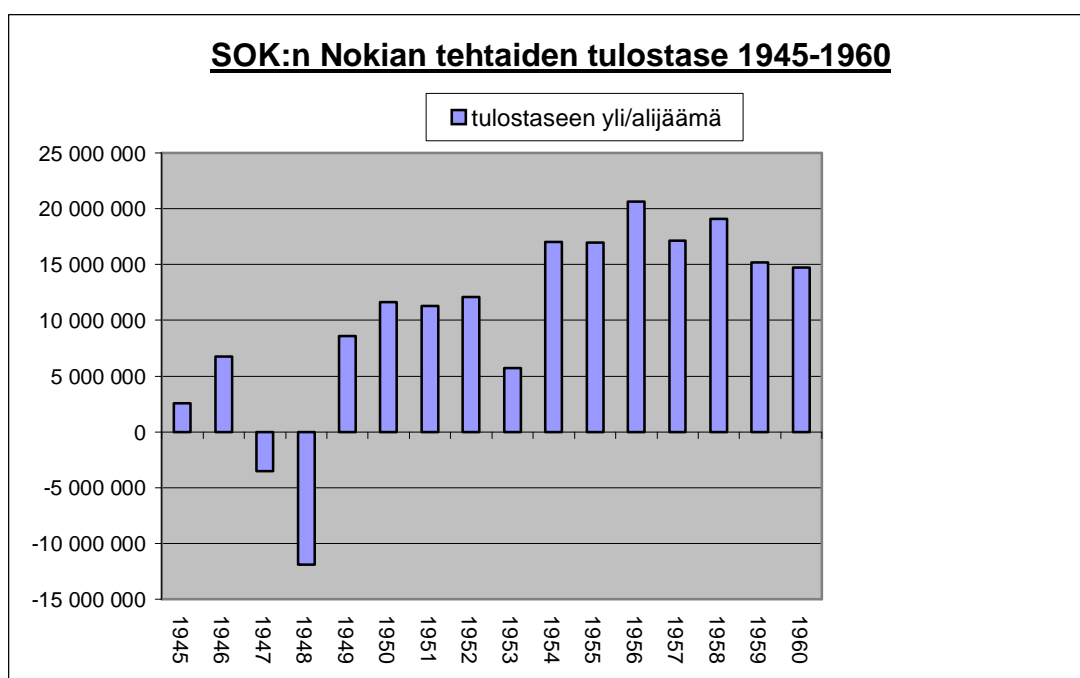
⁷² SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1958 ja 1959. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

⁷³ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1959 ja 1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

⁷⁴ Saalis on viljasta jauhamalla saadun lopputuotteen (esim. jauhon) määrä. Kotimaisesta viljasta sai vähemmän päätuotteita, mm. jauhoja.

SOK:n Nokian tehtaiden tulos oli kuitenkin voitollinen muutamia vuosia lukuun ottamatta. Tappiollisia vuosia oli vain 1940-luvun lopun säännöstelyaikana, mutta koko 1950-luvun tehtaas tuottivat voittoa suurista investoinneista huolimatta. Kilpailun kiristymisen näkyy tehtaiden tulostaseessa, sillä vaikka markkamääräisesti voitto pysyy 15 ja 20 miljoonan markan välillä, on muistettava inflaation vaikutus rahan arvoon. 1950-luvulla inflaatio söi rahan arvoa ja siten taseessa näkyvä voitto reaalisesti pieneni. Kuviossa 1 on esitetty SOK:n Nokian tehtaiden tulostase 1944–1960.

Kuvio 1.

Lähteet: SOK:n Nokian tehtaiden vuosikertomukset 1945–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaas arkisto.

SOK:n Nokian myllyistä kasvoi 1950-luvulla suurmylly, joka oli tuotannon arvolla mitaten Suomen suurimpia. Vaasan Höyrymylly Oy oli Suomen suurin alan yritys, ja sen suurin mylly Vaasassa pysyi Suomen suurimpana tuotannoltaan. SOK oli Suomen toiseksi suurin yritys, mutta yksittäisenä suurena yksikkönä toimi myös Raisiossa sijainnut Vehnä Oy. Taulukossa 2 on esitetty tuotannon arvoltaan Suomen seitsemän suurinta myllyä vuosina 1950, 1955 ja 1960. SOK Nokia pysyi kaikkina vuosina viiden kärjessä.

⁷⁵ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1960. Melia Oy:n Nokian tehtaas arkisto.

Taulukko 2. Tuotannon arvoltaan suurimmat myllyt Suomessa 1950-luvulla.

1950	tuotannon arvo (1000 mk)	1955	tuotannon arvo (1000 mk)	1960	tuotannon arvo (1000 mk)
Vaasan Höyrymylly Oy (Vaasa)	1 348 932	Vaasan Höyrymylly Oy (Vaasa)	2 514 571	Vaasan Höyrymylly Oy (Vaasa)	4 094 954
OTK Helsingin mylly	1 038 817	Vehnä Oy (Raisio)	1 664 334	Vehnä Oy (Raisio)	2 930 972
Vaasan Höyrymylly Oy (Munkkisaari)	907 080	SOK Nokia Vaasan Höyrymylly Oy (Munkkisaari)	1 563 009	Vaasan Höyrymylly Oy (Munkkisaari)	2 914 735
Oy Vehnä Ab (Raisio)	824 321	Höyrymylly Oy (Munkkisaari)	1 336 470	SOK Nokia OTK Hämeenlinnan mylly	2 761 973
SOK Nokia Vaasan Höyrymylly Oy (Toppila)	766 452	OTK Helsingin mylly	1 273 564	OTK Helsingin mylly	1 825 634
Helsingin mylly Oy	602 511	Kauppiaitten mylly Oy (Kotka)	1 148 665	Kauppiaitten mylly Oy (Kotka)	1 808 231
	577 187	Vaasan Höyrymylly Oy (Toppila)	1 008 318		1 649 991

Lähteet: SVT XI₁ (1950) ja 2051 (1955 ja 1960). Teollisuustilaston alkuperäismateriaali. Yleislomakkeet 1950, 1955, 1960. Tilastokeskuksen arkisto.

Raaka-aineensa SOK:n Nokian mylly hankki tarkastelujaksolla pääosin ulkomailta, vaikka alun perin kotimaisen viljan käyttämistä ja viljaomavaraisuutta pidettiin ennen sotaa tärkeänä. Ajat olivat kuitenkin muuttuneet, eikä viljaomavaraisuutta enää korostettu tai asetettu päämääräksi. Eniten kotimaista raaka-ainetta käytettiin kaurassa ja ohrassa, joissa muutamia poikkeusvuosia lukuun ottamatta käytettiin lähes yksinomaan kotimaista raaka-ainetta.⁷⁶

Sen sijaan vehnän ja rukiin osalta SOK jauhoi Nokiolla suurimmalta osin ulkomaista viljaa 1940- ja 1950-luvuilla. Vasta 1960-luvulla päästiin Nokiolla jauhamaan pääosin kotimaista vehnää ja ruista. Kotimaisen raaka-aineen käytön vähäisyys sotien jälkeen oli itsestään selvää, sillä Suomi menetti alueluovutusten yhteydessä 11 prosenttia viljelyalastaan ja 1950-luvun puolivälissä Suomen leipäviljaomavaraisuus oli vain noin 40 prosenttia. 1960-luvun lopussa Suomi siirtyi leipäviljassa

⁷⁶ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1944–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

alituotannosta ylituotantoon. Se on nähtävissä myös Nokialla, missä SOK jauhoi 1970-luvun alussa yksinomaan kotimaista viljaa.⁷⁷

2.3.1. Vehnämylly

Jauhatus vehnämyllyssä Nokialla alkoi 24.5.1945 Oulun Toppilan myllystä evakuoituilla koneilla, joiden teho oli noin 30 tonnia vuorokaudessa. Aiemmin saksalaiselta Miagilta tilatuista koneista kahdeksan tasosihtiiä, rakeenpuhdistajat ja puhdistamon koneet lukuun ottamatta valmentajan vastavirtakoneita saatiin käyttöön. Sen sijaan jauhosekoittamon koneita ei Nokialle tullut. Tehoksi oli vehnämyllyssä alun perin suunniteltu 70 tonnia vuorokaudessa, joten tuotantokapasiteetin nostaminen oli ajankohtaista heti toiminnan käynnistämisen jälkeen.⁷⁸

Vehnämyllyn tuotteiden menekki oli alusta saakka hyvä, eikä Nokian mylly kyennyt tyydyttämään kysyntää. Niinpä vehnämyllyä laajennettiin ja sinne tilattiin vuonna 1946 Englannista Robinson & Sow Ltd:ltä koneet, jotka Saksasta oli sodan vuoksi jäänyt saamatta. Koneiston oli määrä saapua toukokuussa 1947, mutta toimitus viivästyi. Tilatut 20 valssituolia, 17 hiertäjää ja neljä tasosihtiiä saatiin asennetuksi vuonna 1948 kesäkuun puolivälistä lokakuun puoliväliin kestäneen vehnämyllyn seisokin aikana. Koneiston asennusta viimeisteltiin sen ollessa jo käytössä vielä seuraavan vuoden puolella. Uuden koneiston ansiosta myllyn tuotantokapasiteetti nousi kaksinkertaiseksi ja sähkönkulutus jauhettua tonnia kohden putosi selvästi.⁷⁹

Vaikka Nokian vehnämyllyn tuotantokapasiteetti nousi selvästi laajennuksen jälkeen ja myös Oulun mylly alkoi jauhaa vehnää ei SOK silti vuonna 1949 kyennyt tyydyttämään vehnäjauhon kysyntää järjestön piirissä. Se johtui lähinnä siitä, että ruis menetti valta-asemansa leipäviljana vehnän hyväksi. Muutos oli pitkäaikaisen kehityksen tulos ja rukiin osuus jatkoi alenemistaan edelleen. 1800-luvun lopulla rukiin osuus viljan kulutuksessa oli noin 70 prosenttia ja ennen talvisotaa noin 45 prosenttia. Sota nosti rukiin hetkeksi vehnän edelle, mutta vuoden 1950 paikkeilla vehnän kulutus oli jälleen suurempi kuin rukiin. Rukiin kulutus laski senkin jälkeen tasaisesti ollen vuonna 1980 noin 28 prosenttia. Niinpä Nokialla vehnämylly jauhoi täydellä teholla koko vuoden 1949

⁷⁷ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1944–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; Tirronen, 16, 34–36.

⁷⁸ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1944 ja 1945. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; Oma väki toukokuu 1941.

⁷⁹ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1945–1949. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

pysähtymättä edes vuosilomien ajaksi. Toppilan vehnämyllyn jauhatusmäärä oli vuonna 1949 noin 6,2 miljoonaa kiloa, eli suunnilleen kolmannes Nokian jauhatusmäärästä.⁸⁰

Sota ja sodan jälkeinen aika näkyi myös vehnämyllyn tuotteissa. Myllyssä valmistettiin kaikkia Kansanhuoltoministeriön sallimia tuotteita, mutta mm. rauhanaikaisen puhtaan valkean vehnäjauhon valmistus oli kielletty.⁸¹

Suuren kysynnän vuoksi vehnämyllyn tuotantoa lisättiin lisäämällä koneiden rasitusta. Tuotantoa suurempi kysyntä johti myös siihen, että vuosina 1950–1952 SOK:n konttoreille määriteltiin kuukausittaiset kiintiöt, joiden mukaan niille toimitettiin vehnätuotteita. Kiintiöistä pääsi tehdas eroon vasta vuonna 1953 kun hiljalleen edenneet vehnämyllyn laajennukset saatiin lopullisesti valmiiksi.⁸²

Koneistoa uusittiin ja laajennettiin jatkuvasti. Vuonna 1950 hankittiin uudet Carter-erottimet vanhojen sylinterierottimien tilalle. Seuraavan vuoden heinäkuun alusta marraskuun loppuun asennettiin Englannista Henry Simon Ltd:ltä, joka oli maailman suurimpia myllykonetehtaita, tilatut 16 uutta valssituolia, kuusi tasosihtiä, kaksi rakeenpuhdistajaa ja yksi Entoleter. Lisäksi uudistettu mylly suunniteltiin koneiden yksittäiskäytölle, joka vaati 300 uuden sähkömoottorin asentamista ja laajennuksia jakokeskuksiin ja kaapeliverkkoon, jolle tuli pituutta parikymmentä kilometriä. Asennusaikaa pidensi myllyn jauhatuksen jatkuminen – joitakin lyhyitä katkoja lukuun ottamatta – asennustöiden aikana, sekä koneiden laskettua hitaampi toimitus, jonka vuoksi myöskään suunniteltua kuuden viikon seisokkia ei pidetty. Myllyn jatkuva käyttö asennusten aikana mahdollisti toisaalta tuotteiden jatkuvan toimittamisen, jonka johdosta jauhatus väheni vuonna 1951 edellisen vuoden tasosta vain 0,17 prosenttia. Asennukset jatkuivat vielä seuraavanakin vuonna ja täydellä teholla vehnämylly alkoi toimia 27.5.1952, jolloin Nokialta sähkötettiin Henry Simon Ltd:lle: "*Wheatmill started today 13.00 full feed put on 14.30 congratulations, SOK Nokia*". Seuraavana päivänä Nokialle saapui vastaus Englannista: "*Congratulations to all concerned on great achievement enabling wheatmill to run at full speed in record time after extremely short stoppage, Reform*". Mylly pysähtyikin vain kolmeksi viikoksi ennen työn valmistumista, vaikka pakollisen seisokin laskettiin olevan pitempi. Koneistojen purkaminen, siirtäminen ja kokoaminen tehtiin kuitenkin ennakoitua nopeammin. Suoritus sai kiitosta niin koneistojen englantilaiselta

⁸⁰ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1945-1949. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; Kertomus SOK:n myllyjen, leipä- ja makaronitehtaitten toiminnasta 1949. SOK:n arkisto; Laurila, 70.

⁸¹ Oma väki 5/1946.

⁸² SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1949-1953. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

toimittajalta kuin tehtaan johdoltakin. Lopullisesti asennustyöt myllyssä saatiin päätökseen vuoden 1953 puolella. Vain jauhosekoittamon putki- ja ilmastointitöistä jäi osa kesken. Vuonna 1952 vehnämyllyn kilomääräinen menekki lisääntyi 22,3 prosenttia.⁸³

Vehnämyllyn laajentaminen oli suuri projekti, jonka ensimmäinen edellytys oli uuden pneumaattisen kuljetusjärjestelmän käyttöönotto myllyssä. Raaka-aineen siirtäminen laitoksessa kerroksesta toiseen ilmakuljetusjärjestelmän avulla vähensi entiseen elevaattorijärjestelmään nähden koneiston tilantarpeen puoleen, jolloin tilaa jäi huomattavasti enemmän varasto- ja toimistotiloja varten. Etenkin varastotiloista oli ollut puutetta aiemmin. Paitsi pneumatiikkaa laajennusta varten tarvittiin osaavaa työvoimaa. Nokialla työskentelikin laajennustöiden aikana yhteensä viisi brittiläistä asentajaa, neljä englantilaista ja yksi skotti⁸⁴. Englantilaisista pisimpään Nokialla oli yliasentaja Leonard Butler, joka asui Nokialla 14 kuukautta. Brittiasentajien lisäksi myllyn laajennus ilman mittavaa seisokkia vaati paljon enemmän työvoimaa kuin tehtaiden omalla korjauspajalla, jossa työskenteli suurimmillaan yli 70 henkeä, oli tarjota. Nokian asuntopulan vuoksi työvoimaa ei kuitenkaan voinut ottaa Nokialle asumaan, vaikka ammattitaitoista väkeä olisikin ollut saatavissa. Sen sijaan työvoimaa lainattiin tamperelaisilta konepajoilta töiden ajaksi, jolloin työntekijät asuivat Tampereella mutta kävivät Nokialla työssä. Enimmillään SOK:n Nokian tehtaiden laajennuksen yhteydessä työskenteli yli 30 vierasta työntekijää seitsemästä eri tamperelaisyriydestä.⁸⁵

Vehnämyllyn uudistus- ja laajennustyöt olivat suuri urakka kaikille osallistuneille ja se koski niin mylläreitä, korjauspajaa, sähkömiehiä kuin rakennusosastoakin. Ilta- ja viikonlopputyöt olivatkin toista vuotta tehtailla enemmän sääntö kuin poikkeus. Vehnämyllyn saavutettua suuremman tehon kiitti tehtaan johtaja Erkki Sartio Oma Väki -lehdessä koko projektiin osallistunutta henkilöstöä hyvin suoritetusta työstä: *"Ilolla on todettu, että koko asennustyön ajan vallitsi kaikkien siihen osallistuneiden kesken hyvä yhteishenki. Joka mies yritti parhaansa eikä mitään hankauksia syntynyt, vaikka asennukseen osallistui oman miehistömme lisäksi englantilaisia pääasentajia sekä ulkopoولisia, monesta eri liikkeestä lainattuja miehiä. Ilman tällaista yhteishenkeä ja yritteliäisyyttä ei saavutettuihin tuloksiin olisi päästykään."*⁸⁶

⁸³ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1950-1953; SOK:n Nokian tehtaitten uutiset touko-kesäkuu 1952. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; Oma väki 7/1952.

⁸⁴ Englantilaisten ja skotin erottelu lienee paikallaan, koska Argyllshirestä kotoisin ollut skotti Harold Fenton nimenomaan kielsi kutsumasta itseään englantilaiseksi. Oma Väki 4/1952.

⁸⁵ Oma Väki 4/1952 ja 7/1952.

⁸⁶ Oma Väki 7/1952.

Kuva hyvässä yhteistyössä suoritetusta raskaasta urakasta lienee oikea, sillä laajennustyöt eivät aiheuttaneet mitään keskustelua ammattiosastossa tai tuotantokomiteassa, vaikka muutostyöt aiheuttivat töitä kovastikin. Koneasentaja Väinö Kohosen luonnehdinta vehnämyllyn laajenuksesta Oma Väki -lehdessä kuului: ”Töitä oli sen minkä jaksoi suinkin tehdä, sunnuntailepokin on jäänyt ajat sitten unholaan. Vanhoissa koneissa oli raplaamista, kun niitä siirrettiin ja muuteltiin – ja aina piti käydä. Englantilaisten kanssa tuli hyvin toimeen. Joe Rileyn kanssa ei ollut kielivaikeuksiakaan kuin aluksi. Tästä tulee hyvä mylly”. Kielivaikeuksia ei Middlesboroughista kotoisin olleen Rileyn kanssa juuri tullut, sillä hän opetteli nopeasti melkoisen paljon suomen kieltä.⁸⁷

Vuodesta 1953 lähtien Nokian mylly pystyi tyydyttämään kysynnän, eikä konttorien kiintiöitä enää tarvittu. SOK:n Nokian mylly jauhoi vuoden 1952 laajenuksen jälkeen reilun kymmenesosan koko maan vehnäjauhatuksesta. Vuosikymmenen puolivälissä kilpailu kiristyi ja pakotti Nokian tehtaat mm. myöntämään suurostajille hinnanalennuksia ja toimittamaan enemmän vapaalla rahdilla. Samoin OTK:n myllyn valmistuminen vuonna 1955 Hämeenlinnaan samalle markkina-alueelle ja myllyjen suuri tehoreservi kiristi kilpailua entisestään. Vuonna 1955 nousi Toppilan ja Mikkelin vehnämyllyjen teho ja ne kykenivät tyydyttämään kysynnän paremmin alueillaan. Erityisesti Toppilan tehonlisäys veti Nokian markkinarajaa etelämmäksi rahtikustannusten vuoksi. Silti Nokiolla vehnämylly jauhoi kesälläkin. Toppilan myllyn vehnäjauhatustehoa nostettiin vielä 1958 ja se vähensi edelleen Nokian osuutta.⁸⁸

SOK pohti 1950-luvulla tarkkaan vehnämyllyjensä kapasiteetin riittävyttä. Laskelmissa SOK pitäytyi näkemyksessä, jonka mukaan vehnäjauhatusta kauppayllyissä ei tulisi alenemaan, sillä hintasäännöstelyn purkamisen jälkeen jauhatusta siirtyi jatkuvasti 1950-luvun alussa kauppayllyihin. Niinpä se yhdessä väestönkasvun kanssa kompensoi mahdollisen kulutuksen pienenemisen. Keväällä 1955 valmistuneessa viljanjalostusteollisuuden viisivuotissuunnitelmassaan SOK totesi Nokian myllyn 1952 valmistuneen laajenuksen ja Toppilan myllyn tehonlisäyksen olleen riittämättömiä, vaikka ensin oli oletettu, että nämä tehonlisäykset yhdessä riittäisivät pitkäksi ajaksi. SOK pohti uuden myllyn rakentamista Kouvolaan tai Nokian tehon lisäämistä, jotta sen osuus vehnäjauhatuksessa olisi pysynyt ennallaan, eikä se olisi menettänyt osaa osuudestaan muille liikkeille, joilla oli enemmän kapasiteettia reservissä.⁸⁹

⁸⁷ Oma Väki 4/1952 ja 7/1952.

⁸⁸ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1953-1955, 1958. Melia Oy:n Nokian tehtaankirjoituskokoelmien arkisto.

⁸⁹ SOK:n viljanjalostusteollisuuden 5-vuotissuunnitelma. SOK:n arkisto.

Lopulta ratkaisuksi tuli rakentaa uusi vehnämylly Nokialle, jonka uusi kovaraemylly valmistui 1960. Se mahdollisti entistä laadukkaamman jauhon valmistuksen erityisesti kovasta vehnästä. Nimitys kovaraemylly tarkoittikin juuri entistä rakeisemman jauhon valmistamista kovasta vehnästä. Jauhatus teknisestikin oli parempi jauhaa kovat ja pehmeät vehnät jauhettiin eri aikaan. Rakeisempi jauho oli parempaa erityisesti mannaryynien ja makaronin valmistuksessa ja näiden tuotteiden entistä paremman laadun katsottiin myös nostavan niiden menekkiä. Koneet uuteen myllyyn tilattiin MIAG’ilta Braunschweigista Saksasta, mistä saapui myös kolme asentajaa ja yliasentaja kokoamaan koneita. Tilaa Nokialla käytettiin heidän mukaansa huomattavasti säästeliäämmin kuin muualla, sillä uusia rakennuksia ei haluttu rakentaa, vaan toinen mylly rakennettiin entisen kanssa samoihin tiloihin. Vuoden vaihteen tienoilla 1959–1960 alkoi kovaraemyllyn koekäyttö ja keväällä 1960 mylly jauhoi nokialaisten alaisuudessa, jolloin saksalaisasentajat olivat jo siirtyneet Pakistaniin asentamaan uusia koneita.⁹⁰

Alla olevassa taulukossa 3 on eritelty vehnämyllyn jauhatusmäärät, osuus koko maan jauhatuksesta, käyttöaika ja teho vuosina 1945–1960. SOK:n oma makaronitehdas oli vehnämyllyn alkuvuosina suurimpia jauhonostajia käyttäen yli 10 prosenttia tuotannosta, mutta tehon nousun jälkeen vuonna 1949 makaronitehtaan osuus myllyn jauhatuksesta putosi alle 5 prosenttiin.⁹¹ Vehnämyllyn uudistukset näkyvät taulukossa myllyn tehon selvänä kasvuna.

Taulukko 3. Nokian vehnämyllyn jauhatusmäärät 1945–1960.

vuosi	jauhatusmäärä (kg)	% koko maan jauhatuksesta	käyttöaika (vrk)	teho (tn/vrk)
1945	2 959 653	3,0	129	22,9
1946	5 507 993	5,0	203	27,1
1947	5 790 867	4,9	218,8	26,5
1948	5 946 933	4,6	167	35,6
1949	18 427 374	9,4	274,2	67
1950	20 290 414	9,0	305	66,5
1951	20 255 758	8,2	300	67,5
1952	26 078 058	10,3	224,8	116
1953	30 119 990	11,7	231,6	125,5
1954	33 888 895	12,2	248	136,7
1955	33 621 765	11,1	263,1	127,8
1956	36 541 405	10,8	278,7	131,1
1957	36 637 580	10,7	276	135,2
1958	36 136 365	10,8	270,2	133,7
1959	32 628 095	9,5	244,6	133,7
1960	34 949 888	10,8	359,6	97,2

⁹⁰ Oma Väki 3/1960; SOK:n viljanjalostusteollisuuden 5-vuotissuunnitelma. SOK:n arkisto.

⁹¹ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1945–1949. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

1960	uusi	209,5	130,9
	vanha	150,1	47,9

Lähteet: SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1945–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; SVT teollisuustilasto XI₁ (1945–1953) ja 2051 (1954–1960) jauho- ja suurimamyllyt.

2.3.2. Ruismylly

ARA-myllyt, joiden varassa jauhatusta oli aloitettu, vaihdettiin seuraavana vuonna yhtä lukuun ottamatta ja tilalle asennettiin Mikkelistä tulleet valssituolit ja tasosihdit. ARA-myllyistä siirrettiin osa Mikkeliin ja osa Ouluun.⁹²

Ruismyllyn jauhatusmäärä kasvoi Nokialla myllyn käynnistymisestä lähtien vuoteen 1947 saakka, jolloin ruistuotteiden menekki putosi rukiin puutteesta johtuen koko SOK:ssa. Tuolloin Porin ja Vaajakosken ruismyllyt seisoivat huhtikuun alusta elokuun loppuun ja Mikkeli osan kesää. Myös Nokian ja Oulun ruismyllyjen jauhatus pieneni huomattavasti. Ruisjauhon puute korvattiin amerikkalaisella grahamjauhoilla ja suurennetuilla vehnäjauhoannoksilla. Syksystä lähtien ruista oli riittävästi, mutta sen kysyntä oli laimeaa, mikä osaltaan pienensi tuotantomääriä.⁹³

Sota näkyi myös ruismyllyn tuotteissa, sillä tehdas ei saanut valmistaa puhdasta ruisjauhoa, vaan siihen piti sekoittaa Kansanhuoltoministeriön kulloinkin vahvistama prosenttiosuus vehnänlesettä. Nokialla sekoitettiin sodan jälkeen ruisjauhoon lisäksi pienempiä määriä heikkolaatuista venäläistä ohraa sekä amerikkalaista maissia.⁹⁴

Seuraavina vuosina ruismyllyn tuotantoa koettelivat hyvät ruissadot, joiden johdosta viljelijät eivät kyenneet sijoittamaan koko satoa kauppamyllyihin, vaan osa jauhettiin tullimyllyissä ja meni siten ohi kauppamyllyjen kulutukseen. Tullimyllyjen etuna oli myös se, että ne saivat jauhaa puhdasta ruisjauhoa. Etu tosin poistui vuoden 1948 lopulla kun kauppamyllytkin saivat oikeuden puhtaan ruisjauhon jauhamiseen, mutta sekään ei nostanut menkkiä Nokialla. Erityisesti SOK:ta rasitti viljelijöiden oma jauhatusta, joka vähensi näiden käyttämän jauhon ostoja kaupasta ja se vähensi kysyntää SOK:n jäsenistön piirissä.⁹⁵

⁹² SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1945. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

⁹³ Kertomus SOK:n myllyjen, leipä- ja makaronitehtaitten toiminnasta 1949. SOK:n arkisto; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1947. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

⁹⁴ Oma väki 5/1946; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1944–1949. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

⁹⁵ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1948. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

Säännöstelyn purkaminen seuraavana vuonna aiheutti niinkään ongelmia kauppamylyille, jotka antoivat hintasitoumuksen. Sitoumuksessa viljan hinta oli niin korkea, että kauppamylyt menettivät kilpailukykynsä, sillä viljan hintaa ei oltu porrastettu vaan se oli sama läpi vuoden, josta johtui tuottajien halu myydä viljansa heti sadon valmistuttua. Tarjonta oli siis suurta syksyllä 1949 ja tästä johtuen kauppamylyjen hintasopimuksen ulkopuolella olleet pikkumylyt ostivat ruista huomattavasti halvemmalla, tai viljelijät jauhattivat omaan lukuunsa viljansa. Tilanne muodostui lopulta sellaiseksi, että ruisjauhoja oli ostettavissa markkinoilla halvemmalla hinnalla kuin mitä kauppamylyt maksoivat pelkästä rukiista.⁹⁶

Toinen syy ruismylyjen menekin ja tuotannon pienenemiseen oli yleinen elintarviketilanteen paraneminen sodan jälkeen, jonka johdosta leivän käyttö kotitalouksissa väheni, kun muitakin elintarvikkeita oli kohtuuhintaan saatavissa.⁹⁷

Ruismylyn menekkiä lisäsi leipätehdas, joka käytti luonnollisesti näkkileivän raaka-aineena oman ruismylyn jauhoja. Myllyn jauhatuksen pudottua voimakkaasti vuosina 1948 ja 1949 käytti leipätehdas lähes puolet (1948 48,7% ja 1949 43,7%) ruismylyn koko jauhatuksesta, osuuden oltua sitä ennen viidenneksen ja kolmanneksen välillä vuotuisesta jauhatuksesta. Leipätehtaan osuus ruismylyn tuotteiden kulutuksessa oli siis selvästi suurempi kuin makaronitehtaan osuus vehnämyllyn tuotteista.⁹⁸

Samalla kun vehnämyllyä uusittiin 1950-luvun alussa tehtiin myös ruismylyssä uudelleenjärjestelyjä ja koneiston uusimistöitä, joiden vuoksi ruismyly olikin pysähdyksissä lähes kaksi kuukautta kesällä 1951. Koska vehnämylly katsottiin tärkeämmäksi saatiin ruismylyn puolella työt lopullisesti valmiiksi vasta vuonna 1953, johon saakka se toimi vajaatehoisena. Rukiin käyttöä omassa tehtaassa lisäsi vuonna 1954 valmistunut näkkileipätehtaan toinen koneisto ja vielä myöhemmin lisätty kolmas tuotantolinja. Viljatuotteiden käytön väheneminen ja tuotteista rukiin osuuden lasku näkyvät myös ruismylyn tuotannossa. Vuoden 1960 ruisjauhojen menekin lähes 10 prosentin nousu selittyikin näkkileipätehtaan uudella asiakkaalla. Puolustusvoimat alkoi ostaa tuolloin näkkileipää ja makaronia Nokialta.⁹⁹

⁹⁶ Kertomus SOK:n myllyjen, leipä- ja makaronitehtaitten toiminnasta 1949. SOK:n arkisto; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1949. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

⁹⁷ Kertomus SOK:n myllyjen, leipä- ja makaronitehtaitten toiminnasta 1949. SOK:n arkisto.

⁹⁸ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1944–1949. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

⁹⁹ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1950–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

SOK jauhoi Nokialla koko Suomen jauhetusta rukiista tasaisesti reilun viiden prosentin osuuden, joka kasvoi 1950-luvulla ensin seitsemään, ja vuonna 1960 yhdeksään prosenttiin. Ruisjauhosta suuren osan käytti oma näkkileipätehdas, joka valmisti suurimmillaan viidenneksen koko maan näkkileiväntuotannosta.

Seuraavassa taulukossa on esitetty SOK:n Nokian ruismyllyn jauhatusmäärä, osuus koko maan jauhatuksesta, käyttöaika ja teho vuosina 1944–1960.

Taulukko 4. Nokian ruismyllyn jauhatus 1944–1960.

vuosi	jauhatusmäärä (kg)	% koko maan jauhatuksesta	käyttöaika (vrk)	teho (tn/vrk)
1944	7 582 887	4,8	191,0	37,4
1945	8 065 325	5,0	199,5	40,4
1946	11 220 265	5,6	206,0	54,5
1947	10 636 799	8,2	218,1	48,8
1948	5 000 583	3,9	135,0	36,8
1949	5 459 410	5,8	212,7	25,7
1950	6 078 817	6,0	254,0	24,0
1951	7 265 209	5,7	230,0	31,6
1952	5 310 650	5,3	205,2	25,9
1953	5 986 455	6,1	211,0	28,4
1954	6 852 685	6,4	248,2	27,6
1955	9 287 840	6,7	265,8	35,0
1956	9 891 480	7,2	249,8	39,6
1957	10 170 908	7,9	278,3	36,1
1958	8 444 513	7,0	179,0	47,2
1959	7 416 980	7,4	194,0	46,5
1960	9 179 702	9,1	196,7	46,3

Lähteet: SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1944–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; SVT teollisuustilasto XI₁ (1944–1953) ja 2051 (1954–1960) jauho- ja suurimamyllyt 1944–1960.

2.3.3. Kaura- ja ohramylyt

Viipurin myllyn menetys tarkoitti SOK:lle myös kauramylyn menettämistä, joten se joutui kaurassakin yksityismyllyjen varaan. Seuraavana vuonna SOK jauhatti 915 tonnia kauraa yksityisissä myllyissä¹⁰⁰, mutta sen jälkeen SOK toimi jauhamatta itse kauraa siihen saakka, kunnes Nokian kauramyly lähti käyntiin 8.6.1944.

Seuraavana vuonna koneistoa uusittiin ja yksinkertaistettiin niin, että kauramylyn teho voitiin nostaa aina 40 tonniin vuorokaudessa tarpeen vaatiessa. Tarve ei kuitenkaan sitä vaatinut, sillä

¹⁰⁰ Kertomus SOK:n myllyjen, makaronitehtaan ja leipomon toiminnasta 1941. SOK:n arkisto.

mylly jauhoi kapasiteettiin nähden vain vähäisiä määriä ennen kesäkuun alussa 1947 tulipaloa, joka pysäytti kauramyllyn toiminnan kokonaan. Uudelleen kauramyly saatiin käyntiin 9.2.1949, joskin sillä pystyttiin jauhamaan jo edellisvuoden lopussa jonkin verran rehukauraa ja maissia rehuksi. Ennen paloa kauramyllyn tuotantoa piti alhaalla kauran heikko saatavuus ja huono laatu. Vuosina 1945–46 kauran saadun kauran laatu oli niin heikko, että vain osa siitä kelpasi suurimakauraksi, ja loput jauhettiin rehuksi.¹⁰¹

Taulukossa kolme on esitetty kauramyllyn jauhatusmäärät 1944–1951. Vuoden 1945 määrään sisältyy lähes 300 000 kilon hiutaleiksi jauhettu ruismäärä. Seuraavan vuoden jauhatusmäärästä ruista oli noin 50 tonnia ja 550 tonnia rehukauraa, rehukauraa jauhoi mylly Metsätyömaiden muonitustoimiston lukuun uuden sadon saamiseen saakka. Samoin palon jälkeisenä vuonna 1948 jauhettiin rehukauraa ja 90 tonnia maissia rehuksi. Seuraavan vuoden alussa kauramyly saatiin siis käyttökuntoon, mutta täydellä teholla se ei päässyt käymään. Se johtui siitä, että säännöstelyn loputtua kaupat pyrkivät myymään ensin varastossa olleen heikomman suurimon ennen uuden ostoa, sekä siitä etteivät Nokian hiutaleet olleet riittävän hyvälaatuisia ja säilyviä, vaan alkoi kitkeröityä, mikä johtui kauramyllyn märkäkuorintajärjestelmästä. Sitä pyrittiin korjaamaan, mutta siinä onnistuttiin vasta seuraavana vuonna. 1950-luvun ensimmäisinä vuosina kauramyly kärsi huonoista kotimaisista sadoista johtuneesta raaka-aineen vähäisestä tarjonnasta, mikä näkyi tuotannossakin. Lisäksi vähäinen kauran tarjonta johti sen hinnan nousuun, jota ei hintasäännöstelyn palattua voimaan loppuvuodesta 1950 voitu kompensoida hinnoissa. Niinpä kauramyly ei toiminut kannattavasti.¹⁰²

Taulukko 5. Nokian kauramyllyn jauhatus 1944–1951.

vuosi	jauhatusmäärä (kg)	% koko maan jauhatuksesta	käyttöaika (vrk)	teho (tn/vrk)
1944	2 074 788	5,8	111,5	18,6
1945	1 235 691	7,1	96	12,9
1946	2 099 866	12,6	137	15,3
1947	1 729 293	5,1	74,1	23,3
1948	374 156	0,8	21,9	17,1
1949	2 936 814	10,5	116,4	25,2
1950	3 140 109	12,3	145	21,6
1951	2 485 928	13,5	145,9	17

¹⁰¹ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1944–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

¹⁰² *ibid.*

Lähteet: SOK:n Nokian tehtaiden vuosikertomukset 1944–1951. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; SVT teollisuustilasto XI₁ jauho- ja suurimamyllyt 1944–1951.

Ohramyly aloitti toimintansa Nokialla vuonna 1946. Koneisto, joka oli pääosin Viipurin myllystä, oli valmis jo edellisenä vuonna, mutta hihnoja ei Nokialle saatu pitkien toimitusaikojen johdosta ennen kuin seuraavana vuonna. Viipurista tuodut kuorimakoneetkin olivat niin huonossa kunnossa, että ne piti uusia. Uudet toimitti suomalainen Myllykone Oy.¹⁰³

Heti toisena toimintavuonna ohramyly tuhoutui suurelta osin samassa tulipalossa kuin kauramylykin. Korjaustyö ohramylyssä saatiin valmiiksi marraskuun lopussa 1948, jolloin ohran ryyntyminen ja jauhatus pääsi palon aiheuttaman tauon jälkeen uudelleen käyntiin. Lisäksi ruismyllyssä jauhettiin noin 700 tonnia ohraa, josta luultavasti noin 80 prosenttia ohrajauhoksi ja loput sekoitettiin ruissekajauhoon. Seuraavana vuonna ohran kysyntä oli melkein olematonta ja se pudotti jauhatuslukuja selvästi, vaikka viljan tarjonta oli runsasta. Vuosina 1950 ja 1951 ohramylyssä jauhettiin myös ruista ja vehnää.¹⁰⁴ Taulukossa on esitetty ohranjauhatusta 1946–1951 Nokialla, joka jauhoi kaksi kolmannesta koko SOK:n ohranjauhatuksesta. Nokian lisäksi SOK:lla oli ohramyly Mikkelissä.

Taulukko 6. Nokian ohramylyn jauhatus 1946–1951.

vuosi	jauhatusmäärä (kg)	% koko maan jauhatuksesta	käyttöaika (vrk)	teho (tn/vrk)
1946	457 692	4,0	58	7,9
1947	530 075	3,3	67,5	7,85
1948	107 024	0,4	11,9	10,2
1949	223 860	2,7	21	10,6
1950	413 109	5,6	58	7,2
1951	373 245	17,9	56,1	6,6

Lähteet: Kertomukset SOK:n myllyjen, leipomoitten ja Nokian kuivaamon toiminnasta 1940–1951. SOK:n arkisto; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1946–1951. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; SVT teollisuustilasto XI₁ jauho- ja suurimamyllyt 1946–1951.

Vuodesta 1952 lähtien ohra- ja kauramylyjä käsiteltiin yhtenä kokonaisuutena, suurimamyllyinä. Myllyissä jauhettiin lähes 90 prosenttisesti kauraa, josta tehtiin lähinnä suurimoita ja ryynejä. Vuodesta 1952 lähtien mylly toimi varsin kannattavasti, sillä raaka-aineen tarjonta lisääntyi ja hinta siten laski. Se paransi kannattavuutta ja nosti siten tuotantomääriä. Myös ohrasuorimoiden kysyntä kasvoi 1950-luvulla. Suurimamyllyt kykenivät tyydyttämään kysynnän, joka pysyi suhteellisen vakaana. Alla olevasta taulukosta käy ilmi suurimamyllyn tuotantomäärät vuosina 1952–1960.

¹⁰³ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1945. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

¹⁰⁴ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1947–1951. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

Kuten taulukoista käy ilmi, ryynitettiin Nokiolla reilu kymmenesosa koko maan kaurasta ja valmistettiin hieman yli viisi prosenttia ohratuotteista.

Taulukko 7. Nokian suurimamyllyjen jauhatus 1952–1960.

vuosi	jauhatusmäärä (kg)	käyttöaika (vrk)	teho (tn/vrk)	osuus koko maan kauran jauhatuksesta (%)	osuus koko maan ohran jauhatuksesta (%)
1952	3 924 129	189,8	20,7	11,6	12,8
1953	4 226 885	203,8	20,7	15,1	7,5
1954	4 303 782	199	21,6	13,7	3,0
1955	4 473 082	223,7	20	13,3	3,8
1956	4 975 202	208,4	23,9	15,7	6,4
1957	5 437 806	224,8	23,7	14,7	6,3
1958	4 611 494	195,6	23,6	11,3	5,7
1959	4 975 735	185,6	23,9	11,8	5,1
1960	4 944 900	222,8	22,2	10,8	6,0

Lähteet: SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1952–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; SVT teollisuustilasto XI₁ (1952–1953) ja 2051 (1954–1960).

2.3.4. Leipätehdas

Leipätehtaan tuotannon käynnistyessä se tyydytti lähinnä puolustusvoimien näkkileipäkysyntää. Ensimmäisenä toimintavuoden aikana se valmisti yli 1,5 miljoonaa kiloa sotilasleipää, 25 tonnia siviilileipää ja hieman vajaat 90 tonnia näkkileipää osuuskaupoille näiden omista jauhoista. Leipätehdas tuotti pääosin sotilasleipää vuoden 1944 marraskuun 25 päivään, johon saakka tehdas toimi Kansanhuoltoministeriön poikkeusluvalla kolmessa vuorossa. Kun puolustusvoimien tilaukset loppuivat siirtyi leipätehdas siviilituotantoon ja kahteen vuoroon, jolloin myös tuotantomäärä laski. Siviilileipää valmistettiin kahta laatua, mureleipää ja eväsleipää.¹⁰⁵

Vuoden 1946 helmikuusta siirryttiin leipätehtaalla jälleen kolmeen vuoroon, kun tehdas aloitti jälleen sotilasleivän valmistamisen ja Kansanhuoltoministeriön määräyksestä ja Sosiaaliministeriön luvalla. Se näkyi luonnollisesti tuotannon kasvuna. Sotilasleivän osuus tuotannosta oli hieman yli viidennes. Hyvä vuosi näkyi myös myynnissä, vuoden 1948 näkkileipätehtaan myynti oli koko tarkastelujakson suurin, kun poistetaan inflaation vaikutus markkamääräisen myynnin kasvusta. Sotilasleivän valmistus loppui jälleen toukokuun alussa 1947, jolloin tehdas siirtyi takaisin kahteen

¹⁰⁵ Kertomus SOK:n myllyjen, leipomoitien ja Nokian kuivaamon toiminnasta 1943. SOK:n arkisto; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1944 ja 1945. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

vuoroon. Vuoden tuotantomäärää pienentää hieman myös loppuvuonna sattunut myllytyöntekijäin lakko, jonka vuoksi leipätehdas oli ilman jauhoja muutaman päivän.¹⁰⁶

Vuosi 1948 oli leipätehtaalle vaikea. Alkuvuoden se toimi vielä voitollisena, mutta kääntyi vuoden loppua kohden tappiolliseksi. Vaikeuksia aiheutti eniten vuoden aikana kahdesti, helmi- ja elokuun alussa, tapahtunut sähkön hinnan nousu. Nokian tehtaiden kilowattitunnin hinta nousi edellisvuoden 1,165 markasta 2,73 markkaan, joka tarkoitti leipätehtaalla kustannusten nousemista 1,55 markkaa leipäkiloa kohti. Tehtaan leivästä saama hinta pysyi silti hieman yli 20 markassa kilolta. Kun säännöstelyn alaista leivän hintaa ei saatu korjattua, ja niin palkat kuin kuljetus- ja pakkausmateriaalikustannuksetkin nousivat, painui jatkuvasti voitollisena toiminut leipätehdaskin tappiolliseksi. Tuotanto muodostui vuonna 1948 suurimmalta osin mureleivästä sekä 163 tonnista sotilasleipää.¹⁰⁷ Vuoden 1948 myynti olikin suhteellisesti huonoin tarkastelujaksolla, mikäli ensimmäinen vajaa toimintavuosi jätetään pois tarkastelusta.

Seuraavana vuonna valmisti tehdas joulukuuhun saakka vain mureleipää, jonka kysyntä oli tasaista heinäkuisesta hinnankorotuksesta huolimatta. Siirtyminen vapaaseen tilausjärjestelmään heikensi kuitenkin mureleivän kysyntää ja tehdas alkoi valmistaa myös eväsleipää. Ilmeisesti tehtaalla oli tiedossa, ettei säännöstelyn loputtua mureleipä välttämättä menesty kilpailussa sellaisenaan ja vuoden aikana tehtiin tehtaalla kokeita laadun parantamiseksi ja uusien leipälaatujen kehittämiseksi. Nokialla valmisteltiinkin uutta automaattista mureleipäuunia ja -koneistoa, mutta sen valmistuminen jäi vasta myöhemmäksi. Samoin oli jo jonkin aikaa suunniteltu 17 metristen uunien pidentämistä 30 metrisiksi.¹⁰⁸

1950-luvun alussa leipätehdas kävikin jatkuvasti lain sallimassa kahdessa vuorossa, kykenemättä tyydyttämään näkkileivän kysyntää etenkin kesäaikana, jolloin se oli suurimmillaan. Samoin tuotantoa rajoitti laadullisen kilpailun kiristyminen, joka pakotti tehtaan hidastamaan paistonopeutta ja parantamaan siten leivän laatua.¹⁰⁹

Leipätehtaan laajennusta varten rakennettiin uusi rakennus, joka valmistui vuonna 1953. Sinne sijoitettiin uusi automaattinen näkkileipäkoneisto, joka suunniteltiin ja rakennettiin pääosin nokialaisten omin voimin. Rakentajana toimi tehtaan korjausosasto ja suunnittelijoina tehtaan

¹⁰⁶ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1946 ja 1947. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

¹⁰⁷ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1948. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

¹⁰⁸ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1949 Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; Oma väki 1/1949 ja 5/1948.

¹⁰⁹ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1950–1952. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

isännöitsijä DI Erkki Sartio, käyttöpäällikkö insinööri Esko Puro, mureleipätehtaan hoitaja Eino Aro ja piirtäjä Martti Houni. Uusi automaattinen koneisto vähensi työvoiman tarvetta ja paransi laatua. Myös vanhan näkkileipätehtaan koneisto muutettiin automaattiseksi, mutta työ valmistui vasta 1957.¹¹⁰

Näkkileivän menekki pysyi hyvänä koko tarkastelujakson. Vuoden 1956 tuotannon pieneneminen johtui yleislakosta. Vuoden 1959 tuotannon väheneminen johtui taas kesäisestä tulipalosta, joka aiheutti seisokin tehtaassa. Samana vuonna tuli valmiiksi näkkileipätehtaan kolmas automaattinen tuotantolinja. Vuonna 1960 SOK:n Nokian tehtaas myi taas näkkileipää armeijalle, mikä nosti tuotantomäärää ja suhteellista sekä markkamääräistä myynnin arvoa selvästi.¹¹¹

Uusi rakennus, kolmas tuotantolinja ja vanhan näkkileipätehtaan koneiston muuttaminen automaattiseksi nostivat yhdessä tuotantoa niin, että Nokiolla valmistettiin vuosittain hieman vajaa viidennes Suomen näkkileivän tuotannosta. Ennen uudistuksia SOK:n Nokian tehtaiden osuus oli yleensä noin 12–13 prosenttia koko maan tuotannosta.

Tehtailla käynnisti toimintansa helmikuussa 1951 pehmeäleipäosasto, joka tuotti lähinnä ruoka- ja kahvileipää, leivoksia ja kakkuja lähiseudun osuuskauppoihin. Osaltaan pehmeäleipäosaston tarkoituksena oli helpottaa myllyn leipomotuotteiden laaduntarkkailua ja järjestää sok-laisten kondiittorien jatkokursseja. Pehmeäleipäosaston toiminta SOK:n alaisuudessa loppui keväällä 1956, jolloin se muutettiin paikallisten osuuskauppojen ja SOK:n yhteisleipomoksi.¹¹² Suurimmillaan pehmeäleipätehtaan tuotannon arvo oli hieman yli neljänneksen näkkileipätehtaan tuotannon arvosta.

Alla olevassa taulukossa on esitetty leipätehtaan osalta näkkileivän tuotantomäärä kiloina, tehtaan osuus koko maan tuotannosta ja myynti muutettuna vuoden 1960 markoiksi. Pehmeäleipätehtaan osalta taulukossa on myynti vuoden 1960 markkoina.

¹¹⁰ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1953–1957. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; Oma väki 8/1954.

¹¹¹ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1956–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

¹¹² SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1956; Tiedoitus pehmeäleipäosaston lopettamisesta 3.5.1956. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

Taulukko 8. Nokian leipätehtaan tuotantomäärät ja myynti 1943–1960.

	leipää/kg	osuus koko maan tuotannosta (%)	myynti vuoden 1960 markkoissa	pehmeäleipätehtaan myynti vuoden 1960 markkoissa
1943	1 698 800	3,5	95 386 592	
1944	3 352 223	8,5	199 721 206	
1945	2 452 082	12,3	173 410 750	
1946	3 281 239	13,4	232 839 731	
1947	2 547 083	12,5	148 824 308	
1948	2 270 008	11,7	131 668 200	
1949	2 208 506	17	155 291 595	
1950	1 809 110	13,5	171 499 459	
1951	1 903 928	13,6	162 402 476	19 265 718
1952	1 845 181	16,4	184 551 327	55 981 816
1953	1 815 460	14,9	165 805 474	55 900 385
1954	1 976 039	18,3	173 349 955	44 593 354
1955	1 980 839	19,1	188 359 393	47 811 247
1956	1 721 783	16	160 235 857	17 870 501
1957	2 140 542	19,6	197 160 130	
1958	2 292 083	20,7	200 432 936	
1959	1 999 429	17,7	202 350 298	
1960	2 530 701	19,7	232 556 871	

*) Taulukossa vuosina 1943–1945 on mainittu SOK:n Nokian näkkileipätehtaan myynnin arvon osuus koko maan tuotannon arvosta.

Lähteet: Kertomus SOK:n myllyjen, leipomoitten ja Nokian kuivaamon toiminnasta 1943. SOK:n arkisto; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1944–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; SVT teollisuustilasto XI₆ (1943–1953) ja 2061 (1954–1960).

SOK:n Nokian leipätehdas oli 1950-luvulla Suomen kolmanneksi suurin tehdas tuotannon arvolla tai työntekijöiden määrällä mitaten. Suurimmaksi yksiköksi ohi toiseksi pudonneen Huhtamäki-yhtiöiden Turun tehtaan nousi Suomen Höyrymylly Oy:n Vaasan kaksi tehdasta. Vuonna 1960 Vaasan Höyrymylly Oy:n tuotannon arvo oli 513 ja Huhtamäen 381 miljoonaa markkaa. Edellinen työllisti 194 henkilöä ja jälkimmäinen 90, kun Nokian näkkileipätehtaassa työskenteli 52 henkeä.¹¹³

2.3.5. Makaronitehdas

Makaronitehdas evakuoitiin Viipurista Vaajakoskelle, mistä se siirrettiin Nokialle kesällä 1948 ja pääsi aloittamaan toimintansa 6.9.1948. Tehdas seiso siirron vuoksi kolme kuukautta, sen käyntiin saannin hitaus johtui kaapeleiden pitkästä toimitusajasta. Syynä siirtoon oli vehnämyllyn läheisyys; makaronitehdas käytti raaka-aineenaan sodan jälkeen Nokian myllyn tuottamia vehnäjauhoja, joten

¹¹³ SVT 2061 Teollisuustilaston alkuperäismateriaali, näkkileipätehtaat 1955 ja 1960. Yleislomakkeet. Tilastokeskuksen alkuperäismateriaali. Tilastokeskuksen arkisto.

tehtaan siirtäminen Nokialle vehnämyllyn yhteyteen poisti raaka-aineen säkitys-, lastaus-, rahti- ja purkaukustannukset ja paransi siten makaronitehtaan kannattavuutta.¹¹⁴

Sodan aikana makaronitehtaan tuotanto pysähtyi 1.9.1941 lähtien, jolloin jauhoja ei enää saanut makaronien valmistamiseen lainkaan. Syynä oli viljan kulutuksen jatkosodasta johtunut kasvu ja kotimaisen vehnän vähyys, joista seikoista johtuen valtio tiukensi säännöstelyä ja keskitti viljan ja viljatuotteiden kaupan Valtion viljavarastolle Kansanhuoltoministeriön valvontaan, eikä vehnää makaronien tekoon riittänyt. Makaronitehdas seiso i vuoden 1944 alkuun saakka, tuolloin se sai luvan valmistaa korvikemakaronia 50 tonnia kuukaudessa. Raaka-aineena oli aluksi 80 prosenttia ruislestyä ja 20 prosenttia kauralestyä. Vehnäjauhojen osuutta valmistuksessa lisättiin hiljalleen niin, että joulukuun alusta 1944 lukien tehdas teki makaronit jo pelkästä vehnäjauhosta.¹¹⁵

Vuodesta 1945 vuoden 1947 joulukuuhun saakka makaronitehtaan raaka-ainekiintiö oli 75 tonnia vehnä jauhoja kuussa, mikä riitti kysynnän tyydyttämiseen. Joulukuussa 1947 kiintiö pudotettiin 50 tonniin ja vuoden 1948 alusta 37,5 tonniin kuukaudessa. Makaronitehdas oli kuitenkin heikon vuoden 1948 taloudellisesti paras yksikkö Nokialla – pakkaustarvikkeiden hinnan noususta huolimatta – paitsi siirrosta saadun hyödyn, myös sen vuoksi, että tuotannossa kyettiin vähentämään työvoima neljästä kolmeen henkeen työvuorossa, lukuun ottamatta pakkausta. Makaronitehtaan siirtämiseen Nokialle olikin syynä raaka-aineen saaminen läheltä omasta myllystä, olihan makaronitehdas esimerkiksi vuonna 1946 ollut suurin yksittäinen Nokian vehnämyllyn jauhonostaja.¹¹⁶

Säännöstelyn aikana makaronin menekki kasvoi jatkuvasti, mutta säännöstelyn lakattua alkoi menekki laskea, kysynnän painuessa lokakuussa selvään aallonpohjaan. Kysynnän nousu kuitenkin alkoi jo vuoden lopussa hintojen noususta huolimatta.¹¹⁷

SOK:n Nokian tehtaiden makaronin kysyntä oli 1950-luvun alussa hyvää ja tehdas kävi täydellä teholla tyydyttääkseen sen, mutta vuonna 1952 menekki putosi huomattavasti ja tehdas suljettiinkin vuoden lopulla muutamaksi viikoksi. Kysyntä hieman elpyi, mutta Nokialla huomattiin kilpailijoiden paremman laadun olleen syynä kysynnän laskuun. Vuosien 1955 ja 1957 suuri

¹¹⁴ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1948. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

¹¹⁵ Kertomukset SOK:n myllyjen, leipomoitten ja makaronitehtaan toiminnasta 1940–1944. SOK:n arkisto.

¹¹⁶ Kertomukset SOK:n myllyjen, leipomoitten ja makaronitehtaan toiminnasta 1945–1947. SOK:n arkisto; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1946 ja 1948. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

¹¹⁷ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1949. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

menekki selittyy armeijan tilauksilla. Makaronin laadun parantamiseksi Nokialle hankittiin Italiasta tmi Braibantilta uusi automaattinen koneisto, joka saatiin lopullisesti asennettua vuonna 1958. Tuotteiden laadun parantaminen tuotti tulosta jo 1959, vaikka makaronin menekki Nokian tehtailla laskikin. Se laski nimittäin koko maassa, mutta SOK Nokia paransi suhteellista osuuttaan koko maan mittakaavassa. Samoin myynnin suhteellinen arvo kasvoi selvästi. Seuraavana vuonna tehdas myi makaronia myös armeijalle, mutta myös siviilipuolen myynti kasvoi. Lisäksi edellisenä vuonna aloitettu spagetin valmistaminen osoittautui kannattavaksi.¹¹⁸

Tuotantomäärien säännöstelyn loputtua ja makaronitehtaalla tehtyjen uudistusten jälkeen Nokialla valmistettiin reilu viidennes Suomen makaronituotannosta. Alla olevassa taulukossa on esitetty SOK:n Nokian makaronitehtaan tuotantomäärä, osuus koko maan tuotannosta, myynti vuoden 1960 markkoina ja myyntihinta vuoden 1960 per kilo vuosina 1944–1960.

Taulukko 9. SOK:n makaronitehtaan tuotanto ja myynti 1940–1960.

	tuotanto (kg)	% koko maan tuotannosta	myynti vuoden 1960 markkoina	mk/kg
1940	-	-	-	-
1941	232 600	9,6	-	-
1942	-	-	-	-
1943	-	-	-	-
1944	529 777	20,8	48 620 831	92
1945	714 287	16,8	74 684 867	105
1946	638 278	13,1	?	
1947	731 212	14	52 532 589	72
1948	349 439	9,9	24 241 694	69
1949	634 032	15,8	52 568 981	83
1950	815 215	17,6	99 647 669	122
1951	877 577	20,9	117 545 276	134
1952	749 114	19,4	111 778 703	149
1953	815 603	21,8	130 739 317	160
1954	870 113	21,6	128 394 610	148
1955	930 689	22,2	125 425 811	135
1956	798 486	19,2	103 831 255	130
1957	888 111	22,1	90 211 114	102
1958	882 784	18	107 528 795	122
1959	857 550	22,4	121 257 431	141
1960	927 193	21,6	135 171 625	146

¹¹⁸ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1950–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

Lähteet: Kertomukset SOK:n myllyjen, leipomoitten ja Nokian kuivaamon toiminnasta 1940–1960. SOK:n arkisto; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1944–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; SVT teollisuustilasto XI₈ (1943–1953) ja 2095 (1954–1960).

Koko 1950-luvun ajan suurimmat makaronitehtaat olivat Hangö KEX Ab:n Helsingin tehdas ja Huhtamäki-yhtymän Turun tehdas. Lisäksi OTK:n Helsingin tehdas laajeni niin, että se ajoi SOK:n Nokian tehtaiden ohi ja aivan suurimmaksi nousseen Huhtamäen rinnalle. Tuotannon arvolla mitaten SOK:n Nokian tehdas oli Suomen tasaisessa kilpailussa kolmas. Mainitut neljä tehdasta olivat selvästi suurimmat alalla Suomessa ja lähinnä niiden kesken kotimainen tuotanto jaettiin. OTK:n osuus kasvoi vuonna 1960 edelleen, kun se avasi Hämeenlinnaan toisen makaronitehtaansa aiemmin sinne perustetun myllyn yhteyteen. Lisäksi samana vuonna Hangö KEX Ab siirsi tehtaansa Helsingistä Hämeenlinnaan, mikä ainakin väliaikaisesti nosti muiden markkinaosuutta.¹¹⁹

2.3.6. Juurikaskuivaamo

Ensimmäiset kuormat kuivattua sikuria lähtivät Helsinkiin Nokialta toukokuun alussa 1942. Kahtena ensimmäisenä toimintavuonna kuivaamossa kuivattiin myös muuta kuin sikuria, määrällisesti eniten rehujuurta ja heinää, mutta myös pienempiä eriä kaalia, punajuuria, palsternakkaa, mustajuurta ja selleriä.¹²⁰ Juurikaskuivaamon tuotantomäärät vuodesta 1942 vuoteen 1947 on koottu taulukkoon 10.

Kuivattua sikurinjuurta käytettiin sodan aikana ja sen jälkeenkin kahvin korvikkeena. Sitä joko lisättiin paahdettaessa kahviin tai kahvi tehtiin kokonaan sikurista ja muista korvikkeista. Vuonna 1945 eivät paahtimot käyttäneet lainkaan kahvia, vaan maan kahvintarve tyydytettiin kokonaan korvikkeella, johon käytettiin eniten sikuria, muita juurikasveja ja viljaa. Vuosien 1941 ja 1942 aikana korvikkeena käytettiin myös tammenterhoja, voikukan juuria ja vadelmanlehtiä. Kahvi oli myös viimeinen säännöstelystä vapautettu tuote, sen säännöstely lopetettiin 1954.¹²¹

Juurikaskuivaamo toimi Nokiolla vuoteen 1947 saakka. Seuraavana vuonna kahvin saanti oli lisääntynyt jo siinä määrin, ettei sikuria enää viljelty entisessä mittakaavassa, eikä sitä voinut kannattavasti kuivata, ja niin tehdas jätettiin seisomaan. Sikurin kuivatuksen huippu saavutettiin vuonna 1944, jolloin kuivatettiin yli 4,5 miljoonaa kiloa sikurinjuurta kahvin korvikkeeksi. Nokian

¹¹⁹ SVT XI₈ (1950) ja 2095 (1955 ja 1960). Teollisuustilaston alkuperäismateriaali, makaronitehtaat. Yleislomakkeet. Tilastokeskuksen arkisto.

¹²⁰ Nokian Uutiset 7.5.1942. Kertomus SOK:n myllyjen, leipomoitten ja Nokian kuivaamon toiminnasta 1942 ja 1943.

¹²¹ Kaukiainen et al., 166; SVT 1940-1949.

kuivaamossa kuivattiin paahtimoiden luottamusneuvoston tekemien viljelyssopimusten perusteella tuotettuja sikurinjuuria, jotka jaettiin paahtimoille Kansanhuoltoministeriön jakoperusteiden mukaisesti. Ensimmäisen toimintavuoden sikurin tuotantomäärästä 21 prosenttia meni SOK:n omaan paahtimoon Helsinkiin.¹²²

Juurikaskuivaamon käyttöaika oli kahdesta neljään kuukautta sadon valmistumisen jälkeen loppusyksystä lukien. Kuivaamo toimi tuolloin kolmessa vuorossa, paitsi vuonna 1946, jolloin raaka-aineen vähyden ja osin työvoimapulan vuoksi tehdas kävi lähinnä kahdessa vuorossa. Käydessään sikurikuivaamo työllisti Nokialla 42–73 henkeä, joista sodan aikana enemmistö oli naisia, mutta sodan päätyttyä miehiä. Sodan jälkeistä työvoimapulaa kuvaa se, että vuonna 1945 kuivaamoon palkattiin kahdeksan alle 18-vuotiasta miestä viidestäkymmenestä työntekijästä ja seuraavana vuonna alle 18-vuotiaiden miesten määrä nousi loka-marraskuulla kahteentoista. Lisäksi marraskuussa 1946 oli kuivaamossa työssä 3 alle 18-vuotiasta naista. Vuoden 1947 vähentynyt kuivausmäärä kuivattiin 25 työntekijän voimin reilussa kuukaudessa lokakuun puolivälin jälkeen. Vuosi 1947 olikin viimeinen sikurin kuivausvuosi Nokialla. Sikurin kuivaamisen loputtua juurikaskuivaamo vuokrattiin Valtion viljavarastolle ulkomaisen vehnäleseeseen varastoksi.¹²³

SOK:n Nokian tehtaat oli paitsi ensimmäinen, myös suurin sikurin kuivaaja koko maassa. Muita merkittäviä sikuria kuivanneita kuivaamoja olivat vuonna 1943 1,5 miljoonaa kiloa kuivannut Riihimäen kuivaamo Oy, vuonna 1944 noin 700 000 kiloa kuivannut Gustav Paulig ja kumppani, vuosina 1944 ja 1945 yhteensä noin 1,4 miljoonaa kiloa Hangossa kuivannut Finska Fiskeri, sekä OY peruna Tampereelta, joka kuivasi 1946 ja 1947 yhteensä 235 000 kiloa.¹²⁴

Taulukko 10. Juurikaskuivaamon tuotanto 1942–1947.

	käytetty sikuria/kg	kuivattua sikuria/kg	kuivattu muuta/kg
1942	1 758 738	340 690	664 269
1943	2 451 563	410 960	864 890
1944	4 666 902	498 720	
1945	3 660 149	446 676	
1946	1 465 136	257 850	
1947	650 922	145 270	

¹²² Kertomus SOK:n myllyjen, leipomoitten ja Nokian kuivaamon toiminnasta 1942 ja 1943.

¹²³ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1944-1948. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; Kertomus SOK:n myllyjen, leipomoitten ja Nokian kuivaamon toiminnasta 1948. SOK:n arkisto; SVT XI Teollisuustilaston alkuperäismateriaali. Yleislomakkeet 1942–1947. Tilastokeskuksen arkisto.

¹²⁴ SVT XI Teollisuustilaston alkuperäismateriaali. Yleislomakkeet 1942–1947. Tilastokeskuksen arkisto.

Lähteet: Kertomus SOK:n myllyjen, leipomoitten ja Nokian kuivaamon toiminnasta 1942 ja 1943. SOK:n arkisto; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1944-1947. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

2.3.7. Hernepakkaamo ja kakkujauhesekoittamo

Nokialla pakattiin herneitä Helmi-nimikkeellä vuosina 1954–1965, jonka jälkeen pakkaaminen siirrettiin SOK:n maatalousosaston tehtäväksi. Pakattavaksi tuli lähinnä kotimaista hernetta, mutta sen huonon laadun heikon saatavuuden vuoksi myös tuontihernetta käytettiin. Päähankinta-alueena oli aluksi Ahvenanmaa, mistä sikäläiset osuuskaupat toimittivat herneitä. Mutta kun ahvenanmaalaiset viljelijät eivät suostuneet soveltamaan laatumaksutapaa, ja SOK:n mielestä herneiden laatu heikkeni vuosi vuodelta, alettiin herneitä ostaa myös mantereelta. Vuonna 1956 ei Nokialle tullut lainkaan herneitä Ahvenanmaalta ja tehtaiden vuosikertomuksessa todettiin, ”*ettei sieltä saa kunnon hernetta kuin nimeksi*” ja ”*Ahvenanmaalta tullut 30 tonnia on harminamme pitkään*”. Seuraavina vuosina ostettiin hernetta kuitenkin myös Ahvenanmaalta. Vuosina 1956–1958 pakattiin jonkin verran myös riisiä.¹²⁵

Helmi-herneitä ei saatu Nokian pakkaamosta SOK:n kauppoihin missään vaiheessa kysyntää vastaavasti. Ongelmia oli jatkuvasti myös herneiden hankkimisessa, sillä kotimainen sato oli usein pieni ja heikkolaatuinen. Siksi Nokiallakin pakattiin aina Argentiinasta saakka tuotuja herneitä.¹²⁶

Alla olevaan taulukkoon on koottu herneiden ja riisin pakkausmäärät. Kaikkein eniten herneitä pakattiin Nokialla vuonna 1962, jolloin tuotanto oli 241 tonnia. Vähimmillään tuotanto oli vuonna 1958 pienen ja huonolaatuisen sadon vuoksi.¹²⁷

Taulukko 11. Hernepakkaamon pakkausmäärät 1954–1960.

vuosi	pakattua hernetta (kg)	pakattua riisiä (kg)
1954	121 572	
1955	105 687	
1956	167 819	15 000
1957	220 752	53 285
1958	92 902	199

¹²⁵ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1954–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

¹²⁶ *ibid.*

¹²⁷ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1958. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; Tammisto, 30.

1959 181 900
1960 127 200

Lähteet: SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1954–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

Nokiolla alettiin vuonna 1960 valmistaa kakkujauheita. Tuotekehityksestä ja markkinoinnista huolimatta ”lisää vain muna” –jauheet eivät saaneet suosiota osuuskauppojen asiakkaiden suosiota. Maitosuklaa-, Kultakakku- ja Maustekakkujauheita markkinoitiin SOK:n piirissä ja mm. Tampereen maatalousnäyttelyssä 1960. Aloituvuoden 70 tonnista niiden valmistus kuitenkin väheni kolmessa vuodessa neljään tonniin, kunnes valmistus lopetettiin kokonaan vuonna 1964.¹²⁸

2.4. SOK Nokia satojen työpaikaksi

SOK:n tehtaas nousivat nopeasti Nokiolla merkittäväksi työllistäjäksi. Tehtailla työskenteli vuosien 1944–1960 välisenä aikana enimmillään 332 henkeä vuonna 1944. Tuolloin tehtaas olivat vielä rakennusvaiheessa. Rakentamisen ja laajennusten aikana työväki olikin suurimmillaan. Vuosien 1952–1953 vehnämyllyn laajennuksen aikana oli työväen määrässä toinen huippu, työntekijöitä oli silloin 327. Vähimmillään työpaikat olivat kauramyllyn palon vuonna 1948, jolloin myös kannattavuus oli huono, tuolloin tehtaas työllistivät 243 ihmistä.¹²⁹

Kun tehtaas aloittivat toimintansa sota-aikana oli myös naisten osuus työntekijöistä suuri. Tuotannollisista töistä vastasivat suurelta osin naiset. Leipätehtaalla työskenteli vuosina 1943–1945 pelkästään naisia ja nuorten alle 18-vuotiaiden naisten osuus työvoimasta oli suuri. Esimerkiksi tehtaas vielä tehdessä poikkeusluvalla kolmessa vuorossa näkkileipää oli työväki suurimmillaan heinäkuun alussa 1944, jolloin tehtaalla työskenteli 106 naista, joista 23 oli alle 18-vuotiaita. Nuorista naisista työvoimana luovuttiin sodan jälkeen nopeasti, ja 1950-luvulla heitä oli leipätehtaassa enää 1 tai 2 kesäaikaan. Sodan jälkeen miehiä tuli töihin myös leipätehtaaseen, mutta se pysyi silti naisvaltaisena työpaikkana, pienimmilläänkin naisten osuus työvoimasta oli lähes 85 prosenttia vuonna 1955.¹³⁰

Myllyjen varsinaisista valmistustyöntekijöistä pääosa oli miehiä jo sodan aikana, naitakin oli kuitenkin noin kolmannes. Raskaammista aputöistä, kuten varasto-, lastaus- ja kuljetustöistä, vastasivat lähinnä miehet. Myllyjen työntekijämäärät nousevat luonnollisesti aina laajennusten

¹²⁸ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; Tammisto, 30.

¹²⁹ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1944–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

¹³⁰ SVT XI₆ (1943–1953) ja 2061 (1954–1960). Teollisuustilaston alkuperäismateriaali, leipätehtaas. Yleislomakkeet 1943–1960. Tilastokeskuksen arkisto.

jälkeen, mutta merkittävintä määrien nousu on muiden kuin valmistustyöntekijöiden kohdalla. Laajennusten jälkeen ei uusia mylläreitä paljonkaan tarvittu, mutta lastaajia, varastomiehiä, kuljetustyyöläisiä jne. tarvittiin lisää kasvaneen tuotannon saamiseksi maailmalle. Valmistustyöntekijöitä oli 39 vuonna 1949, vehnämyllyn laajennuksen jälkeen 1954 heitä oli 52 ja vuonna 1960 kovaraemyllyn käynnistyttyä 59. Sen sijaan aputyöpaikkojen määrä kasvoi vuoden 1954 52:sta tasaisesti ollen vuonna 1960 jo 86.¹³¹

Makaronitehdas kävi myös pääosin naistyövoimalla. Tehtaalla työskenteli 3-4 miestä ja 11-14 naista lähes koko tarkastelujakson, vuonna 1960 kuitenkin makaronia valmisti 6 miestä ja 7 naista. Valmistustyöntekijöiden lisäksi tehtaalla työskenteli yleensä yksi aputyöntekijä.¹³²

Paitsi, että tehtaiden oma rakennus- ja korjausosasto oli miesvoittoinen, oli aina rakennus- ja laajennustöiden oltua käynnissä työntekijöiden kohdalla nousua nimenomaan miesten osuudessa työntekijöissä. Tehtaitahan laajennettiin lähes koko 1950-luvun ajan, mutta parhaiten miesten osuuden kasvu on havaittavissa vuosien 1952 ja 1953 vehnämyllyn laajennustöiden aiheuttaman miesten määrän kasvuna. Samaan aikaan tapahtunut naisten määrän kasvu selittyy kokonaan leipätehtaan yhteyteen avatun pehmeäleipäosaston käynnistymisellä. Naisten määrä putoaa jälleen, kun vuonna 1956 pehmeäleipäosasto muuttuu paikallisten osuuskauppojen ja SOK:n yhteisesti omistamaksi Pirkan Leipä Oy:ksi.

Alla olevassa taulukossa on eritelty tehtaiden työntekijämäärät vuosien 1944 ja 1960 välillä. Vuoden 1945 tietoja ei ollut saatavissa, eikä nuoria enää vuoden 1944 jälkeen eritelty. Taulukosta käy ilmi miesten ja naisten määrät eri vuosina. Tarkemmin eri työpaikkojen työntekijämääriä on kerätty liitteen 2 taulukkoon.

Taulukko 12. SOK:n Nokian tehtaiden työntekijämäärät 1944–1960.

	miehet	naiset	nuoret	yhteensä	toimihenkilöt ¹
1944	136	137	59	332	
1945				0	
1946	178	110		288	
1947	158	99		257	21 ²
1948	154	89		243	37

¹³¹ SVT XI₁ (1944–1953) ja 2051 (1954–1960). Teollisuustilaston alkuperäismateriaali, jauho- ja suurimomyllyt. Yleislomakkeet. Tilastokeskuksen arkisto.

¹³² SVT XI₈ (1948–1953) ja 2095 (1954–1960). Teollisuustilaston alkuperäismateriaali, makaronitehtaat. Yleislomakkeet. Tilastokeskuksen arkisto.

1949	150	111	261	38
1950	156	125	281	39
1951	152	125	277	41
1952	179	148	327	42
1953	178	149	327	43
1954	165	130	295	45
1955	174	130	304	48
1956	159	106	265	49
1957	160	107	267	45
1958	158	116	274	46
1959	169	99	268	47
1960	170	109	279	49

¹mukana myös työnjohtajat ja konttoriapulaiset.

²mukana vain palkkausluokka I:n toimihenkilöt, ei työnjohtajia ja konttoriapulaisia.

Lähteet: SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1944–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaankirjoitusarkisto.

3. Nokian elintarviketyöläiset ajan melskeissä

3.1. Ammattiosasto 68:n perustaminen, johto ja jäsenistö

SOK:n Nokian tehtailla oli heti rakennusvaiheessa ja toimimaan päästyään satojen työntekijöiden työllistäjä Nokialla. Silti työntekijöiden järjestäytyminen sodan jaloissa kesti jonkin aikaa. Oman ammattiosaston etujaan ajamaan tehtaiden työntekijät perustivat vuonna 1944.

Nokialla lähinnä SOK:n Nokian tehtailla toimineen Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto n:o 68 ry:n säännöllisesti säilyneet asiakirjat alkavat johtokunnan kokouksesta 10.8.1950, jota aiemmalta ajalta on vain muutama hajanainen paperi. Siten sitä edeltävät vaiheet ovat vaikeasti tavoitettavissa. Osaston alkutaipaleella siihen kuului myös Nokian ravintoloiden työntekijöitä, mutta 1940-luvun lopulla he jäivät pois toiminnasta. Ammattiosaston perustava kokous pidettiin Nokian työväentalolla 2. huhtikuuta 1944. Ensimmäinen puheenjohtaja oli Elli Laitinen. Tarkoituksena ammattiosastoa perustettaessa mainittiin luonnollisesti paikkakunnan elintarvikealan työntekijöiden kokoaminen yhteen Suomen elintarviketyöläisten liiton (SEL) alaisuuteen toimimaan parempien työ- ja palkkaolojen saavuttamiseksi.¹³³

¹³³ Ammattiosasto 68:n 20-vuotishistoriikki. Kirjoittajat Veikko Ollila ja Alpi Haapala. Ammattiosasto 68:n arkisto. Historiikki on kahden ja puolen konekirjoitusliuskan mittainen.

Nokian elintarviketyöläisten ammattiosaston toiminnassa valiteltiin tasaisin väliajoin naisten vähäistä osallistumista toimintaan. Osaston johdossa toimivatkin lähinnä vain miehet, eivätkä ihmiset osaston johdossa juuri vaihtuneet 1950-luvulla. Se on merkki myös siitä, että jäsenet olivat tyytyväisiä osaston toimintaan, eikä osastossa ilmeisesti ollut poliittisia tai henkilöiden välisiä sisäisiä ristiriitoja.

Elintarvikeala oli työvoimaltaan naisvaltainen ja Nokiallakin näkkileipätehtaassa työskenteli lähes yksinomaan naisia, mutta silti heidän osuutensa ammattiosastossa oli pieni. Osaston ensimmäinen puheenjohtaja oli ollut Elli Laitinen, mutta 1950-luvulla naisia ei puheenjohtajina, varapuheenjohtajina tai sihteerinä ollut. Rahastonhoitajana toimi vuoden Aune Rantanen, mutta johtokunnassa, vuodesta 1958 toimikunnassa, oli useimmiten vain 1–2 naisedustajaa, kun jäseniä yhteensä oli kymmenen ja 1950-luvun puolivälin jälkeen yksitoista. Pisimpään mukana oli Armi Mattila, joka oli johto- ja toimikunnan jäsen vuosina 1955–1960. Osastossa syinä naisten vähäiseen osallistumiseen mainittiin suuri työväen vaihtuvuus naisvaltaisilla työosastoilla, kuten juuri näkkileipätehtaassa, mutta myös kodinhoito.¹³⁴

Pisimpään osaston toiminnassa olivat mukana Antti Ruoskanen ja Toivo Kaija, joista Ruoskanen oli osaston varapuheenjohtaja vuonna 1949 ja puheenjohtaja 1951–1954, jonka jälkeen hän oli mukana johtokunnassa jäsenenä ja varajäsenenä. Lisäksi Ruoskanen oli SOK:n Nokian tehtaiden pääluottamusmies lähes koko 1950-luvun. Kaija tuli osaston sihteeriksi 1951, puheenjohtajaksi hänet valittiin ensimmäisen kerran 1955 ja uudelleen 1957–1960. Osaston puheenjohtajina toimivat myös 1949 Edvard Tuohioja, 1950 Pentti Niemi ja 1956 Matti Majuri.¹³⁵

SEL:n taholta pyrittiin tehostamaan jäsenten hankintaa 1950-luvun alussa, sillä sodan päättymisestä saakka vain noussut SAK:n jäsenmäärä oli vähentynyt jo vuodesta 1948 saakka. Tärkein syy jäsenkatoon ja jäsenten passivoitumiseen 1940-luvun lopulla olivat SAK:n sisäiset ristiriidat ja valtataistelu sosiaalidemokraattien ja kansandemokraattien välillä. Nokiallakin annettiin painoa jäsenmäärän nostamiselle, painuihan järjestäytymisaste SOK:n Nokian tehtaillakin 1950-luvun alussa alle 50 prosentin. Vuoden 1951 toimintakertomuksen lopuksi Nokian elintarviketyöläisten sihteeri Toivo Kaija painotti ammattiyhdistysliikkeen tärkeimmän päämäärän olevan taloudellinen

¹³⁴ Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n toimintakertomukset 1949–1960. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹³⁵ *ibid.*

ja yhteiskunnallinen turvallisuus, jonka saavuttamiseksi piti saada ammattiyhdistysliikkeelle tarpeeksi leveä rintama. ”*Jokainen toveri liity ammattiosastoon*” olikin seuraavan vuoden tunnus.¹³⁶

Seuraavana vuonna järjesti SEL jäsenhankintakilpailun liiton osastoille. Sen tuloksena Nokiallakin osaston jäsenmäärä kasvoi 29 hengellä, mutta järjestäytymisaste pysyi silti alle 50 prosentissa. Lähes koko jäsenmäärän kasvu oli osaston johtokunnan jäsenen J. Huuhtasen työn tulosta. Vuoden 1952 jäsenhankintakilpailun palkintoina osastolle lähetetyt kolme kirjaa annettiin kaikki hänelle.¹³⁷

Vuoden aikana kävi osaston yleisissä kokouksissa keskimäärin 18 henkeä, joten aktiivisia jäseniä oli melko vähän. Yleisiin kokouksiin osallistuminen olikin kiinni erityisesti työmarkkinatilanteesta. Vuosina 1949 ja 1950 lakkoaaltojen ja pitkien työehtosopimusneuvottelujen aikana kävi väki kokouksissa selvästi vilkkaammin. Vuonna 1949 keskiarvo oli 47 henkeä ja seuraavana vuonna 40, sekä 1956 44 henkeä.¹³⁸

Nokiallakin, kuten koko ammattiyhdistysliikkeessä, pyrittiin saamaan lisää jäseniä toimintaan mm. jäsenhankintakilpailuilla ja keskittymällä naisten ja nuorten mukaan saamiseen. Keinona käytettiin myös liiton suosittamaa SEL:n *Elintae* –lehden tilaamista vielä osastoon kuulumattomille, jotta he valveutuisivat ja liittyisivät osastoon¹³⁹. Kaikkia uhkaava kriisi oli sittenkin tekijä, joka kasvatti jäsenmäärää parhaiten. Sellaiseksi muodostui vuoden 1956 yleislakko. Päivää ennen yleislakon alkua kutsuttiinkin myös järjestäytymättömät työntekijät yleiseen kokoukseen ja heille pidettiin lyhyt katsaus, jolla korostettiin liiton ammattiosaston ja liiton toimintaa ja tarkoitusta. Järjestäytymättömien määrän todettiin olevan suuri, minkä vuoksi ”*jokaisen olisi harkittava tarkoin asian tärkeys oman edun ja koko työväenluokan takia*”¹⁴⁰. Vuonna 1956 osastoon liittyi 42 henkeä enemmän kuin siitä erosi, ja järjestäytymisaste nousi lähes 80 prosenttiin¹⁴¹.

¹³⁶ Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto n:o 68:n toimintakertomus 1951. Ammattiosasto 68:n arkisto; Oinonen, 234.

¹³⁷ Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto n:o 68:n toimintakertomus 1952. Ammattiosasto 68:n arkisto; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksesta 13.10.1953. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹³⁸ Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto n:o 68:n toimintakertomukset 1949-1952 ja 1956. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹³⁹ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksesta 11.2.1954. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁴⁰ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 29.2.1956. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁴¹ Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto n:o 68:n toimintakertomus 1956. Ammattiosasto 68:n arkisto.

Jäsenmäärä alkoi kuitenkin laskea heti seuraavasta vuodesta lähtien, mutta ei aivan niin dramaattisesti kuin taulukko 13 antaa ymmärtää. Sähkömiehet perustivat vuonna 1957 oman liiton, jonka alaisuuteen alan työntekijät siirtyivät Nokian elintarviketyöläisistä.¹⁴²

Nokian elintarviketyöläisten ammattiosaston jäsenmäärän kehitys vastaa melko hyvin muutoksia SEL:n jäsenmäärissä, jotka myös olivat suurimmillaan vuosina 1950 ja 1956. Jäsenmäärän laskua 1950-luvun alussa selittää SAK:ssa alkanut hajaannus, joka oli seurausta sosiaalidemokraattien ja kansandemokraattien välisistä ristiriidoista. Mutta osasyynä oli myös SAK:n selvä sitoutuminen linnarauhaan ja vakauttamisohjelmaan, jotka nähtiin Nokiallakin syiksi jäsenkatoon ja uusien jäsenten saamisen vaikeuteen.

Taulukossa 13 on esitettyä Nokian elintarviketyöläisten jäsenmäärä, järjestäytymisaste, yleisiin kokouksiin osallistuneiden jäsenten keskimäärä sekä SEL:n jäsenmäärä. Vuodesta 1957 lähtien ei ole ollut tarkoituksenmukaista laskea järjestäytymisastetta. Se johtuu siitä, että sähkömiehet, joiden määrää ei tiedetä, poistuivat elintarviketyöläisten osastosta. Kun he kuitenkin ovat mukana SOK:n työntekijöiden kokonaisuudessa ei järjestäytymisastetta voi laskea. Vuoden 1958 toimintakertomus arvelee järjestäytymisasteeksi 31.12.1958 noin 72 prosenttia¹⁴³. Vuosilta 1944–1949, 1957 ja 1958 ei osaston jäsenmäärää ole saatavissa.

Taulukko 13. Nokian elintarviketyöläisten jäsenmäärä, järjestäytymisaste ja kokousaktiivisuus 1949–1960.

	jäseniä	Työntekijöitä SOK:lla	järj. aste %	Osallistuminen kokouksiin (ka.)	jäseniä SEL:ssa
1949		261		47	8 051
1950	146	281	52,0	40	8 653
1951	127	277	45,8	13	8 079
1952	156	327	47,7	18	7 818
1953	147	327	45,0	13	7 006
1954	157	295	53,2	25	7 450
1955	164	304	53,9	19	7 886
1956	206	265	77,7	44	8 561
1957		267		14	7 224
1958	162	274		10	7 231
1959		268		13	7 307
1960	167	279		16	7 622

Lähteet: SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1949–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaen arkisto; Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto n:o 68:n toimintakertomukset 1949–1960. Ammattiosasto 68:n arkisto; Oinonen, 260 ja 287.

¹⁴² Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto n:o 68:n toimintakertomus 1957. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁴³ Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto n:o 68:n toimintakertomus 1958. Ammattiosasto 68:n arkisto.

3.2. Tiukka taisto toimeentulosta – säännöstely, vakauttaminen ja työehtosopimusneuvottelut

3.2.1. Säännöstelyn aika

Toisen maailmansodan päättyminen toi Suomeen suuren poliittisen muutoksen, kun koko vasemmistolle avautui jälleen tilaisuus astua poliittiseen elämään. Eduskuntavaaleissa SKDL:stä tuli eduskunnan suurin puolue. Myös Suomen Elintarviketyöläisten Liiton johto siirtyi toukokuussa 1945 järjestetyssä kolmannessa edustajakokouksessa kansandemokraattien käsiin, kuten se oli ollut 1920-luvulla ennen ”lapualaisvuosia”, eli radikaalin vasemmiston toiminnan kieltämistä. Keskusjärjestö SAK:ta hallitsivat kuitenkin edelleen sosiaalidemokraatit.¹⁴⁴

Työntekijäjärjestöt olivat saaneet virallisen neuvotteluaseman toisen maailmansodan aikana, ja ensimmäiset liittokohtaiset työehtosopimukset solmittiin vuonna 1943. Samana vuonna säädettiin myös laki työehtosopimuksista. Palkka- ja hintasäännöstely, joka aloitettiin vuonna 1941 oli voimassa vielä 1950-luvun alkuun saakka, vaikka siltä alkoi jo sodan jälkeen pudota pohja pois. Palkkasäännöstely, joka oli pohjimmiltaan indeksiin sidottu kompensatiojärjestelmä, alkoi joutua vaikeuksiin eri alojen palkkaliukumien kautta. Lisäksi työmarkkinoilla oli rauhatonta ja lakkoja oli paljon korkean inflaation vuoksi, mutta myös sosiaalidemokraattien ja kommunistien välinen kilpailu aiheutti rauhattomuutta työpaikoilla ja ammattiyhdistysliikkeessä. Jäsenmäärän kasvu joka tapauksessa lisäsi SAK:n vaikutusvaltaa.¹⁴⁵

Heti sodan jälkeen myös SKDL hyväksyi SAK:n, STK:n ja hallituksen yhteisen välirauhan, jonka aikana palkkaliikkeitä ei saanut kehittää avoimiksi työtaisteluiksi. Näin SKDL varoi yhdistämästä kansanrintamataktiikan avulla hajotettua porvaririntamaa, sekä halusi irrottaa työväestöä sosiaalidemokraattisista johtajista. Joukkovoimaa sen sijaan oltiin valmiita käyttämään kommunistien ja kansandemokraattien poliittisten vaatimusten tai taktiikan tukemiseksi.¹⁴⁶ Täten toimittiin 1948 ns. Leino-lakkojen tapauksessa.

Ensimmäisen kerran palkka- ja hintarintama oli vaarassa hajota vuonna 1946, jolloin Maatyöväen liitto lakkoili valtioneuvoston kevään maataloustyöväen palkoista antamaa päätöstä vastaan. Myös

¹⁴⁴ Oinonen, 225-226.

¹⁴⁵ Pekkarinen ja Vartiainen, 284, 300-301; Haataja, 282.

¹⁴⁶ Haataja, 78-79.

virkamiehet nostattivat palkkaliikkeitä. Samaan aikaan kommunistit pitivät torikokouksia poliittisten puhdistusten puolesta ja SAK:ssa käytiin valtataistelua kommunistien ja sosiaalidemokraattien välillä. Ratkaisuksi Mauno Pekkalan kolmen suuren hallitus sai heinäkuun alusta aikaan ensimmäisen linnarauhan, johon liittyi elintason ja tuotannon kohottamissuunnitelma. Sen toteuttamista johti lokakuussa asetettu talousneuvosto, jossa olivat edustettuna hallituspuolueet. SAK ja vasemmistopuolueet sitoutuivat tekemään parhaansa estääkseen lakot.¹⁴⁷

Vuodesta 1947 tuli ennätysellinen lakkovuosi, kun SKDL:n ajama palkkasäännöstelyn lopettaminen, eli ns. vapaa linja, joka tähtäsi palkankorotuksiin, sai kannatusta työpaikoilla. Siitä seurasi syksyn suuri korpilakkovyöry. Palkka- ja hintasäännöstely pysyi kuitenkin voimassa ja ratkaisuksi tuli työntekijöille ylikompensoiva indeksiehto. SOK:n Nokian tehtaan varastomiehet pitivät lokakuussa lyhyen lakon, joka soviteltiin nopeasti liittojen välillä. Marraskuussa myllytyöntekijät olivat myös lyhyessä koko maan kattaneessa lakossa, joka ei juurikaan aiheuttanut ongelmia tehtaille. Suurin murhe Nokialla oli se, että leipätehdas joutui seisomaan pari päivää sen jäätyä ilman jauhoja.¹⁴⁸

Jälleen vuonna 1949 lakkoiltiin monilla paikkakunnilla Suomen elintarviketyöläisten liiton johdolla, ja yhdessä muiden liittojen kanssa, palkkojen korottamisen puolesta. Palkkojen korottamista vaadittiin teollisuustuotannon ja ulkomaankaupan noustua vuoden 1949 alussa ennätyslukemiin, mutta indeksiin sidottujen palkkojen oltua kevään 1948 tasolla. Myös Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68 mainittiin lakolla uhkailtaessa SEL:n Elintae-lehdessä ilman varauksia lakkoon lähtevien joukossa, vaikka osasto ilmoitti liittoon ”*osastomme yksimielisen päätöksen mukaisesti oikein alleviivattuna, että lakkoon emme ryhdy, ellei SAK:n työvaliokunta katso voivansa antaa lakkolupaa, ja ellei siis SAK ole koko arvovallallaan mahdollisen työtaistelun tukena*”. Kun sitten SAK:n työvaliokunta ei lakkolupaa antanut, ei lakkoon myöskään Nokialla menty, vaikka monin paikoin nokialaisten korpilakkona pitämiä työtaisteluita järjestettiin. SEL:n osalta lakko kesti 18.8.–4.9.1949 ja se siis pidettiin ilman SAK:n lupaa. Sen vuoksi SAK erotti SEL:n jäsenyydestään, tosin vain väliaikaisesti.¹⁴⁹

Myös Nokian Ammatillinen Paikallisjärjestö (NAP) erotettiin yhdessä monen muun ammatillisen paikallisjärjestön kanssa joksikin aikaa SAK:sta sen tuettua vuoden merkityksellisintä lakkoa Kemi

¹⁴⁷ Haataja, 164-165.

¹⁴⁸ Haataja, 126-127; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1947. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

¹⁴⁹ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksesta 7.12.1950. Nokian elintarviketyöläisten ammattiosaston 68 arkisto; Oinonen, 249-250; Tynkkynen, 49.

Oy:n tehtailla. Selkkaus alkoi ilman SAK:n ja ammattiliiton lupaa ja se johti lopulta SAK:n sosiaalidemokraattisen enemmistön ja kommunistien välienselvittelyyn, jonka seurauksena kansandemokraattien johtamat liitot joutuivat SAK:n ulkopuolelle.¹⁵⁰

Palkanalennuksia vastustanut lakko johti lopulta kahden lakkolaisen kuolemaan poliisin hyökättyä tukkien erottelutyömaata kohti marssineen mielenosoituskulkueen kimppuun elokuussa 1949. Hallitus oli määrännyt SAK:n tuella työt aloitettaviksi, jotta suma olisi saatu purettua ennen talvea. SAK julisti työmaan avoimeksi, mikä ei miellyttänyt lakkolaisia ja näitä tukeneita kansandemokraatteja. Vaikka NAP erotettiin SAK:sta päättivät Nokian elintarviketyöläiset jäädä sen jäseneksi, vaikka vastakkaisiakin mielipiteitä kuuluikin. Niinpä vuoden 1950 NAP:n järjestämässä työväen vappujuhlassa marssi myös Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68 lippuineen. Kansandemokraattien hallitsema NAP oli SAK:n ulkopuolella lähes koko 1950-luvun. Se lakkautettiin syksyllä 1957, jolloin sen tilalle 1.10.1957 perustettu Nokian alueen ammatillinen paikallisjärjestö (NAAP) liittyi SAK:hon. Myös Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto liittyi uuteen paikallisjärjestöön, jota se oli perustamassakin, vaikka perustavaan kokoukseen se ei osallistunutkaan. Reilun vuoden verran perusteilla olleeseen uuteen järjestöön sosiaalidemokraatit suhtautuivat kuitenkin varauksellisesti. Kansan Lehti totesi jo keväällä 1956 uuden järjestön liittymispyrkimyksen olevan hyvä, mutta epäili samalla, mistä voisi saada takuut siitä, ”*että ’laitaveljet’ ovat palaamassa vilpittömin pyrkimyksin*”.¹⁵¹

Syystalvella 1949 oli Suomessa ollut ensimmäisen kerran sotien loppumisen jälkeen laajempaa työttömyyttä, jolloin työnantajat pyrkivät laskemaan palkkoja työvoiman tarjonnan kasvaessa. Työttömyys kuitenkin poistui seuraavana vuonna ja maa pääsi nauttimaan noususuhdanteesta. Ongelmaksi muodostui kuitenkin suuri inflaatio, jota osaltaan nosti myös Korean sodan aiheuttama paine ulkoiseen hintatasoon. Viennin kilpailukykyä parannettiin jo 1945 ja uudelleen 1949 perinteisellä tavalla, eli devalvoimalla markka. Vuoden 1949 kaksi devalvaatiota, ensin 18 ja sitten 44 prosenttia, yhdessä niitä seuranneen ns. Korean buumin aiheuttaman kansainvälisen kysynnän ja hintatason nousun kanssa sysäsivät liikkeelle inflaation. Inflaatiopyörään vauhtia lisäsivät myös monet palkankorotukset vuonna 1950.¹⁵²

¹⁵⁰ Haataja, 68-69.

¹⁵¹ Lovio, 163; Mansner, 315; Haataja et. al., 294; Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68 ry:n toimintakertomus 1950; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n toimikunnan kokouksesta 15.10.1957. Ammattiosasto 68:n arkisto; Kansan Lehti 24.5.1956.

¹⁵² Hjerpe ja Vartia, 49; Pekkarinen ja Vartiainen, 285; Railo, Mitä missä milloin 1952, 169-172.

3.2.2. Säännöstelyn loppuminen ja hallituksen pisteostot

Varsinaisesta palkkojen säännöstelystä luovuttiin 5.2.1950, mutta jo sitä ennen tammikuun alussa myönsi hallitus 7,5 prosentin korotuksen palkkoihin. Palkkasäännöstelyn loppumisen jälkeen saatiin toukokuun alussa SAK:n yleislakkouhan alla aikaan pääministeri K-A Fagerholmin johdolla ns. F-sopimus¹⁵³, jolla palkkoja nostettiin 15 prosenttia ja ne sidottiin elinkustannusindeksiin. Elinkustannusindeksi nousi kuitenkin nopeasti, vaikka hallitus pyrki hillitsemään hintojen nousua pisteostoilla. Ensimmäinen 5 prosentin palkkojen korotus tulikin maksettavaksi jo kuukausi F-sopimuksen solmimisen jälkeen, eikä elinkustannusindeksin nousua saatu kuriin, vaikka valtio pisteostoja tekikin. Pisteostoilla tarkoitettiin valtion yritystä laskea elinkustannusindeksiä ohjaamalla budjetin varoja indeksiä pienentäneisiin tarkoituksiin esimerkiksi lisäämällä menoja tai luopumalla joistakin tuloista. Tällaisia keinoja olivat mm. lapsilisien korottaminen – jopa takautuvasti – voin ja leipäviljan hintojen alentaminen valtion varoin, sekä sokerin ja verokahvin hintojen alentaminen vero- ja tullipoliittisin päätöksin. Myöskään rautatierahtien hintoja ei nostettu kustannusten nousua vastaavasti.¹⁵⁴

Fagerholmin sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen pisteostoista huolimatta loka- ja joulukuun elinkustannusindeksi nousi lukemiin, joka olisi jälleen tarkoittanut palkkojen korotuksia. Hallitus määräsi kuitenkin palkkasulun 8.11.1950 ja lupasi uudet määräykset siitä, miten palkkoja olisi tarkistettava elinkustannusten noustessa. Ennen kuin määräyksiä ehdittiin antaa vaihtui valtaan Kekkosen johtama punamultahallitus, joka antoi tammikuussa 1951 määräyksen palkkojen korotuksesta taannehtivasti 1.12.1950 lukien.¹⁵⁵

Vuoden 1950 palkkahulluttelu näkyi SOK:n Nokian tehtailla, kuten muuallakin, lopulta viitenä erillisenä palkankorotuksena, joista viimeinen siis maksettiin takautuvasti joulukuulta 1950 seuraavan vuoden puolella. Ensin tuli tammikuun ns. Varjosen lisä, jota seurasi toukokuun F-sopimuksen mukainen korotus. Kolme F-sopimuksen mukaista indeksikorotusta tulivat maksettaviksi kesäkuussa, marraskuussa ja joulukuussa. Ilman taannehtivasti maksettua joulukuun ns. A-sopimuksen¹⁵⁶ mukaista lisää nousi keskituntiansio SOK:n Nokian tehtailla vuonna 1950 37,3

¹⁵³ Sopimus sai nimensä K-A Fagerholmin mukaan.

¹⁵⁴ Vesikansa, 162-163; Railo, Mitä missä milloin 1952, 169-172.

¹⁵⁵ Oinonen, 267; Railo, Mitä missä milloin 1952, 169-172.

¹⁵⁶ Sopimus sai nimensä välittäjänä toimineen Teuvo Auran mukaan.

prosenttia. A-sopimukseen työnantajat pakotti SAK yleislakkouhalla, kun työnantajat yrittivät yhdessä hallituksen kanssa mitätöidä F-sopimuksen.¹⁵⁷

Niinpä isännöitsijä Sartio kirjoittikin SOK Nokian tehtaiden uutiset –lehdessä tammikuussa 1951 synkkään sävyyn palkkojen ja hintojen jatkuvista korotuksista. Vaikka vuosi 1950 oli tehtaille menekin ja tuloksen kannalta hyvä piti Sartio uhkaavaa inflaatiota paitsi SOK:n Nokian tehtaita, myös koko kansantaloutta uhkaavana ilmiönä. Varottavana esimerkkinä hän mainitsi ensimmäisen maailmansodan jälkeisen Saksan, missä hän oli ollut 1920-luvulla: ”Silloinkin oli keksitty palkkojen sitominen indeksiin”, totesi Sartio ja huomautti, että ”työväestön johto leikittelee kevytmielisesti lakoilla ja suurlakkouhkauksilla”.¹⁵⁸

Viesti oli selvästi osoitettu työntekijöiden ja erityisesti SAK:n suuntaan. Edellisenä vuonna eri aloilla oli lakkoiltu jatkuvasti, vaikka SOK:n Nokian tehtaat olivat lakoilta välttyneet. Yleislakkouhkaakaan ei SAK ollut säästellyt.

3.2.3. Työehtosopimusneuvottelut – Nokia ei tiedä mitä SEL ajaa

Syksyllä 1950 lakkoiltiin jälleen laajasti lähinnä sekavan palkkatilanteen vuoksi ja SAK piti yllä uhkaa yleislakosta. Palkkasäännöstelyn loputtua piti työmarkkinajärjestöjen saada aikaan keskenään työehtosopimukset, mutta neuvottelut venyivät monilla aloilla, eikä elintarvikealallaakaan syksyllä ollut sopimusta syntynyt. Monilla aloilla tämä aiheutti lakkoja, joissa oli suurimmillaan mukana 100 000 työntekijää. Jatkuva yleislakkouhka sävyttikin palkkojen ja hintojen kilpajuoksua, joka päättyi kevään 1951 linnarauhaan. Nokian elintarviketyöläiset eivät olleet mukana lakoissa, mutta saivat useita avustuspyyntöjä lakossa olleilta ammattiosastoilta.¹⁵⁹

Rahaa ei kuitenkaan riittänyt kaikille. Nokian ja Linnavuoren metallin lakkotoimikuntia Nokian elintarviketyöläiset avustivat ensin suuriperheisille tarkoitetulla 5 000 markan kerta-avustuksella ja lakon pitkittyttyä myös listakeräyksellä. Sen sijaan oman liiton lihamiesten, jotka olivat korpilakossa Tampereella OTK:n lihanjalostustehtaalla, listat palautettiin tyhjinä. Mukaan laitettiin kohtelias

¹⁵⁷ Haataja et. al., 296; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1950. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

¹⁵⁸ SOK Nokian tehtaitten uutiset 1/1951. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

¹⁵⁹ Ahvenainen, Pihkala ja Rasila (toim.), 362; Lovio, 168; Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68 ry:n toimintakertomus 1950; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksesta 12.10.1950. Ammattiosasto 68:n arkisto.

huomautus siitä, etteivät osaston varat riitä näiden avustamiseen, ”*eikä listakeräys tuskin tuota erikoisempia tuloksia, koska liikkeellä on parhaillaan muitakin listoja*”.¹⁶⁰

Paikallisten metallimiesten avustaminen johtui osaltaan paikallisuudesta ja osaltaan siitä, että lakko alkoi aiemmin kuin Tampereen lihamiesten. Puoluepoliittisia syitä siihen, ettei tamperelaisia avustettu – tai edes laitettu heidän listojaan kiertämään – ei ainakaan mainittu missään. Todennäköistä onkin varojen riittämättömyyden olleen pääsyy avustuspyyntöön torjumiseen.

Nokian elintarviketyöläisten piirissä aiheutti eniten huolta vuoden 1950 loppupuolella työehtosopimustilanne, eikä ainoastaan siksi, ettei sopimusta ollut syntynyt. Nokialaiset alkoivat hermostua jo SEL:n johtoon heidän mielestään huonosti hoidetun tiedottamisen vuoksi. Tilannetta huononsi vuoden 1949 lakkoon osallistumisesta syntynyt sekaannus, jonka liiton puheenjohtaja Reunamo kuittasi erehdykseksi tai painovirheeksi. Kun vielä liiton järjestäjä Tauno Ahonen unohti tulla kutsun mukaisesti Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleiseen kokoukseen 3.12.1950, olivat Nokian elintarviketyöläiset valmiina esittämään voimakkaan kritiikkinsä, kun liiton mies saapui paikalle.¹⁶¹

Niinpä sitten joulukuun seitsemäntenä ammattiosaston johtokunnan kokouksessa ja seitsemäntenätoista valmistavassa vuosikokouksessa puhuttiinkin lähinnä vain työehtosopimusneuvotteluista. Kuukausikaupalla ilman näkyvää tulosta käydyt neuvottelut herättivät Nokialla kysymyksiä siitä, mihin oikeastaan oltiin pyrkimässä. Niinpä Nokian elintarviketyöläiset tiedustelivat ensin kahdesti kirjeen välityksellä SEL:n johdolta tarkennusta saamiinsa kiertokirjeisiin koskien työehtosopimusneuvotteluja, ja vaatiin sitten liiton järjestäjä Ahosta antamaan selvityksen asiasta valmistavassa vuosikokouksessa.¹⁶²

Nokialaisia vaivasi neuvottelujen pitkittyminen, sillä monet muut liitot olivat jo solmineet sopimuksia, mutta elintarvikealalla ei vielä ollut päästy sopuun. Nokialla ei oltu tyytyväisiä myöskään SEL:n tiedottamiseen, sillä mitään tietoa markka- tai prosenttimääräisistä korotustavoitteista ei Nokialle ollut tullut sitten F-sopimuksen, johon liitto ei ollut tyytyväinen,

¹⁶⁰ Lovio, 168; Tynkkynen, 56; Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68 ry:n toimintakertomus 1950; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksesta 12.10.1950. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁶¹ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksesta 7.12.1950. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁶² Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68 ry:n toimintakertomus 1950; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksesta 7.12.1950; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n valmistavasta vuosikokouksesta 17.12.1950; Suomen elintarviketyöläisten liiton kiertokirje n:o 11/1950 31.7.1950. Ammattiosasto 68:n arkisto.

vaan vaati suurempaa korotusta mm. samaan aikaan nousseisiin maataloustuotteiden hintoihin vedoten. Nokialaiset toivat esiin myös käsityksensä siitä, että olisi parempi tehdä ”*kulloinkin parhaat saatavilla olevat sopimukset, ja näitä voitaisiin jatkuvasti parannella*”. Liiton johdon Elintae-lehdessä parhaamaa puulinjaakin¹⁶³ puolustettiin ja todettiin senkin takaavan palkankorotuksen. Koska liiton tavoitteita ei lainkaan tunnettu ihmeteltiin, miksei vaikka siltä pohjalta sopimusta ollut syntynyt. Todettiin vielä epävarman tilanteen aiheuttavan monenlaista haittaa ja epävarmuutta työpaikalla, sekä jäsenkatoa ammattiosastosta. Lisäksi nokialaiset epäilivät ammattiosaston kuulumisen NAP:öön vaikuttavan sen ja liiton suhteisiin. Tämän kuitenkin liiton edustaja Ahonen kielsi.¹⁶⁴

Lopuksi Nokian elintarviketyöläisten johtokunta totesi, että

on siis enemmän kuin toivottavaa, että puheenjohtajan maininta palkka- ja työehtosopimusneuvottelujen päättymisestä lähipäivinä ja tulosten alistamisesta jäsenäänestykseen tällä kertaa olisi totisinta totta, koska tilanteen kestättömyys tällaisenaan on meille kaikille enemmän kuin selvää, ja taas sovittujen palkkojen ym. etujen takautuvissa rästisuorituksissa on esiintynyt karvaita kokemuksia.

Lisäksi pyydettiin liitosta edustaja selostamaan neuvottelujen kulkua.¹⁶⁵ Karvaat kokemukset palkkojen rästisuorituksista tuskin Nokialla kuitenkaan olivat omia, ainakaan niistä ei löydy mainintoja missään asiakirjoissa.

Joulukuun 17:n valmistavassa vuosikokouksessa liiton järjestäjä Ahonen selvitti tilannetta neuvotteluissa. Liha-ala oli jo päässyt sopimukseen, mutta muilla aloilla neuvottelut jatkuivat. Liiton mukaan naisvaltaisilla aloilla oli liian suuri liukumavara ja työnantajan tarjouksessa haluttiin tinkiä 2 markkaa ohjepalkkavaatimuksesta. SEL vastasi tähän antamalla uhkavaatimuksen rajaksi 21.12., jonka jälkeen ”*ryhdyttäisiin toimenpiteisiin tarpeen mukaan*”. Se oli siis lakkouhka, joka myös toimi ja neuvotteluja jatkettiin välittömästi. Työnantaja tarjosi miesten osalta jo esillä ollutta puualan linjaa, mutta SEL vaati kaikille 8 markkaa likaisen ja raskaan työn lisää tai tuotantopalkkiota ohjepalkan päälle, ja siihen lisäksi indeksi-, vuoro ja ns. hyvän miehen lisää.

¹⁶³ Puualalla oli solmittu sopimus, joka takasi kolmen prosentin palkankorotuksen.

¹⁶⁴ Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68 ry:n toimintakertomus 1950; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksesta 7.12.1950; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n valmistavasta vuosikokouksesta 17.12.1950. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁶⁵ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksesta 7.12.1950. Ammattiosasto 68:n arkisto.

Lisäksi sairauskorvaukseksi vaadittiin 75 prosenttia palkasta, kun työnantajan tarjous oli 60, ja naisille raskausajan ja synnytysloman 18 päivän ohjepalkkaa jo kuusi kuukautta työssä olleille. Työnantajien puolelta annettiin ymmärtää, ettei ammattimiesten osalta ole ongelmia, vaan esimerkiksi myllärit ja näkkileipätyöläiset saisivat A-sopimusta paremman linjan. Kysymys naisten ja apu työläisten palkoista hiersi neuvotteluja ja vaikeutti sopimukseen pääsyä.¹⁶⁶

Kokouksessa todettiin nokialaisten olevan tyytyväisiä siitä, että oltiin jo lähellä sopimuksia ja annettiin tunnustusta liitolle sen toiminnasta neuvotteluissa, nyt kun oli kuultu tavoitteet ja todettiin sopimuksen olevan jo lähellä. Nokialaiset evästivät neuvottelijoita vielä pääsemään ”*pikaisiin, lopullisiin ja myönteisiin tuloksiin*”, ja tekemään selvät sopimukset, jottei niiden soveltamisesta tarvitsisi ”*kamppailla työnantajain kanssa, esim. naisten aloilta, jotka nyt ovat turvattomimmassa asemassa*”.¹⁶⁷

Seuraavan vuoden alussa saapui Nokiallekin tarkasteltavaksi valtion asettaman työriitojen sovittelijan johdolla laadittu työehtosopimusluonnos. Luonnoksessa ylitettiin joka alalla aiemmat työnantajien tarjoukset, mutta sellaisinaan eivät SEL:n vaatimuksetkaan toetutuneet. Ammattiosaston johtokunta asettui heti sen hyväksymisen kannalle, ja niin tekivät myös muut jäsenet SOK:n ruokalassa järjestetyssä äänestyksessä. Sopimuksen puolesta äänesti 52 ja sitä vastaan 2 jäsentä, kun vuoden 1950 lopussa koko ammattiosastossa oli 146 jäsentä. Äänestyksen yhteydessä ammattiosaston yleinen kokous huomautti kylläkin sopimukseen sisältyneen paljon tulkinnanvaraisuuksia, eikä se täysin tyydyttänyt jäsenistöä, mutta selvensi kuitenkin tilannetta alalla. Liitolta pyydettiin vielä selvennyksiä epäselviin kohtiin ja toivottiin tulevaisuudessa parannuksia. Mutta loppujen lopuksi oltiin Nokialla tyytyväisiä niin työntekijöiden kuin työnantajankin piirissä siihen, että sopimus vihdoinkin oli valmistunut. Tammikuun 22. pääsi ammattiosaston johtokunta tarkastelemaan valmiita ja allekirjoitettuja palkkasopimuksia, ja alkoi neuvotella niiden tulkitsemisesta tehtaan johdon kanssa. Työehtosopimukset elintarvikealalla saatiin solmittua huhtikuussa.¹⁶⁸

Palkkasopimuksen soveltamisasiaa kävi Nokialla vielä selvittämässä myös SEL:n puheenjohtaja Reunamo, jonka yhdessä muun liiton väen kanssa toivottiin ratkaisevan muutamat kiistakysymykset

¹⁶⁶ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n valmistavasta vuosikokouksesta 17.12.1950.

Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁶⁷ *ibid.*

¹⁶⁸ Pöytäkirjat Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksista 4.1.1951, 22.1.1951 ja yleisestä kokouksesta 14.1.1951; Suomen elintarviketyöläisten liiton kiertokirje n:o 17/1950 2.12.1950. Ammattiosasto 68:n arkisto; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1950. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

sopimuksen tulkinnassa SOK:n tehtaiden johdon kanssa. Ongelmia aiheutti mm. pakkaustöiden urakoiden laskeminen. Erimielisyydet saatiin kuitenkin ilmeisesti sovittua pääluottamusmiehen, piiriasiamies Ahosen ja tehtaiden johdon välisissä neuvotteluissa, eivätkä ne aiheuttaneet sanottavampia ongelmia. Liitosta jouduttiin tosin vielä huhtikuun lopussakin kysymään neuvoa joissakin työehtosopimusten tulkintaan liittyneissä asioissa.¹⁶⁹

3.3. Linnarauha ja vakauttamissopimus – paluu palkkasäännöstelyyn

Vuoden 1950 useat palkankorotukset uhkasivat jatkua myös seuraavana vuonna, sillä vaikka tammikuun 1951 elinkustannusindeksiä alennettiin hallituksen toimesta taannehtivasti korotetuilla lapsilisillä oltiin maaliskuussa jälleen tilanteessa, jossa indeksin nousu olisi vaatinut palkankorotuksia. Palkkojen tarkistukset saatiin kuitenkin lykättyä syksyyn 2.5.1951 Kekkosen punamultahallituksen ja työmarkkinajärjestöjen kesken solmitulla linnarauhasopimuksella, jolla hallitus halusi estää inflaatiota ja saada aikaan hintojen ja palkkojen välisen tasapainon. Hallitus lupasi tehostaa hintojen valvontaa ja uutta vakauttamisohjelmaa laatimaan asetettiin talouspoliittinen suunnitteluneuvosto. SAK allekirjoitti linnarauhan kysymättä jäsenistöltä, mikä aiheutti etenkin kansandemokraateissa tyytymättömyyttä SAK:n toimintaa kohtaan.¹⁷⁰

1950-luvun alussa sosiaalidemokraatit olivat syrjäyttäneet kansandemokraatit niin poliittisesti, kuin ammattiyhdistysliikkeessäkin. Sosiaalidemokraattien johtama SAK sitoutui linnarauhaan, jonka tavoitteena oli vakauttamissopimuksella ja siihen liittyneellä hintojen alentamisella palauttaa työntekijöiden reaaliensiot entiselleen jatkuvien palkankorotuksien ja niitä seuranneiden hintojen nousun jälkeen. Tähän eivät kansandemokraatit uskoneet, vaan arvostelivat voimakkaasti sopimusta, joka tehtiin tilanteessa, jossa etenkin vientiyritykset keräsivät suuria voittoja.¹⁷¹ Nokian elintarviketyöläiset vastustivat linnarauhaa.

Palkka-asioissa linnarauhaa oli eletty neljä päivää, kun ammattiosasto 68:n yleinen kokous kokoontui 6.5.1951 ja tuomitsi sen. Nokiolla elintarviketyöläiset asettuivat SEL:n taakse ja yhtyivät vaatimukseen 3 000 markan kuukausikorotuksesta sekä linnarauhan hylkäämisestä. Linnarauhassa oli sovittu palkkatarkastusten siirtämisestä 30.9.1951 jälkeiseen aikaan. Lokakuun puolivälissä Nokian elintarviketyöläisten johtokunta totesi työväen elintason laskeneen linnarauhan aikana ja

¹⁶⁹ Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68 ry:n toimintakertomus 1950; Pöytäkirjat Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksista 22.2.1951, 8.3.1951 ja 26.4.1951. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁷⁰ Oinonen, 267; Railo, Mitä missä milloin 1952. 169-172; Haataja, 183.

¹⁷¹ Haataja et. al., 297-298.

vaati korjausta palkkatilanteeseen todeten, ettei jäsenistön enemmistö hyväksy SAK:n palkkapolitiikkaa. Yleinen kokous asettui 25.10.1951 hyväksyi johtokunnan kannan asiassa ja vaati palkkasopimuksen irtisanomista ja uusia neuvotteluja.¹⁷²

Linnarauhan loputtua syksyllä 1951 solmittiin marraskuun alussa hallituksen ja työmarkkinajärjestöjen kesken vakauttamissopimus, jolla palkat jäädytettiin. Työntekijöiltä se vei heti 5 prosentin indeksikorotuksen, sekä vielä myöhemmin useita muitakin indeksikorotuksia. Sopimukseen liittyi myös vakauttamisohjelma, jonka avulla hintojen nousu pysähtyi. Vakauttamisohjelman hinta-palkka-sopimukset olivat voimassa aina vuoteen 1955 saakka. Vakauttaminen onnistui, mutta sen avuksi tuli Korean suhdanteen taittuminen, joka käänsi vientihinnat laskuun ja pienensi inflaatiota. Sen sijaan teollisuus alkoi puhua kustannuskriisistä ja vaati devalvaatiota kilpailukyvyn parantamiseksi. Työntekijöiden keskuudessa linnarauha ja sitä seurannut vakauttamispolitiikka aiheutti tyytymättömyyttä etenkin siksi, että sen aikana työntekijät menettivät monia indeksikorotuksia, jotka heille olisi tullut maksettaviksi palkka- ja työehtosopimusten nojalla.¹⁷³

Nokian elintarviketyöläiset olivat kriittisellä linjalla vakauttamisohjelmaa kohtaan. Elintarviketyöläisten yleisessä kokouksessa kesäkuun alussa vakauttamissopimuksesta ja sen seurauksista alusti NAP:n sihteeri ja Nokian kumityöväen ammattiosaston edustaja Heikki Laine. Elintarviketyöläiset tuomitsivat yhdessä Nokian ammatillisen paikallisjärjestön kanssa SAK:n toiminnan yhtenä vakauttamisohjelman osana.¹⁷⁴

Nokian elintarviketyöläiset kokivat vakauttamisohjelman ja siihen liittyneen taloudellisen valtalain pyrkimykseksi pitää työntekijät alistettuina ja ilman heille kuuluvia palkankorotuksia. Taloudellinen valtalaki antoi hallitukselle mahdollisuuden hinta- ja palkkasäännöstelyyn sekä oikeuden puuttua palkkataisteluihin. Myös kansandemokraattien johtama SEL vastusti valtalakia ja muistutti kiertokirjeessään osastoille mm. Kemin ja Arabian tapauksista, joissa lakkoilleita työläisiä vastaan oli marssitettu poliisivoimia. Työmarkkinajärjestöt osallistuivat kuitenkin neuvotteluihin säännöstelypäätöksistä ja SAK kykeni pistämään hallituksen tarpeen tullen ahtaalle. Nokialla ei kuitenkaan oltu tyytyväisiä SAK:n toimintaan. Helmikuussa 1952 tuomitsivat Nokian

¹⁷² Pöytäkirjat Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksista 6.5.1951 ja 18.10.1951 sekä yleisestä kokouksesta 25.10.1951. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁷³ Pekkarinen ja Vartiainen, 302; Oinonen, 267.

¹⁷⁴ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 29.6.1952. Ammattiosasto 68:n arkisto.

elintarviketyöläiset valtalain katsoen, että ”sillä loukataan työläisille perustuslain suomia oikeuksia”. Valtalaki uudistettiin kuitenkin useasti ja se oli voimassa aina syksyyn 1955 saakka.¹⁷⁵

SEL pyysi jo vuoden 1951 lopussa SAK:n työvaliokunnalta lupaa irtisanoa kaikki sopimukset, mutta lupaa ei tullut, sillä SAK halusi pitää kiinni vakauttamissopimuksesta, jota se oli ollut tekemässä. Irtisanomislupa tuli vasta seuraavana vuonna viimeisenä mahdollisena päivänä 31.10.1952, jolloin työnantajat sanoivat sopimukset irti ja ehdottivat indeksikorotuskohdan muuttamista. Nokian elintarviketyöläiset kehottivat jo syyskuun lopussa irtisanomaan sopimukset ja evästivät liittoa kymmenellä parannusehdotuksella työehtosopimukseen. Ehdotukset koskivat lähinnä peseytymis-, kahvi- ja ruokataukoja, sekä koneiden pesusta ja siivouksesta vaadittiin likaisen työn lisää.¹⁷⁶

Uudet sopimukset syntyivät seuraavan vuoden alussa. Nokialla pidettiin palkkasopimusta turhan alhaisena, etenkin kokeneiden ja ammattitaitoisten työntekijöiden kohdalla, mutta suositeltiin siitä huolimatta sen ja työehtosopimuksen hyväksymistä. Lisäksi esitettiin liitolle vaatimus siirtymisestä 40 tunnin työviikkoon ansiotuloa alentamatta vedoten työn tuottavuuden nousuun, sekä kymmenen vuotta palvelleille neljän päivän palkallista talvilomaa.¹⁷⁷

Vuosi 1954 oli taloudellisesti Suomessa noususuhdanteen aikaa. SEL sai solmittua kevään ja kesän kuluessa uudet työehto- ja palkkasopimukset lähes kaikille aloille, mutta osa saatiin aikaan vasta lakolla uhaten.¹⁷⁸

Nokian elintarviketyöläisetkin saivat toukokuun lopussa tutkittavakseen työehtosopimusluonnoksen, joka ei kuitenkaan tyydyttänyt sitä. Osaston yleinen kokous hylkäsi esityksen ja esitti siihen 12 korjausesitystä, jotka koskivat lähinnä erilaisten lisien maksamista, sekä muutoksia joidenkin töiden palkkaluokkiin. Lisäksi vaadittiin elinkustannusindeksin nousua vastaavaa palkankorotusta.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Vesikansa, 161; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksesta 4.2.1952; SEL:n kiertokirje n:o 12/1951, 19.12.1951. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁷⁶ Oinonen, 268; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 30.9.1952. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁷⁷ Oinonen, 268; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksesta 30.1.1953. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁷⁸ Oinonen, 276.

¹⁷⁹ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 30.5.1954. Ammattiosasto 68:n arkisto.

Vaikka sopimusten aikaansaaminen jälleen viipyikin, ei tällä kertaa Nokialla oltu tyytymättömiä liiton toimintaan, vaan päinvastoin kiiteltiin sitä. Toisaalta tilannetiedotuskin liiton taholta oli parantunut, sillä kiertokirjeitä täsmennettiin auliisti tarvittaessa ja liiton sihteeri Kermankin piipahti Nokialla selostamassa neuvottelujen kehitystä.¹⁸⁰

Kun uusi työehtosopimus oli syntynyt, ei sekään tyydyttänyt Nokian elintarviketyöläisiä, jotka syyttivät huonoista neuvottelutuloksista SAK:ta. Seuraavissakin kokouksissa riitti puhuttavaa sopimuksista, joiden tulkinta palkka-asioissa ei ollut osaston luottamusmiehille helppoa, sillä palkan perusta laskennassa oli monimutkainen. Oikean palkan selvittämiseksi luottamusmies tarvitsi tiedon kaikkien samaan palkkaluokkaan kuuluvien kulloisestakin palkasta.¹⁸¹

Syyskuussa osaston yleinen kokous päätti myös yksimielisesti, etteivät luottamusmiehet saa hoitaa osastoon kuulumattomien palkka- tai muita asioita. Asiaa perusteltiin sillä, että jos näin tehtäisiin ei kenenkään tarvitsisi kuulua liittoon. Asiaa kysyttiin vielä liitosta, joka totesi päätöksen olevan paikallinen, mutta toivoi hoidettavan järjestäytymättömienkin asioita, mutta aina sellaisessa tilanteessa korostaa järjestäytymisen merkitystä ja tarkoitusta. Näin myös päätettiin toimia.¹⁸²

Lokakuussa 1954 kävi Nokialla SEL:n puheenjohtaja Hautala selvittämässä palkkakysymystä ja liiton suhdetta palkkasääntelyyn. Asia herätti luottamusmiesten taholta paljon kysymyksiä, joita Hautalan johdolla ratkottiin. Indeksiksi oli juuri saavuttamassa rajan jonka mukaisesti oli luvassa palkkoihin korotus. Sen kuitenkin hallitus kaavaili estävänsä pisteostojen avulla, kuten kävikin. Niin nokialaiset kuin SEL:kin olivat tyytymättömiä sääntelyyn ja palkkojen kehitykseen. Vierailun konkreettisin anti oli luottamusmiesten ja liiton järjestäjä Ahosen kesken suoritettu jokaisen työntekijän palkan tarkistaminen sopimusta vastaavaksi. Samalla päätettiin työehto- ja palkkasopimusten irtisanomisen esittämistä liitolle. Mahdollisten uusissa sopimuksissa olisi luonnollisesti ”*palkka määriteltävä niin selväsanaisesti niin tunti- kuin urakkapalkan suhteen, ettei siinä paikallisesti jää enää mitään kismaa*”. Se tarkoitti ainakin kaikkien lisien sitomista peruspalkkaan.¹⁸³

¹⁸⁰ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 9.8.1953. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁸¹ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksesta 30.5.1954; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 15.9.1954. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁸² Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 15.9.1954; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 25.10.1954. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁸³ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n toimikunnan ja luottamusmiesten kokouksesta 15.9.1954 ja 15.11.1954. Ammattiosasto 68:n arkisto.

Kun ongelmat työehtosopimusten kanssa jatkuivat, alkoivat pienet paikalliset asiatkin vaikuttaa suurilta. Kesästä saakka oli jatkuvasti SOK:n Nokian tehtailla työntekijöiden puolelta esillä kaksi asiaa, suljettujen juomavesiastioiden saaminen ja kellokorttikoneen paikka. Asiasta esitettiin ammattiosastossa tiukkojakin kommentteja, mutta lopulta työntekijät aikoivat antaa asian työtuomioistuimelle, mutta tilanne ratkaistiin paikallisesti.¹⁸⁴

Syksyllä SAK:kin katsoi palkkasäännöstelyn johtaneen epäoikeudenmukaisuuksiin ja vaati hallitukselta elinkustannusten alentamista ja palkkasäännöstelypäätöksen uusimista. Vakauttamispolitiikka oli edelleen epäsuosittu palkansaajien keskuudessa ja kansandemokraatit paransivat asemiaan. Lokakuun puolivälissä SAK tehosti vaatimustaan yleislakkouhalla. Urho Kekkosen viides hallitus antoikin heti muodostamisensa jälkeen lokakuun lopussa uuden päätöksen palkkasäännöstelystä. Sen mukaan työmarkkinajärjestöjen tuli sopia palkkatasosta.¹⁸⁵

Ammattiliitot sanoivat kaikki sopimukset irti vuoden lopussa. Nokian elintarviketyöläiset tukivat SEL:n päätöstä irtisanomisesta. Pyrkimyksenä oli saada yleisesti palkkoihin korotuksia, johon katsottiin olevan edellytykset olemassa, olihan vuosi 1954 taloudellisen kasvun aikaa ja yritykset tekivät hyviä tuloksia.¹⁸⁶

Palkankorotusten lisäksi SEL ajoi lyhyempää työaika, samaa palkkaa samasta työstä ikään ja sukupuoleen katsomatta ja että aikatutkimuksiin tarvittaisiin työntekijän lupa. Naisten samapalkkaisuutta oli Nokialta vaadittu jo edellisenä keväänä, jolloin Nokian elintarviketyöläiset lähettivät SAK:lle, SEL:lle sekä SDP:n ja SKDL:n eduskuntaryhmille kirjeen samapalkkaisuuden pikaisesta hoitamisesta. Samoin Nokialta evästettiin SEL:n neuvottelijoita pyrkimään 40 tunnin työviikkoon ansiotasoa alentamatta. Ilmeisen realistisesti kuitenkin todettiin heti perään, että *”ellei tämä mene läpi niin ainakin kesäaikana 1.5.–31.8. välinen aika 45 tuntiseksi”*.¹⁸⁷

Seuraavana kesänä SEL:n alaiset liitot saivat uudet työehtosopimukset, jotka touko-kesäkuun vaihteessa 1955 myös Nokian elintarviketyöläiset hyväksyivät, joskin myllyalan sopimuksesta jäi liitolle huomautettavaakin. SEL:n piirijärjestäjä Ahonen kävi jälleen selostamassa

¹⁸⁴ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 25.10.1954. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁸⁵ Oinonen, 277; . s. 316.

¹⁸⁶ Oinonen, 277; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 25.10.1954. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁸⁷ Oinonen, 277; Pöytäkirjat Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 30.3.1954 ja toimikunnan ja luottamusmiesten kokouksesta 15.11.1954. Ammattiosasto 68:n arkisto.

tulkintakysymyksiä. Leipomoalaa lukuun ottamatta tuli muille elintarvikealoilla voimaan lyhennetty 45 viikkotuntinen kesätyöaika.¹⁸⁸

Jo syyskuussa oli selvää, että muutaman kuukauden eläneet sopimukset irtisanottaisiin lokakuun lopussa. Tämän jälkeen Nokiallakin alettiin pohtia vaatimuksia uusiin neuvotteluihin. Lokakuun alussa yleinen kokous listasikin 13 erilaista korjausvaatimusta myllyalan sopimukseen. Tärkeimmät niistä olivat 30 markan korotus ohjepalkkoihin, 40 tunnin työviikko ansiotasoa alentamatta ja pidennykset vuosilomiin. Nokialta päätettiin lähettää kaksi edustajaa Helsinkiin myllytyöläisten neuvottelukokoukseen joulukuun alussa tekemään selvää osaston vaatimuksista.¹⁸⁹

Nokian SOK:n tehtaiden elintarviketyöläiset vastustivat yhdessä kansandemokraattisvetoisen SEL:n kanssa niin linnarauhaa, kuin vakauttamissopimustakin. Se ajoi molemmat eripuraan sosiaalidemokraattien johtaman SAK:n kanssa. Silti Nokialla ei ole havaittavissa aikomuksia jättää SAK:ta tai edes viilentää välejä siihen. Päinvastoin erimielisyydestä ja ristiriitaisuuksista huolimatta korostettiin yhteistyön tarvetta ja halua pitää ammattiyhdistysliike yhtenäisenä, pitäen puoluepolitiikka mahdollisimman sivussa.

3.4. Säännöstelystä yleislakkoon – Nokialla ja SOK:lla rauhallista

Vuoden 1955 lopulla kävi selväksi ettei taloudellista valtalakia enää uudistettaisi, vaan siirryttiin normaaleilla työehtosopimuksilla määräytyviin palkkaratkaisuihin. Kun hintojen ja vuokrien säännöstelyvaltuudet lakkasivat kiihtyi myös inflaatio. Heti vuoden 1956 alussa nousivat elintarvikkeiden hinnat ja vuokrat. Työntekijät alkoivat vaatia elinkustannusten nousun kompensoimista palkoissa, mutta työnantajat eivät tähän suostuneet.¹⁹⁰

Nokian elintarviketyöläisten puheenjohtaja Toivo Kaija totesi tammikuun 22. päivänä heti valmistavan vuosikokouksen avauspuheessaan palkkojen tarkistuksen ja toiminnan tehostamisen välttämättömyyttä. Elinkustannusten nousu hiersi työntekijöitä Nokialla, kuten koko maassa.¹⁹¹

¹⁸⁸ Oinonen, 280; Pöytäkirjat Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 30.5.1955 ja toimikunnan ja luottamusmiesten kokouksesta 10.6.1955. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁸⁹ Pöytäkirjat Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n toimikunnan kokouksesta 29.9.1955, yleisestä kokouksesta 8.10.1955 ja toimikunnan ja huvitoimikunnan kokouksesta 22.11.1955. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁹⁰ Pekkarinen ja Vartiainen, 285; Vesikansa, 164.

¹⁹¹ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n valmistavasta vuosikokouksesta 22.1.1956. Ammattiosasto 68:n arkisto.

Helmikuun puolivälissä vaativat nokialaiset palkkoihin paikkakunnittain markkamääräistä korotusta, jolla olisi kompensoitu eri paikkakuntien hintojen nousut. MTK oli nostanut alkuvuodesta maidon hintaa, ja esimerkkinä paikkakuntien poikkeavasta hintakehityksestä mainittiin maidon hinnan erilaiset korotukset. Yleinen kokous päätti myös lähettää SOK Nokian johdon luo kolmen hengen lähetystön esittämään palkankorotusvaatimusta paikallisesti.¹⁹²

SAK:n yleiseen 12 markan palkankorotusvaatimukseen tunnilta eivät työnantajat suostuneet, vaan se johti yleislakon alkamiseen 1.3.1956. Samaan aikaan alkanut maataloustuottajien luovutuslakko oli nopeasti ohi, mutta yleislakko jatkui 19 päivää.¹⁹³ Elintarviketeollisuus ei luonnollisesti mennyt kokonaan lakkoon, vaan osallistui elintarviketuotantoa jatkaen lakkoon vain rajoitetusti. Maan kaikki myllyt olivat koko lakon ajan toiminnassa, eikä tuotteiden kuljetukseen kohdannut merkittäviä vaikeuksia. SOK:n Nokian tehtailla vain makaroni- ja näkkileipätehdas olivat lakossa.¹⁹⁴

SOK:n Nokian tehtailla työhön yleislakon ajaksi jäivät kaikki myllärit, myllyn siivoojat, esipuhdistamo sekä myllyyn vielä rasvari, laitosmies ja sähkömies. Varastoon jäivät säkittäjät, varastomiehet, lastaajat, myllytuotteiden pakkaajat ja koneita varten laitosmies. Töissä olivat myös pehmeäleipätehtaan väki ja heille laitosmies, sekä tuotteiden kuljettajat, pesulatyöntekijät, lämmittäjät ja vartijat. Lisäksi kiireelliset hätätyöt hoidettiin lakkotoimikunnan harkinnan mukaan. SOK:n Nokian tehtaiden lakkotoimikuntana oli ammattiosasto 68:n toimikunta.¹⁹⁵

Nokian elintarviketyöläiset perustivat lakkotoimikuntansa 29.2.1956 ja valitsivat henkilöt eri toimiin. Keskuslakkotoimikuntaan valittiin Toivo Kaija ja varalle Torsti Rautalin. Myös ensimmäiset lakkovahdit valittiin n. kello 23.00 ja heidän vuoronsa alkoi seuraavana aamuna kello 6.00. Näin yleislakon valmistelut oli saatu päätökseen.¹⁹⁶

Nokian elintarviketyöläisten lakkotoimikunnassa istui neljä henkilöä joka päivä ja yleisiä kokouksiakin lakon aikana järjestettiin kahdeksan. Kokoukset jouduttiin järjestämään Nokian

¹⁹² Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 15.2.1956. Ammattiosasto 68:n arkisto; Pekkarinen ja Vartiainen, 285.

¹⁹³ Vesikansa, 164.

¹⁹⁴ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1956. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto..

¹⁹⁵ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n toimikunnan ja luottamusmiesten yhteisestä kokouksesta 28.2.1956 ja yleisestä kokouksesta 29.2.1956. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁹⁶ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n lakkotoimikunnan perustavasta kokouksesta 29.2.1956. Ammattiosasto 68:n arkisto.

työväentalolla normaalin SOK:n Nokian tehtaiden juhlasalin sijasta, sillä SOK ei päästänyt lakkolaisia tehtaan alueelle.¹⁹⁷

Yleislakko sujui koko maassa enimmäkseen rauhallisesti. Suurimmat yhteenotot valtakunnallisesti aiheutti SAK yritys katkaista kuljetukset estämällä polttoaineen jakelu. Se aiheutti bensiiniasemilla pieniä mellakoitakin, mutta Nokialla oli rauhallista koko lakon ajan. Nokialla lakkolaisten marssiin otti osaa noin 3000 henkeä ja se sujui rauhallisesti.¹⁹⁸

Myös SOK:n Nokian tehtailla oli rauhallista, suurin kiistakysymys oli tehtaiden lastaussillalta tavaraa hakeneiden autojen ajoluvat ja niiden tarkastaminen. Vaikka se aiheutti pieniä ongelmia koko lakon ajan, sopivat tehtaiden johto ja lakkotoimikunta jo heti lakon alussa, että sillalla olevilla autoilla piti olla keskuslakkotoimikunnan lupa. Skismaa kuljetuslupien tarkastamisessa oli silti, sillä Nokian nimismies kielsi työnantajan pyynnöstä lakkovahteja tarkastamasta kuljetuslupia. Ammattiosasto siirsi kuitenkin tarkastamisen lastaajille, jotka kieltäytyivät lastaamasta luvattomia autoja. Lisäksi oli muutama tapaus, jossa korjaus- tai ylläpitotyötä havaittiin tehdyn ilman keskuslakkotoimikunnan lupaa. Tapaukset olivat kuitenkin mitättömiä, ja johtuivat tietämättömyydestä tai huolimattomuudesta.¹⁹⁹

Kiistaa aiheutti myös leipomoalan työehtosopimus, jota vaadittiin työnantajien allekirjoitettavaksi ja sovellettavaksi myös SOK:n Nokian tehtailla. Nokian elintarviketyöläiset suunnittelivat jo laajaa lakkoa tehtaalle, mutta asiasta päästiin yhteisymmärrykseen ilman työtaistelua.²⁰⁰

Henki Nokialla ja elintarviketyöläisten kesken oli yleislakon ajan hyvä. Lakossa olleet ja ammattiosastoon kuuluneet työntekijät saivat avustuksia monestakin lähteestä. Osastoon kuulumattomille ei avustuksia myönnetty, mutta osastoon lakon aikana liittyneet saattoivat saada avustusta erikoistapauksissa. Avustusten jakelussa olivat ensisijalla suurperheiset. Nokialaiset kauppiat lahjoittivat lakkolaisille elintarvikkeita, lihaa, saippuaa ja pesupulveria. Työssä olleet osaston jäsenet lahjoittivat rahaa, kahvia ja tupakkaa, sekä SAK aivan lakon loppuun ostokortteja.²⁰¹

¹⁹⁷ Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n pöytäkirjat yleislakon ajalta 1.3.–19.3.1956. Ammattiosasto 68:n arkisto.

¹⁹⁸ Mansner, 450; Kansan Lehti 24.3.1953.

¹⁹⁹ Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n pöytäkirjat yleislakon ajalta 1.3.–19.3.1956. Ammattiosasto 68:n arkisto.

²⁰⁰ *ibid.*

²⁰¹ *ibid.*

Lakkolaisille järjestettiin myös useita virkistys- ja tiedotustilaisuuksia. SAK tiedotti lakon tilanteesta ja toiminnastaan piirijärjestäjä Lundströmin kautta, hän oli mukana lakon aikana seitsemässä yleisessä kokouksessa. Ilmaisia elokuvia näytettiin Kino-Harjussa ja Aulassa, järjestettiin lakkotanssit, sekä useita tilaisuuksia luistinradalla. Lakon päättymisestä järjestettiin tiedotustilaisuus juuri luistinradalla 19.3.1956 kello 20.00. Seuraavana aamuna päättivät osaston jäsenet mennä tehtaalle kaikki yhtä aikaa, sitä moniko lopulta oli mukana on vaikea sanoa.²⁰²

3.5. Ilman sopimuksia 1956–1957

3.5.1. Nopeasti katoavat korotusmarkat

Yleislakon loputtua olivat Nokian elintarviketyöläiset tyytyväisiä tulokseen, mutta lakon lopputuloksena tuli myös ongelmia. Nopeutunut inflaatio söi nopeasti palkankorotukset ja suhdanteiden heikkeneminen heikensi työllisyyttä. SOK:n Nokian tehtaillakin työvoimaa vähennettiin edenneen automatisoinnin johdosta, mitä myös tehtaan johti piti hyvänä kehityksenä viitaten nousseisiin työvoimakustannuksiin.²⁰³

Nokian elintarviketyöläisten vieraana ollut SEL:n puheenjohtaja Arvo Hautala saikin jo toukokuun puolivälissä perustella nokialaisillekin, miksi yleislakko oli ollut tarpeellinen, sillä oli jo *”kuulunut puheita ja huhuja ympäri maata, että mitä hyötyä siitä yleislakosta oli kun kaikki hinnat on nousset sen jälkeen”*.²⁰⁴

Jo syksyllä 1956 olivat monien tuotteiden hinnat nousseet edelleen. Yleislakon jälkeiseen sopimukseen oli SAK:n ja STK:n kesken tehty pykälä indeksiehdon soveltamisesta, mutta se jätti työntekijöille vain mahdollisuuden sanoa irti sopimukset. Kun indeksi nousi elokuussa 112 pisteeseen, olisi se edellyttänyt neuvotteluja palkkojen tarkistamiseksi. Työnantajat eivät olleet halukkaita neuvotteluihin ja niinpä SEL sanoi syksyllä irti sopimukset.²⁰⁵

Nokian elintarviketyöläiset kannattivat SEL:n esittämässä jäsenäänestyksessä sopimusten irtisanomista elinkustannusten nousuun vedoten siten, että palkankorotusvaatimus olisi täydellinen

²⁰² Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n pöytäkirjat yleislakon ajalta 1.3.–19.3.1956. Ammattiosasto 68:n arkisto.

²⁰³ Vesikansa, 165; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1956. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

²⁰⁴ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 17.5.1956. Ammattiosasto 68:n arkisto.

²⁰⁵ Oinonen, 286.

kompenzaatio nousseista hinnoista, sekä antoivat tukensa mahdolliselle työtaistelulle. Osa työtaistelun puoltajistakin oli tosin sitä mieltä, ettei ajankohta ollut sopiva, sillä edellinen lakko oli liian lähellä. Nokialta esitettiin uusiin sopimuksiin monia vaatimuksia. Päävaatimukset olivat kesäajan pidentäminen viiteen kuukauteen ja kesätyöajan muuttaminen 40 viikkotunniksi. Talven työajaksi vaadittiin 45 tuntia ansiotasoa alentamatta. Lisäksi vaadittiin tarkennuksia urakkapalkkojen määräytymiseen, kahvitauko 15 minuuttiseksi, vapunpäivä palkalliseksi vapaaksi, vuorotyölisien tarkastamista, sukupuolten samapalkkaisuutta, 10 vuotta palvelleille 4 vuorokauden talvilomaa ja pidennyksiä vuosilomiin.²⁰⁶

Marraskuun puolivälissä 1956 SEL:n sihteeri Emil Kerman ja järjestäjä Pentti Lundström kävivät Nokian elintarviketyöläisten yleisessä kokouksessa setvimässä tilannetta palkkaneuvotteluissa, joita käytiin liittojen kesken. Neuvottelut eivät olleet edenneet, eikä SEL ollut tyytyväinen hallituksen vakauttamispolitiikkaan. Puheissaan liiton edustajat pohjustivat jo mahdollista lakkoa muistuttaen henkeä nostattaen yleislakosta:

*”kaikki yhdessä rivit tiiviinä ja suurina käymme taisteluun niin kuin maaliskuun aurinkoisina päivinä, niin tulemme varmasti voittamaan ei ainoastaan itsemme puolesta, vaan on muistettava että meidän jälkeen nousee uusi polvi meidän tilallemme, ettei he pääsisi sanomaan, miksi he eivät taistelleet silloin kun olisi ollut taisteltava”.*²⁰⁷

Sopimukset irtisanottiin 15.11.1956.

Maaliskuussa 1957 Fagerholmin hallitus alkoi toteuttaa omaa vakauttamisohjelmaansa, jonka seurauksena nousivat mm. bensiinin ja tupakan hinnat. Seuraavana oli vuorossa Sukselaisen hallitus, joka nosti kesäkuussa voion ja maidon hintoja 6%, viljatuotteiden hintoja 24% ja margariinin hintaa 34%. Hintoja korotettiin myös myöhemmin kesällä. Kun tammikuussa 1957 oli indeksi ollut 120 pistettä, nousi se vuoden loppuun mennessä 128 pisteeseen. Syksyyn osui myös 39% devalvaatio, jolla tuettiin vientiteollisuutta. Samalla purettiin myös ulkomaankaupan sääntelyä. Devalvaation aiheuttamaa inflaatiota yritettiin hillitä osittaisella hintasululla.²⁰⁸

²⁰⁶ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 18.9.1956 ja 1.11.1956, sekä johtokunnan kokouksesta 23.10.1956. Ammattiosasto 68:n arkisto.

²⁰⁷ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 14.11.1956. Ammattiosasto 68:n arkisto.

²⁰⁸ Oinonen, 292-293; Ahvenainen, Pihkala ja Rasila (toim.), 364.

3.5.2. Uudet sopimukset jälleen lakonuhan alla

SEL:n sanottua sopimukset irti marraskuussa 1956 alkoi sopimukseton kausi, jota kesti aina syksyyn 1957 saakka. Nokian elintarviketyöläisetkin ymmärsivät tilanteen vakavuuden. He tukivat kesällä SAK:n linjaa, lakkouhkauksia ja tuomitsivat samassa rintamassa keskusjärjestön kanssa Fagerholmin hallituksen vakauttamispolitiikan, ollen siis valmiita myös työtaisteluun. SEL:n piti aloittaa lakko heinäkuun lopussa, mutta sosiaaliministeri Kaitila ei antanut lupaa myllyille, leipomoille ja teurastamoille lakkoilla ja uhka siirtyi. Marjanjalostuslaitokset menivät lakkoon 4. elokuuta, ja viisi päivää myöhemmin saatiin uudet sopimukset liittojen kesken allekirjoitettua, lukuun ottamatta leipomoalaa. Leipurit menivät lakkoon 17. elokuuta. Työehtoliitto teki syyskuun alussa sovintoesityksen, joka korotti palkkoja 5,5%, mutta ei sisältänyt työntekijöiden vaatimaa lyhennettyä kesätyöaikaa. Palkankorotus oli kuitenkin niin suuri, että esitys hyväksyttiin ja lakko loppui syyskuun toisella viikolla.²⁰⁹

Lakkoon menneitä leipureita osasto avusti ensin elokuun lopussa 10 000 markalla ja 10.9. vielä 18 000 markalla, joista avustuksia annettiin vain osaston jäsenille. Työpaikalla järjestetyllä listakeräyksellä saatiin kasaan 16 950 markkaa ja niillä tuettiin niin osastoon kuuluvia kuin kuulumattomiakin työntekijöitä.²¹⁰

Nokian elintarviketyöläisten ammattiosaston taloudellinen tilanne oli vuoden 1956 lopulla varsin heikko rahaa vieneen yleislakon jäljiltä. Niinpä Sirola-opiston toveriliiton pyyntö taloudellisesta avusta torjuttiin, vaikka katsottiin, että ”*apu olisi hyvä*”. Seuraavan vuoden alussa joutui osasto pyytämään SEL:lta maksuaikaa liiton jäsenmaksuihin. Taloudellinen tilanne parani kuitenkin nopeasti ja helmikuun lopussa osasto tuki paikallista urheiluseuraa Nokian Pyryä pienellä 1 000 markan avustuksella, sen sijaan Lenin-museon avustuspyyntöön ei reagoitu muuten, kuin että se pidettiin kuultuna. Kesällä 1957 järjestettyihin SAK:n 50-vuotisjuhliin päätti osasto osallistua ja viedä tilaisuuteen myös osaston lipun. Päätöksestä huolimatta juhliin ei osallistuttu, mutta Nokialla

²⁰⁹ Oinonen, 292-293; Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto n:o 68:n toimintakertomus 1956. Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n toimikunnan kokouksesta 28.5.1957. Ammattiosasto 68:n arkisto.

²¹⁰ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n toimikunnan kokouksesta 31.8.1957 ja 10.9.1957; Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n toimintakertomus 1957. Ammattiosasto 68:n arkisto.

paikallisten ammattiosastojen Nokian keskuskentällä järjestämään juhlaan myös elintarviketyöläiset lippuineen osallistuivat.²¹¹

Tammikuussa 1958 totesivat Nokian elintarviketyöläiset, ettei ammattiyhdistysliikkeen eripurainen ja hajanainen tila näkynyt oman osaston toiminnassa, vaan kaikki jäsenet pysyivät osastossa. Liioin ei ollut merkkejä pakkolomautuksista tai työajan lyhennyksistä, vaikka työttömyys olikin noussut maassa korkeaksi ja pakkolomat ja lyhennetyt työviikot olivatkin yleisiä²¹². Osasto ei myöntänyt Sirola-opiston tukirahastoon varoja, vaan totesi opiskeluhaluisten tietoon saatettavaksi, että nämä voisivat opiskella joko Kiljavalla tai Haukiputaalla, jotka olivat SAK:n opistoja.²¹³

3.6. Lama ja ostajan markkinat – helpot sopimukset 1958–1960

Syksyllä 1957 aikaansaadut sopimukset olivat voimassa vuoden 1958 loppuun saakka. Syksyllä 1958 solmivat Metall- ja Puutyöväenliitot sopimukset, jotka eivät vastanneet marraskuussa SAK:ssa liittojen kesken asetettua 6% palkankorotustavoitetta, jota STK ei kuitenkaan hyväksynyt neuvottelupohjaksi ja neuvotteluja alettiin käydä liittokohtaisesti. SEL solmi sopimuksensa vuodelle 1959 tammikuun alussa, palkkoja korotettiin 3%. Nokian elintarviketyöläiset toivoivat syksyllä siirtymistä 45-tuntiseen työviikkoon, joka toteutui vasta seuraavan vuoden sopimuksessa. Toteutumatta jäi myös tavoite siirtymisestä indeksisidonnaisuuden soveltamisesta täysimääräisenä, eikä 2/3 kuten edellisessä sopimuksessa oli sovittu. Samoin nokialaiset jäivät ilman haluamaansa korotusta vuorolisiin ja oppilasaikojen lyhentämistä kahteen viikkoon ennen täyden palkan maksamista.²¹⁴

Seuraavan vuoden tammikuussa paperityöntekijät tekivät sopimuksen 3% korotuksella, jota muidenkin alojen työnantajat luonnehtivat sitten kattokorotukseksi. SEL solmi maaliskuussa uuden sopimuksen, jonka nojalla palkkoihin tehtiin 3,5% korotus, sekä markkamääräisiä momenttikorotuksia. Lisäksi sovittiin 45 tunnin työviikosta, arkipyhäkorvauksen laajentamisesta toiseen pääsiäis-, helluntai- ja joulupäivään. Leipomotyöläisten työviikko lyheni 46 tuntiin kolmena

²¹¹ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n valmistavasta vuosikokouksesta 16.12.1956, toimikunnan, huvitoimikunnan ja luottamusmiesten kokouksesta 24.1.1957, yleisestä kokouksesta 28.2.1957 ja toimikunnan kokouksesta 20.3.1957; Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n toimintakertomus 1957. Ammattiosasto 68:n arkisto.

²¹² Oinonen, 295.

²¹³ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n toimikunnan kokouksesta 14.1.1958. Ammattiosasto 68:n arkisto.

²¹⁴ Oinonen, 295; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n toimikunnan ja luottamusmiesten kokouksesta 14.11.1958. Ammattiosasto 68:n arkisto.

kesäkuukautena. Nokian elintarviketyöläiset eivät olleet täysin tyytyväisiä sopimukseen, mutta katsoivat sen riittävän hyväksi huomioon ottaen olot, pidettiin sopimusta tyydyttävänä.²¹⁵ Tyytyväisyyttä tuskin ainakaan vähensi se, että elintarviketyöläiset saivat neuvoteltua suuremman prosenttimääräisen korotuksen kuin paperityöläiset.

1950-luvun lopun helposti tehtyjen ja pienien palkankorotusten sopimusten taustalla oli myös laskusuhdanne ja korkea työttömyys. Oli ostajan markkinat ja työntekijöiden reaaliensiot laskivat kautta linjan, eikä ammattiyhdistysliikkeen hajanaisuus ainakaan parantanut työntekijöiden neuvotteluasemaa.²¹⁶ Todennäköisesti juuri siksi Nokian elintarviketyöläiset pitivät 1950-luvun lopun sopimuksia olot huomioon ottaen hyvinä.

3.7. SAK:n hajaannus – Nokian elintarviketyöläiset yhtenäisinä

Sodan jälkeinen ammattiyhdistysliikkeen nousu toi mukanaan syvällisen muutoksen yhteiskuntaan, sillä ammattiyhdistysliikkeestä tuli merkittävä voima, johon kohdistui paljon odotuksia. Samoin myös työnantajat ja maataloustuottajat lujittivat omia järjestöjään. Voimistuneista työväenjärjestöistä käytiin kommunistien ja sosiaalidemokraattien välillä tiukka taistelu, joka leimasi järjestötyötä pitkään. SAK:ssa taistelu näkyi 1940-luvun lopulla Arabian ja Kemin lakkojen jälkeen alkaneena hajaannuksena, ja lopulta vuonna 1960 perustettuna kilpailevana keskusjärjestönä. Hajaannus ammattiyhdistysliikkeessä loppui 1969, jolloin hajallaan olleet voimat keskitettiin taas SAK:n alaisuuteen.²¹⁷

SAK:n hajaannus alkoi 1940-luvun lopulla kun kaksi kommunistijohtoista liittoa jätettiin keskusjärjestön ulkopuolelle. Tuolloin myös SEL erotettiin hetkeksi SAK:sta. Suomen Kutomateollisuusyöväen Liitto erotettiin 1952 ja tilalle perustettiin sosiaalidemokraattien johtama Kutoma- ja Neuletyöväen Liitto. 1950-luvun alun vakauttamispolitiikan aikana SAK:n rivit rakoilivat lisää työehtosopimuskiistojen vuoksi. Kansandemokraatit vastustivat vakauttamispolitiikkaa, samoin kuin osa sosiaalidemokraateista. Se olikin yksi tekijä SDP:n hajaannuksen alkamiseen johtaneessa kehityksessä. Sopimustoimintaan tyytymättömät

²¹⁵ Oinonen, 295; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n toimikunnan kokouksesta 28.3.1960. Ammattiosasto 68:n arkisto.

²¹⁶ Haataja et al., 330.

²¹⁷ Valkonen, 37-39,51.

sähkötyöläiset irtisanoutuivat Suomen Metallityöväen Liitosta ja perustivat 1955 Suomen Sähkötyöntekijäin Liiton, jota SAK ei hyväksynyt jäsenekseen.²¹⁸

Lopullisesti suomalainen ammattiyhdistysliike hajosi vuonna 1960, jolloin SAK:sta erosi 10 ammattiliittoa ja maahan SAK:n ulkopuolelle jääneet liittojen perustamasta Ammattiliittojen yhteistyöjärjestöstä tehtiin maahan toinen keskusjärjestö, Suomen Ammattijärjestö (SAJ). Sekä SAK että SAJ olivat sosiaalidemokraattien johtamia, mutta SDP oli hajonnut jo 1957 kahteen leiriin, joista puolueessa vähemmistöön jääneet, ns. skogilaiset, olivat perustaneet toukokuussa 1959 oman puolueen, Työväen ja Pienviljelijäin sosiaalidemokraattisen Liiton (TPSL). TPSL:llä oli vankka asema SAK:n johdossa, kun taas SDP tuki SAJ:tä.²¹⁹

Ammattiyhdistysliike jakaantui näin lähes koko 1960-luvun ajaksi kolmeen osaan, sillä osa liitoista jäi molempien keskusjärjestöjen ulkopuolelle. Rinnakkaisten organisaatioiden rakentaminen vei voimavaroja ja heikensi ammattiyhdistysliikkeen vaikutusvaltaa. Samoin se vaikeutti toimimista paikallisesti, sillä kahden keskusjärjestön taistelu katkeroitti monen aktiivisen toimijan mielen ja passivoi riippumattomia jäseniä sekä vähensi järjestäytymistä.²²⁰

SEL pysyi alkaneen hajaannuksen aikana SAK:n jäsenenä, eikä SAJ:hin kilpailevaksi liitoksi perustettu Yleis- ja erikoisalojen ammattiliitto saanut merkittävästi jäseniä. SEL otti takaisin kilpailevassa liitossa jäsenenä olleet vanhoina jäseninä ilman velvollisuutta maksaa jäsenmaksuja ajalta, jolloin nämä olivat SAJ-laisen liiton jäsenenä.²²¹

SEL:n puheenjohtajana oli hajaannuksen aikana SKP:n jäsen Arvo Hautala, joka oli yleislakon jälkeen valittu myös SAK:n työvaliokuntaan. Hautala korosti ammattiyhdistysliikkeen yhtenäisyyden ja yhteistyön tärkeyttä tuloksellisen toiminnan ehtona. SEL pysyikin yhtenäisenä.²²²

Nokian elintarviketyöläisten toiminnassa SAK:n hajaannus ei juuri näkynyt. Pöytäkirjoissa ei juuri ole mainintoja siitä, mutta toimintakertomuksissa oltiin vuosi vuoden jälkeen 1950– ja 1960–lukujen taitteessa pahoillaan ja huolissaan hajaannuksesta ja linjariidoista, joiden katsottiin heikentävän ammattiyhdistysliikettä. Samoin ongelmana nähtiin työväenpuolueiden kyvyttömyys

²¹⁸ Haataja et. al., 316; Bergholm, <http://www.sak.fi/mikaon.shtml?593>.

²¹⁹ Valkonen, 50-51; Bergholm, <http://www.sak.fi/mikaon.shtml?593>.

²²⁰ Valkonen, 51.

²²¹ Oinonen, 296-297, 300.

²²² Oinonen, 297.

yhteistyöhön, jonka vuoksi ei ollut mahdollista nokialaisten mielestä saada toimintakykyistä hallitusta. Mitä ilmeisimmin Nokialla oltiin siis tyytyväisiä SEL:n toimintaan tässä suhteessa, eikä paikallisesti hajoamista tapahtunut. Itse asiassa toiminnan aktiivisuuskaan ei noussut Nokialla hajaannuksen alkuaikoina, vaan osaston puheenjohtaja Toivo Kaija painotti osallistumisen laimeutta joka vuosi.²²³

3.8. Poliittiset ja paikalliset työtaistelut

3.8.1. Sartio syytettynä säännöstelyrikkomuksesta

SOK:n Nokian tehtailla oli paitsi valtakunnallisia työ- ja palkkaehtoihin liittyneitä selkkauksia, myös paikallisia riitoja, jotka muutamassa tapauksessa johtivat aina lakkoon saakka. Vuoden 1947 alussa SOK:n Nokian tehtaita kohtasi kriisi, jonka osapuolina olivat osa tehtaan työntekijöistä ja isännöitsijä Sartio. SOK:n Nokian tehtaiden isännöitsijä Erkki Sartio oli kotoisin Viipurista, missä hän kirjoitti ylioppilaaksi 1931. Sen jälkeen hän opiskeli Teknillisessä korkeakoulussa Diplomi-insinööriksi ja toimi SOK:n Viipurin myllyn käyttöinsinöörinä 1937–1939 ja isännöitsijänä 1943–1944. SOK:n Nokian tehtaiden isännöitsijäksi Sartio siirtyi Viipurin menetyksen jälkeen 1944. Toisen maailmansodan jälkeen Sartio teki useita opintomatkoja Eurooppaan, käyden Alankomaissa, Saksassa, Ruotsissa, Englannissa, Sveitsissä ja Italiassa. Hänelle tuli myös monia tehtäviä Nokialla. Hän oli mm. Pohjoismaisen Yhdyspankin Nokian konttorin valvoja vuodesta 1948, Nokian Osuuskaupan hallituksen jäsen 1947 ja puheenjohtaja 1951, sekä Nokian kauppalan sairaalalautakunnan jäsen 1951.²²⁴

Kansanhuoltoministeriö epäili ilmeisesti ilmiannon perusteella Sartiota säännöstelyrikkomuksista. Ilmianto edelsi kiristyskirje, jossa vaadittiin erään sähköverstaan apupojan ottamista takaisin työhön tai hänen isänsä käyttäisi hallussaan ollutta raskauttavaa aineistoa tehdasta vastaan. Poika oli erotettu kun hänet oli saatu verekseltään kiinni toisesta varkaudesta.²²⁵

Sartiota syytettiin luvattomasta 200–300 kilon viljanjauhuksesta yli-insinööri Olli Kyykoskelle, jolla tosin oli lupa 60 kiloa varten, mutta tehtaalla ei ollut oikeuksia tullijauhukseen. Toisena kohtana syytettiin noin 40 pehmeän leivän päivittäisestä valmistamisesta lähinnä työmaaruokalaan ja osin henkilökunnalle. Kolmantena kohtana oli epämääräisempi leivän ja vehnäjauhon sekoitus.

²²³ Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto n:o 68:n toimintakertomukset 1957–1960. Ammattiosasto 68:n arkisto.

²²⁴ Suomen korkeakouluinsinöörit ja arkkitehdit 1956, 752-753.

²²⁵ Erkki Sartion kirje SOK:n tuotanto-osaston johtaja K. E. Lammelle 27.1.1947. SOK:n arkisto.

Kaikkiaan korvausvaatimus valtiolle oli 217 114 markkaa, josta suurin osa (209 664 mk) muodostui pehmeän leivän valmistuksesta.²²⁶

Toimenpiteinä Sartio lopetti ylimääräisen palaleivän, jonka myyntiin ei oltu puututtu, myynnin työväelle. Samoin vehnäjäuhon jakaminen ns. mustilla kupongeilla lopetettiin, kuten myös erilaisten pakettien jakaminen häihin, hautajaisiin ja muihin tapahtumiin. Pehmeän leivän valmistus lopetettiin, sekä vielä sianjauhon jakamisen ilmoitettiin loppuvan, kun tehdas perustaisi oman sikalan. Sartio ilmoitti Helsinkiin tuotanto-osaston johtaja Lammelle uskovansa jutun olevan pienen piirin järjestämä, ja kuulleensa ”sellaisiakin ääniä, että jos jotakin juttua tulee, saavat ilmiantajat tuntea sen nahoissaan”.²²⁷

Sartio otti seuraavaksi yhteyttä tuomari Frankiin Aejmelaeuksen asianajotoimistosta. Hänen mielestään juttu ei ollut erikoisen vakava. Sitten SOK:n Nokian tehtaille saapui kansanhuoltopiirin johtaja Aarnio yhdessä viljavaraston edustaja Virolaisen ja kahden tarkkailijan kanssa. Sartio järjesti ”herroille hyvän päivällisen ja saunan, ja tuntui heidän puheistaan, että asiaa koetetaan järjestellä”. Käynnin yhteydessä selvisi kansanhuoltopiirin lausunnon olevan hyvin todennäköisesti verrattain edullisen.²²⁸

Sartio ilmoitti toisessa kirjeessään SOK:n tuotanto-osaston päällikkö Lammelle tehtaiden työväen enemmistön olleen ilmiäntoa vastaan. Katkeruutta ja kuohuntaa aiheuttaneen ilmiannon vuoksi erityisesti pääluottamusmies Josefsson, varastomiesten luottamusmies Tapio sekä varastomies Hartus olivat joutuneet Sartion mukaan työtoverien hampaisiin. Josefsson olikin käynyt heti sen jälkeen, kun palaleivän ja vehnäjäuhon myynti työväelle oli lopetettu, yhdessä paikallisen tarkkailijan kanssa kansanhuoltoministeriössä selvittämässä juttua. Ministeriö kehotti piiriä vielä tutkimaan asiaa, ennen kuin se tulee käräjille.²²⁹

Käräjille saakka asia ei koskaan edennyt, eikä siitä ainakaan julkisuudessa kerrottu sanaakaan, sillä ei Nokian Uutiset, Aamulehti eikä Hämeen Yhteistyö kirjoittanut tapauksesta riviäkään. Luultavimmin ainakin jokin lehdistä olisi asian tuonut esille, mikäli juttu olisi johtanut oikeuteen saakka. Myöskään tehtaiden vuosikertomuksessa tai tuotantokomitean pöytäkirjoissa ei asiasta ole mainintaa, joskaan juttu tuskin tuotantokomitean varsinaisiin tehtäviin kuuluikaan.

²²⁶ ibid.

²²⁷ ibid.

²²⁸ Erkki Sartion kirje SOK:n tuotanto-osaston johtaja K. E. Lammelle 10.2.1947. SOK:n arkisto.

²²⁹ ibid.

Miten juttu sitten vaikutti SOK:n Nokian tehtaiden työväen keskinäisiin suhteisiin ja toisaalta työväen ja tehtaan johdon suhteisiin on vaikea sanoa mitään. Säännöstelyrikkomusjutussa aktiivisena ollut Martti Josefsson jäi ilmeisesti työttömäksi marraskuussa 1948 ja pyysi ammattiosaston johtokuntaa anomaan liitosta työttömyysavustusta, jota myös anottiin. Sitä oliko työttömäksi joutumisella yhteyttä säännöstelyrikkomusjuttuun on mahdoton sanoa. Ainakaan vuonna 1949 jutussa ilmeisesti aktiivisena ollut Josefsson ei palannut ammattiosaston johtokuntaan, saati ollut enää puheenjohtaja²³⁰. Niin ikään hän katoaa myös tuotantokomiteasta, jonka työläisedustaja hän oli ollut.

Ensimmäiseksi ammattiosasto 68:n avoimeksi työtaisteluksi 20-vuotishistoriikissa mainitaan vuoden 1949 lakko, joka mitä todennäköisimmin tarkoittaa SOK:n Nokian tehtaiden uudisrakennustoissa pidettyä lyhyttä lakkoa, jota tehtaiden johto piti poliittisena korpilakkona. Ammattiosaston 20-vuotishistoriikkikin totesi, ” *ettei tiedetä mistä lakossa oli kysymys ja mikä oli lopputulos* ”.²³¹ Ensimmäinen tehtailla järjestetty lakko se ei ollut, mutta voinee päätellä, että merkittäviä lakkoja tai selkkauksia tuskin tehtailla 1940-luvulla oli, koska sellaisia ei historiikissa mainita, ja tehtaiden vuosikertomuksissa on vain muutama ohimennen mainittu pieni selkkaus.

3.8.2. Rauhallinen Leino-lakko Nokian SOK:lla

Sisäasiainministeri Yrjö Leinon erottaminen keväällä 1948 voi sanoa olleen ns. vaaran vuosien, jolloin sosiaalidemokraatit ja porvarilliset puolueet ilmeisen turhaan pelkäsivät kommunistien vallankaappausta, loppuhuipennus. Leinon erottamisen jälkeen kommunistit vaativat edelleen sisäasiainministerin paikan saamista haltuunsa. Vaatimusten tueksi SKDL pyrki järjestämään koko maassa lakkoallon. Maanantaina 25.5.1948 alkanut viikko oli työpaikoilla ympäri Suomea tunnelmaltaan kiihkeä. Kokonaisia tuotantolaitoksia oli lakossa suurimmissa kaupungeissa Helsingissä, Turussa ja Tampereella. Osa työntekijöistä oli lakossa monin paikoin, yleisesti ottaen kommunistit jäivät pois työstä ja sosiaalidemokraatit jäivät työhön.²³²

²³⁰ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksesta 16.5.1949; Nokian Elintarviketyöläisten ammattiosasto no 68:n vuosikertomus 1949. Ammattiosasto 68:n arkisto.

²³¹ Ammattiosasto 68:n 20-vuotishistoriikki. Kirjoittajat Veikko Ollila ja Alpi Haapala. Ammattiosasto 68:n järjestämätön arkisto; Kertomus SOK:n Nokian tehtaitten toiminnasta 1949. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

²³² Jussila, 227; Rantanen, 65.

Nokiolla voimakkaimmin Leino-lakossa oli mukana Nokia Oy:n työväki, ja tehtaalla pyöri alkuvuikosta vain kaksi paperikonetta. Suomen Gummitehtaalla lakossa oli osa työväestä, kun taas Valtion metallitehtailla ja SOK:n Nokian tehtailla ei Leino-lakkoon otettu osaa. Propaganda oli silti etenkin alkuvuikosta ankaraa ja kommunistit pyrkivät ainakin paperitehtaan ja kumitehtaan porteilla saamaan työntekijöitä palaamaan koteihinsa. Kiertelipä tiistaiaamuna Nokiolla kommunistien ääniauto, joka kehotti työläisiä pysymään kodeissaan. Myös Kansan Lehti ja Hämeen Yhteistyö kävivät voimakasta propagandasotaa siitä, oliko lakko tarpeellinen ja onnistunut. Torstaihin mennessä kuitenkin kaikki työntekijät palasivat työhön.²³³ SKDL sai pitää salkkunsaa, kunnes heinäkuun 1948 vaalien tappion jälkeen puolue joutui oppositioon aina vuoteen 1966 saakka.

Leino-lakkojen johdosta pidettiin Nokiallakin kommunistien järjestämät joukkokokoukset, joissa esitettiin vaatimus sisäasiainministerin salkun pysyttämistä kommunisteilla. Paikalle saapunut sosiaalidemokraattien edustaja Taisto Laakso hiljennettiin järjestäjien toimesta, jolloin hän vetäytyi Seurahuoneelle asettaen ikkunaan kovaäänisen ja jatkaen sieltä kokouksen häirintää, kunnes Hämeen Yhteistyön mukaan ”*nimismies hiljensi hänet*”. Kokousten osanottajamäärää on vaikea arvioida, maanantain kokouksessa oli Hämeen Yhteistyön mukaan 4 000 henkeä, Aamulehden mukaan 1 200 ja Kansan Lehden 800. Joka tapauksessa SOK:n Nokian tehtaiden työväki pysyi työssä koko lakkoliikehännän ajan.²³⁴

3.8.3. Sveitsiläinen pakkauskone ajaa näkkileipätehtaan lakkoon

Keväällä 1953 sattui SOK:n Nokian tehtailla varsin mittava työtaistelu, jonka taustalla oli uusittuun näkkileipätehtaaseen hankitun sveitsiläisen pakkauskoneen aiheuttama muutos lajittelijoiden työhön. Kun ennen lajiteltiin vain mustunut leipä priimasta, tuli nyt lajiteltavaksi vielä priimaleipä kahteen ryhmään, tasapaksuun ja sellaiseen, jossa oli kohoumia. Syynä tähän oli se, että uusi pakkauskone pystyi pakkaamaan vain tasapaksua leipää, jossa ei ollut kohoumia.²³⁵

Työntekijät kieltäytyivät jatkamasta työtä 21.5.1953 katsoen työn vaikeutuneen, sillä pieniäkin kohoumia sisältäneen leivän erottaminen oli suurta huolellisuutta ja tarkkuutta vaativaa. Lisäksi he katsoivat työtahdin kiristyneen kun lajittelu piti tehdä kahden vartaan sijasta kolmeen. Näillä perusteilla työntekijät vaativat lisää palkkaa tai enemmän tekijöitä. Työnantaja ei vaatimuksiin

²³³ Aamulehti 26.5.1948; Rantanen, 65.

²³⁴ Aamulehti 26.5.1948; Hämeen Yhteistyö 26.5.1948; Kansan Lehti 25.5.1948.

²³⁵ III piirin työriitojen sovittelijan tutkimus ja lausunto SOK:n näkkileipätehtaalla Nokiolla syntyneestä työnsisauksesta, joka edelleen jatkuu. 30.5.1953. SOK:n arkisto.

suostunut, vaan ilmoitti irtisanovansa työstä kieltäytyvät. Kahdeksan työntekijää saikin lopputilin seuraavana päivänä. Kaikki lopputilin saaneet olivat naisia ja heistä Anna Saastamoinen oli ollut yhtäjaksoisesti tehtaalla työssä yhdeksän vuotta. Aamulla 23.5.1953 näkkileipätehtaan 44 työntekijää päättivät mennä lakkoon vaaten irtisanottujen työntekijöiden ottamista takaisin ja palkan neuvottelemista lisätyöstä tai työn palauttamista ennalleen. Nokian elintarviketyöläisten ammattiosaston johtokunta otti 27.5.1953 yhteyttä Elintarviketyöläisten liittoon, jotta se yhdessä SAK:n ja työnantajaliiton kanssa selvittäisi selkkausta.²³⁶

Näkkileipätehtaan lakkoon oli paikallisella vasemmistollakin kaksi näkökulmaa, elettiinhan 1940-luvun lopulla alkanutta SAK:n hajaannuksen aikaa, jolloin sosiaalidemokraatit ja kommunistit taistelivat ammattiyhdistysliikkeen hallinnasta. Pääluottamusmiehenä SOK:n Nokian tehtailla toiminut Antti Ruoskanen oli poliittisesti SDP:stä vasemmalla, kuten koko osaston johtokin. Se näkyi myös lehtien kirjoittelussa.

Kansan Lehti liitti heti näkkileipätehtaan lakon osaksi laajempaa lakkoaltoa otsikoimalla ”*Kommunistien kevätoffensiivi korpilakkorintamalla jatkuu*”. Lakko yhdistettiin samoihin aikoihin käynnissä olleeseen lakkoon Vaasan työttömyystyömailla. Koko lakkoa piti Kansan Lehti yhdessä Aamulehden kanssa laittomana korpilakkona. Kansan Lehden mukaan se oli vielä kokonaan kommunistisen pääluottamusmiehen Ruoskasen masinoima, lakolla ei ollut yleisen kokouksen hyväksyntää, eikä ammattiosaston johtokunta ollut siitä tietoinen. Lisäksi Ruoskasen katsottiin rikkoneen elintarviketyöläisten liiton sääntöjä, sillä ennen lakkoon ryhtymistä olisi pitänyt järjestää siitä äänestys niiden kesken, joita asia koski. Kansan Lehden mielestä asia olisi pitänyt hoitaa ilman lakkoa liittojen välisin neuvotteluin ja se tuomitsi SAK:sta erotetun NAP:n sotkeutumisen asiaan, ”*vaikka sillä ei ollut osaa eikä arpaa palkka- ym. kysymyksissä*”.²³⁷

Hämeen Yhteistyön sympatiat sen sijaan olivat koko ajan ammattiosaston puolella ja kirjoituksissa hyökättiin voimakkaasti Kansan Lehteä vastaan, todeten sen ”*ajavan SOK:n kapitalistien asiaa työläisiä vastaan*”. NAP:n tuen lakkolaisille esitti Hämeen Yhteistyö positiivisena asiana, olihan se linjaltaan SDP:stä vasemmalla, minkä vuoksi se oli erotettu SAK:stakin.²³⁸

²³⁶ III piirin työriitojen sovittelijan tutkimus ja lausunto SOK:n näkkileipätehtaalla Nokialla syntyneestä työneuvottelusta, joka edelleen jatkuu. 30.5.1953. SOK:n arkisto; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksesta 27.5.1953. Ammattiosasto 68:n arkisto.

²³⁷ Aamulehti 27.5.1953; Kansan Lehti 27.5.1953 ja 5.6.1953.

²³⁸ Hämeen Yhteistyö 30.5.1953, 2.6.1953 ja 11.6.1953.

Kansan Lehden väitteet ovat lähteiden valossa vääriä, sillä ensimmäisenä lakosta päättivät juuri asiaa koskevan työosaston, eli näkkileipätehtaan, väki. Sen jälkeen kokoontuvat 27.5. ammattiosaston johtokunta ja yleinen kokous, jotka ottivat yhteyttä SEL:iin liittojen välisiä neuvotteluja varten. Mikään ammattiosaston pöytäkirjoissa ei viittaa siihen, että Ruoskanen olisi erityisesti ollut masinoimassa lakkoa henkilökohtaisesti. Kansan Lehden kirjoittelu onkin nähtävä osana kahtia hajoamassa olevaa ammattiyhdistysliikettä ja taistelua vallasta SAK:ssa. Nokian kauppala, SEL, NAP ja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68 olivat SKDL:n piirissä ja siten ajan hengen mukaan sosiaalidemokraattien päävastustajia.

Paikalle saapuneelle työriitojen sovittelija J. N. Lehtiselle isännöitsijä Sartio selvitti työnantajan kannan, jonka mukaan lakko oli laitton korpilakko. Sartio vaati ennen liittojen välisten neuvottelujen aloittamista muita kuin irtisanottuja työntekijöitä töihin. Myöskään palkkaluokan nostamiseen ei Sartio nähnyt aihetta. Sen sijaan SEL:n mielestä kyseisessä tapauksessa oli rikottu SAK:n ja työnantajaliiton välistä sopimusta. Tehtaan johdon mielestä lisätyö ei ollut merkittävä, kun taas työntekijät totesivat uudistuksen aiheuttavan lisätyötä ja kiristävän työtahtia huomattavasti.²³⁹

Työriitojen sovittelija katsoi lakon olevan laitton ja totesi olevan lain ja hyvän tavan mukaista työntekijöiden palata töihin. Palkkakiistan ratkaisuksi sovittelija esitti, että liittojen neuvotteluja ja asiantuntijoiden tutkimusta työn muuttumisesta. Lisäksi hän suositteli *”kohtuusnäkökohdat ja työntekijäin henkilökohtaiset olosuhteet huomioon ottaen”* irtisanottujen ottamista takaisin työhön.²⁴⁰

Työntekijät eivät suostuneet Sartion ehtoihin, vaan pitivät vaatimuksensa ja vaativat liittojen ja SAK:n yhteydenpitoa palaamatta työhön. Kun tilanne pitkittyi avusti ammattiosasto irtisanottuja työntekijöitä ensin 4 000 markan summalla osaston varoista ja järjestämällä vielä listakeräyksen. NAP tuki myös osaltaan lakkolaisia ja päätti suositaa Nokian työläisille, että nämä boikotoisivat SOK:n myymälöitä ja ostaisivat tavaransa muualta. Heinäkuun yhdeksäntenä pidetyssä Nokian elintarviketyöläisten kokouksessa pyydettiin SAK:lta ja SEL:lta lupaa yleiseen lakkoon SOK:n Nokian tehtailla. SAK:n työvaliokunta antoikin uhkavaatimusluvan.²⁴¹

²³⁹ III piirin työriitojen sovittelijan tutkimus ja lausunto SOK:n näkkileipätehtaalla Nokialla syntyneestä työnseisauksesta, joka edelleen jatkuu. 30.5.1953. SOK:n arkisto; Hämeen Yhteistyö 30.5.1953.

²⁴⁰ III piirin työriitojen sovittelijan tutkimus ja lausunto SOK:n näkkileipätehtaalla Nokialla syntyneestä työnseisauksesta, joka edelleen jatkuu. 30.5.1953. SOK:n arkisto.

²⁴¹ Oinonen, 269; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 9.7.1953. Ammattiosasto 68:n arkisto

Lakko päättyi lopulta SAK:n ja SEL:n tuella työntekijöiden voittoon kun erotetut otettiin takaisin ja neuvottelut palkantarkistuksesta näkkileivän vastaanoton ja lajittelun osalta aloitettiin 10.8.1953. Lakko venyi siis lopulta yli kahden kuukauden mittaiseksi. Nokian järjestäytyneet elintarviketyöläiset pitivät voittoa tärkeänä myös järjestäytymisasteen nostamispyrkimyksen vuoksi, sillä nyt oli näytetty, mitä järjestäytynyt työväki saattoi saada aikaan. Tätä pyrittiin käyttämään hyväksi myös jäsenhankinnassa.²⁴²

Lehdistä vain Hämeen Yhteistyö kirjoitti yli kahden kuukauden mittaiseksi venyneen lakon loppumisesta, mutta mihinkään suuriin voitonjuhliin ei sekään ryhtynyt. Lehti totesi vain, että halukkaat irtisanotut otettaisiin takaisin töihin ja neuvottelut palkantarkistuksista aloitettaisiin.²⁴³ Kansan Lehti ja Aamulehti eivät kirjoittaneet lakon loppumisesta mitään, Aamulehdessä asia tosin mainittiin muutenkin vain kerran lakon juuri alettua. Sosiaalidemokraattisella Kansan Lehdellä taas tuskin oli intressiä kirjoittaa Ruoskasen johdolla käydyn taistelun loppumisesta, etenkin kun se sillä saavutettiin asetetut tavoitteet.

Puoluepolitiikka tulee hyvin esiin Hämeen Yhteistyön ja Kansan Lehden erilaisessa suhtautumisessa näkkileipätehtaan lakkoon. Molemmat lehdet pyrkivät antamaan lukijoilleen tilanteesta omalle puolueelle ja linjalle sopivan kuvan ja todistaa toisen vasemmistopuolueen olevan väärässä. Lakkoa käytettiin poliittiseen propagandaan, mutta silti ammattiosasto 68:n piirissä ei tällaisista asioista puhuttu, vaan tilanne hoidettiin yhtenäisesti osaston johdon alaisena. Sama kansandemokraattien ja sosiaalidemokraattien suhtautumisen ero näkyi myös suhtautumisessa SAK:sta erotettuun NAP:öön ja sen seuraajaan NAAP:öön. Kansandemokraatit hallitsivat ja sosiaalidemokraatit vastustivat niitä.

3.8.4. Pirkan Leipä Oy ruotuun – lakon avulla

Yleislakon jälkeen SOK:n Nokian tehtailla tapahtui vielä yksi työtaistelu, kun SOK:n Nokian johto ilmoitti pehmeän leivän leipomon lopettamisesta kannattamattomana. Pehmeän leivän leipomo oli perustettu vuonna 1951 ja sen tarkoituksena oli lähinnä auttaa myllyn leipomotuotteiden laaduntarkkailussa ja järjestää jatkokursseja sok-laisten leipomoiden henkilökunnalle. Lopettamisesta johtuen SOK ilmoitti irtisanovansa koko henkilökunnan. Syynä lopettamiseen oli

²⁴² Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 9.8.1953; Nokian elintarviketyöläisten ammattiosaston n:o 68 ry:n toimintakertomus vuodelta 1953. Ammattiosasto 68:n arkisto.

²⁴³ Hämeen Yhteistyö 13.8.1953.

se, ettei leipomoa enää tarvittu niihin tarkoituksiin, joita varten se oli perustettu, mutta myös se että SEL ja ammattiosasto vaativat uuden palkka- ja työehtosopimuksen soveltamista. Palkkariitoja oli keväällä ollut yleislakon päättymisen jälkeen. Kireimmäksi tilanne meni huhtikuun lopussa, jolloin SEL jätti uhkavaatimuksen SOK:n Nokian tehtaille, koska sen johto ei ollut lupautunut allekirjoittamaan uusia palkka- ja työehtosopimuksia. Tilanne kuitenkin raukesi ilman lakkoa, kun leipomon toimintaa jatkamaan perustettiin Pirkan Leipä Oy, joka lupasi ottaa pehmeäleipäosaston työntekijät työhön vanhoina työntekijöinä ja allekirjoittamaan sopimukset. Pirkan Leipä Oy:n johtokunnan puheenjohtajaksi tuli SOK:n Nokian tehtaiden isännöitsijä Erkki Sartio. Uusi yhtiö oli paikallisten osuuskauppojen ja SOK:n yhteisesti omistama osakeyhtiö ja jatkoi pehmeän leivän ja konditoriatuotteiden leipomista lähialueen osuuskaupoille, kuten oli tehnyt perustamisestaan lähtien.²⁴⁴

Nokian elintarviketyöläiset katsoivat Pirkan Leipä Oy:n vain nimellisesti siirtyneen pois SOK:n nimistä, olihan se edelleen SOK-laisen osuuskauppaliikkeen hallussa. Pirkan Leipä Oy ei kuitenkaan kesäkuun alkuun mennessä allekirjoittanut sopimuksia ja irtisanoi vaihdoksen yhteydessä kuusi työntekijää, jolloin työntekijät asettivat Pirkan Leipä Oy:n saartoon, jolla oli takanaan SAK:n liittovaltuuston tuki. Työntekijät vaativat kaikkien entisten työläisten ottamista uuden yhtiön palvelukseen vanhoina työntekijöinä etuja heikentämättä ja palkka- ja työehtosopimusten allekirjoittamista. Saarto päättyi 27.6.1956 sopimukseen, joka tehtiin valtion työriitojen sovittelija J. N. Lehtisen johdolla. Neuvotteluissa Pirkan Leipää edusti Sartio ja SEL:a sihteeri Kerman ja piiriasiamies Lundström.²⁴⁵

Osapuolet sopivat, että Pirkan Leipä Oy liittyy Liiketyöntäjäin Keskusliittoon, jolla oli voimassa oleva palkka- ja työehtosopimus SEL:n kanssa ja tätä sopimusta aletaan soveltaa myös Nokiolla. Samoin viittä lukuun ottamatta otettiin uuden yhtiön palvelukseen kaikki SOK:n pehmeäleipäpuolella työssä olleet työntekijät. Niistäkin viidestä, joita ei otettu, osoitettiin kolmelle

²⁴⁴ Tiedoitus pehmeäleipäosaston lopettamisesta 3.5.1956. SOK:n arkisto; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1956; Tammisto, 30; Hämeen Yhteistyö 26.4.1956. Toimintansa aluksi pehmeäleipätehdas toimitti tuotteita vain läheisen maaseudun osuuskauppoihin alueella Nokia-Vammala-Mouhijärvi-Hämeenkyrö. Seuraavasta vuodesta lähtien tuotteita vietiin jo kaikkiin SOK:n osuuskauppapiireihin, joskin ylivoimaisesti suurin osa jäi Tampereen alueelle. SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1951–1956. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

²⁴⁵ Pöytäkirja III piirin työriitojen sovittelija Lehtisen pitämästä sovittelutilaisuudesta SOK:n Nokian myllyllä 26.6.1956. SOK:n arkisto; Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto n:o 68:n toimintakertomus 1956. Ammattiosasto 68:n arkisto; Kansan Lehti 3.6.1956.

töitä muualta SOK:n Nokian tehtailta, yksi muuttuneella työnkuvalla Pirkan Leipä Oy:hyn ja viidettäkin suositeltiin otettavaksi johonkin SOK:n leipomoon.²⁴⁶

Sopimuksessa sovittiin myös autonkuljettajien jäämisestä SOK:n palvelukseen. Autonkuljettajatkin olivat saarron aikana olleet lakkotilassa, sillä SOK ei antanut heille muita ajoja, vaikka pehmeäleipätehtaan kuljetuksiakaan ei ollut. Täten myöskään palkkaa he eivät saaneet eikä heille myönnetty kesälomaa saarron ajaksi, mutta heitä avustettiin kyllä ammattiosaston puolesta. Saarron johdosta tulottomiksi jääneitä työntekijöitä avustivat oma ammattiosasto ja tamperelaiset leipurit. Nokian elintarviketyöläiset pohtivat myös myötätuntolakon aloittamista, mutta ajatus unohdettiin, koska se oli vastoin työehtosopimusta.²⁴⁷

Kun työt jälleen Pirkan Leipä Oy:ssä alkoivat olivat molemmat osapuolet tyytyväisiä sovintoon, työntekijät saivat allekirjoitetuksi sopimukset ja yhtä vaille kaikki irtisanotut saivat jatkaa töitä Nokialla. Silti äänestyksessä osa työntekijöistä oli vielä lakon jatkamisen kannalla. Myös SOK:n Nokian tehtaiden johto oli tyytyväinen tilanteen raukeamisesta, katsoen tilanteen launneen ”*ilman varsinaisia myönnytyksiä taholtamme, eikä sen jälkeen mitään vaikeuksia esiintynyt*”.²⁴⁸

3.9. Ammattiosasto 68:n muu toiminta

Ammattiosaston huvitoimikunta toimi vielä 1940-luvun lopulla melko aktiivisesti, mutta seuraavalla vuosikymmenellä sen toiminta laimeni ja pysyväksi tapahtumaksi jäi vain vuosikymmenen alussa tavaksi tulleen uuden vuoden vastaanoton järjestäminen tehtaiden juhlasalissa. 1950-luvun puoliväliin tultaessa ja sen jälkeen huvitoimikunta järjesti joinakin vuosina yhdet iltamat omalle väelle, kun vuosina 1948 ja 1949 se pisti pystyyn viidet tanssit vuodessa. Tansseja huvitoimikunta piti palokunnantalolla, Seurahuoneella ja Kullaanvuoren lavalla. Noina vuosina tanssien taloudellinenkin tulos oli positiivinen.²⁴⁹

²⁴⁶ Pöytäkirja III piirin työriitojen sovittelija Lehtisen pitämästä sovittelutilaisuudesta SOK:n Nokian myllyllä 26.6.1956. SOK:n arkisto.

²⁴⁷ Pöytäkirja III piirin työriitojen sovittelija Lehtisen pitämästä sovittelutilaisuudesta SOK:n Nokian myllyllä 26.6.1956. SOK:n arkisto; Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 4.6.1956. Ammattiosasto 68:n arkisto.

²⁴⁸ Kansan Lehti 27.6.1956; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1956. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

²⁴⁹ Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n vuosikertomukset 1949–1960. Ammattiosasto 68:n arkisto.

Huvitoimikunnan toiminnan laimeneminen johtuu luultavasti kahdesta syystä. Toisaalta vapaa-ajan toimintamahdollisuuksien kasvusta yleensä, mutta myös työpaikan Ilkka-kerhon toiminnasta, järjestihän se SOK:n Nokian tehtaiden työntekijöille monenlaisia vapaa-ajan aktiviteetteja.

Osasto osallistui myös työväenjärjestöjen varainkeruuseen myymällä erilaisia arpoja. Myytävät arvot olivat lähinnä SAK:n, SEL:n ja NAP:n arpoja, sekä epäsäännöllisemmin Suomen rauhanpuolustajat ry:n arpoja. Arvanmyynnistä saaduista tuloista tuli osa osastolle ja osan saivat pitää arvanmyyjät itse. Lisäksi aktiivisimmat myyjät saattoivat saada muita palkintoja, kuten esimerkiksi kaksi eniten SEL:n arpoja vuonna 1960 myynyttä saivat aromikahvipannut.²⁵⁰

Nokia oli todellinen tehtaiden kauppala, jossa sotien jälkeen vallitsi selvä vasemmistoenemmistö kunnanvaltuustossa, jonne valittiin ensimmäisissä sodan jälkeisissä vaaleissa 16 kansandemokraattia, 8 sosiaalidemokraattia ja 11 porvarillisten puolueiden edustajaa. Nokialla toimi runsas työväenjärjestöjen verkko, johon myös elintarviketyöläiset olivat kiinnittyneet. Tärkein yhteistyöelin oli luonnollisesti Nokian Ammatillinen Paikallisjärjestö. Urheiluseuroista Nokian Pyryä elintarviketyöläiset tukivatkin muutamaa otteeseen osaston varoista. Muita paikkakunnan työväenurheiluseuroja olivat Kankaantaan Kisa ja Nokian Teräs.²⁵¹

Toinen keskeinen lenkki työväenjärjestöissä olivat kulttuurijärjestöt. Niistä tärkeimmät olivat Nokian Työväen Näyttämö, Nokian Työväen sivistysjärjestö ja Nokian Työväen Musiikkiyhdistys, jolla oli oma soittokunta ja kuoroja, jotka esiintyvät työntekijöiden eri tilaisuuksissa. Myös elintarviketyöläisten ammattiosasto kuului näihin kulttuurijärjestöihin ja valitsi vuosittain edustajansa niiden toimintaan.²⁵²

3.10. Työehtotaistelujen 1950-luku

Nokian elintarviketyöläisten toiminnasta 1940-luvulla ei vähäisten lähteiden vuoksi voi sanoa paljonkaan. Oikeastaan vain sen, että vuonna 1947 yleinen kokous totesi ruokalassa tarjotun huonoa

²⁵⁰ *ibid.*

²⁵¹ Lovio, 155-156.

²⁵² Lovio, 155-156; Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n vuosikertomukset 1949–1960. Ammattiosasto 68:n arkisto.

ruokaa ja jopa pilaantuneita elintarpeita, jotka oli tuotu Nokian Osuuskaupasta. Lisäksi ruokaa pidettiin kalliina ja kohtelua huonona, sekä ehdotettiin emännän vaihtamista.²⁵³

Osasto tuki koko 1950-luvun SEL:n linjauksia, joskin esitti myös kritiikkiä, jos liiton tavassa hoitaa asioita oli sen mielestä kritisoitavaa. Arvosteltavaa oli etenkin vuoden 1950 pitkittyneiden työ- ja palkkasopimusneuvottelujen hoidon suhteen. Yhdessä SEL:n kanssa osasto tuomitsi vuoden 1951 linnarauhan ja sitä seuranneen vakauttamiskauden, joita keskusjärjestö SAK oli luomassa ja tukemassa. Linjajako kansandemokraattinen SEL, jonka kanssa eri linjaa veti SAK näkyi osastossa pysymisenä SEL:n takana. Nokian elintarviketyöläiset olivatkin koko 1950-luvun jotakuinkin kaikissa asioissa kansandemokraattisessa leirissä. Se näkyi myös lehdistön kirjoittelussa ja selvimmin näkkileipätehtaan lakon aikana; Hämeen Yhteistyö kirjoitti lakosta positiivisesti ja Kansan Lehti arvostellen.

Silti osastossa painotettiin jatkuvasti ammattiyhdistysliikkeen yhtenäisyyden tärkeyttä, eikä oltu halukkaita sitä rikkomaan. Niinpä vuonna 1960 perustettu kilpaileva keskusjärjestö SAJ ei saanut jäseniä Nokia elintarviketyöväen piiristä. Yhtenäisyyden säilyttämiseen liittyen myös puoluepolitiikka pyrittiin pitämään irti ammattiosaston toiminnasta. Tyystin syrjään ja sivulliseksi työväenpuolueiden kilpailussa ei silti voinut jäädä.

Vaikka sodan jälkeinen aika nähdään erityisesti vasemmiston piirissä taisteluna puolueiden välisestä hegemoniasta ja vallasta työväenliikkeessä, ei puolueettomuuden ja epäpoliittisuuden korostaminen paikallisessa toiminnassa ole outo ilmiö. Nokian elintarviketyöläiset siis pyrkivät työntämään puoluepolitiikan ja valtataistelun sivummalle toiminnassaan. Samanlaisen tulokseen on tullut myös Keijo Rantanen tutkittuaan Nokian paperityöläisten ammattiosastoa vuosilta 1944–1949. Paikallisten osastojen toiminnassa mitä ilmeisimmin pidettiin tärkeämpänä sitä, että toiminta haluttiin pitää mahdollisimman laajana ja jäsenistö suurena. Rantasen mukaan kommunisteilla ei ollut paperityöläisten osastossa halua ottaa koko toimintaa haltuunsa ja ohittaa sosiaalidemokraattista vähemmistöä, sillä he pelkäsivät sen johtavan jäsenkatoon, talouden romahtamiseen ja toiminnan lamaantumiseen²⁵⁴.

²⁵³ Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 30.9.1947. Ammattiosasto 68:n arkisto.

²⁵⁴ Rantanen, 92-93.

Nokian elintarviketyöläisten puolella mitään voimakasta oppositiota ei ollut, ei ainakaan 1950-luvulla, jolta osaston paperit olivat käytettävissä. Osaston johto säilyi pitkiä aikoja samana, eikä edes luottamusmiehissä paljonkaan esiintynyt vaihtelua. Myöskään kritiikkiä ei toimintaa kohtaan osaston sisältä esitetty. Lähteiden perusteella on tyydyttävä toteamaan, että osasto oli kansandemokraattinen, ja jäsenistö seiso i sen takana. Silti ammattiyhdistysliikkeen hajaannuksen aikainen yhtenäisyyden ja toiminnan epäpoliittisuuden jatkuva korostaminen osoittaa, että sosiaalidemokraattinen vähemmistö oli olemassa ja se haluttiin pitää toiminnassa mukana.

Nokian elintarviketyöläisten ammattiosastolle oli ominaista se, että kriisiajat toivat uusia jäseniä ja vilkastuttivat huomattavasti toimintaa. Vuosien 1949, 1950 ja 1956 toimintakertomuksissa ei juuri valitella väen vähyyttä yleisissä kokouksissa tai yleensäkin vähäistä osallistumista, mutta heti seuraavina vuosina toimintakertomuksissa ollaan huolissaan osaston toiminnan laimeudesta ja jäsenten passiivisuudesta.

Ammattiosasto koettiinkin Nokian elintarviketyöläisten piirissä tärkeäksi erityisesti hetkillä, jolloin kaikkia koskevia tärkeitä asioita päätettiin valtakunnallisella tasolla. Palkka- ja työehtokysymykset vetivät väkeä mukaan toimintaan, kun taas esimerkiksi vuoden 1953 näkkileipätehtaan paikallinen lakko tai leipomon muuttuminen Pirkan Leipä Oy:ksi ei näy kasvavana osallistumisena yleisiin kokouksiin ja jäsenmäärän lisääntymisenä.

4. Asuntoja ja harrasteita – SOK:n sosiaalinen toiminta Nokialla

4.1. Tavoitteena sitoutuneemmat ja terveemmät työntekijät

Toisen maailmansodan jälkeen olivat teollisuusyritykset tärkeitä sosiaalisen toiminnan järjestäjiä. Niiden sosiaalitoiminta jaettiin kahteen ryhmään, lakisääteiseen ja vapaaehtoiseen. Lakisääteisiä sosiaalitoiminnan muotoja olivat vuosilomat, vapaapäivät, työolosuhteiden järjestäminen, sairausturva, tapaturmavakuutus, vanhuus- ja työttömyysvakuutukset, eläkkeet, kansaneläkkeet, lapsilisät jne. Vapaaehtoiseen sosiaalitoimintaan kuuluivat mm. asunnot, kerho- ja harrastustoiminta sekä terveydenhoito.²⁵⁵

²⁵⁵ Paukkunen, 28-29.

Siinä missä lakisääteiset sosiaalitoiminnan muodot takasivat tulonsiirtojen rahoituksen muodossa sosiaaliturvaa koko väestölle, koskivat vapaaehtoiset muodot vain tietyn yrityksen ja tuotantolaitoksen henkilökuntaa. Vapaaehtoisella sosiaalitoiminnalla oli SOK:n piirissä julkilausuttuna tarkoituksena sopeuttaa ja sitouttaa kaikki yrityksessä toimivat yhteistoimintaan tuotantolaitoksen hyväksi. Perimmäisenä tarkoituksena oli työtehon korottaminen poistamalla henkilöstön maksimaalisen työtehon saavuttamisen tieltä esteitä, olivatpa ne taloudellisia, fyysisiä tai psyykkisiä.²⁵⁶

Tässä luvussa tarkastellaan miten SOK:n Nokian tehtailla pyrittiin vapaaehtoisen sosiaalitoiminnan keinoilla tehostamaan tuotantotoimintaa. Kun siis tarkastelemme erilaisia SOK:n Nokialla henkilöstölle tarjoamia sosiaalisia palveluja, kuten vaikkapa urheilu- ja muita harrastusmuotoja, on taustalla aina ajatus siitä, että myös tuotantolaitos saa niihin sijoittamansa rahat takaisin saamalla täten paremmin yhteistoimintaan ja tehtaaseen sitoutunutta työvoimaa. Työpaikkaurheilu on tästä hyvä esimerkki; hyväkuntoinen työntekijä jaksaa paremmin ja sairastuu harvemmin kuin huonokuntoinen. Samoin on asuntojen kohdalla, halpavuokrainen työsuhteasunto sitoo työntekijää tehtaaseen. Samalla myös henkilöstön viihtyvyys ja harrastusmahdollisuudet paranevat.

4.2. SOK Nokian asuntopulaa helpottamassa

Sodan jälkeen SOK:n eteen tuli kysymys työväen ja muun henkilökunnan asumisesta. Pulaa asunnoista oli lähes kaikilla tuotantopaikkakunnilla ja asuntopulan helpottamiseksi oli SOK:n pyrittävä tarjoamaan asuntoja. Niinpä asuntoja rakennettiin ja ostettiin ympäri maata. Näillä keinoilla SOK hankki asuntoja 1940-luvulla Kokkolassa, Vaajakoskella, Oulussa, Raumalla, Helsingissä, Jämsässä ja myös Nokialla.²⁵⁷

Teollisuuden asuntorakentaminen oli vielä pitkälle sotien jälkeenkin tärkeä osa asuntotoimintaa Suomessa. Sillä pyrittiin paitsi ensin takaamaan asunto omille työntekijöille, myös parantamaan työntekijöiden ja perheiden viihtyvyyttä ja näin sitomaan heidät tiiviimmin kiinni yritykseen. Tehtaiden asunnoissa oli yleensä vuokra pienempi kuin yksityisten tarjoamissa, mutta asuminen niissä riippui aina työsuhteesta. Edullisen ja halvan asumisen katsottiin parantavan suhteita työntekijän ja –antajan välillä.²⁵⁸

²⁵⁶ Oma Väki 6/1945; Paukkunen, 28-29.

²⁵⁷ Vesanen, 632-633.

²⁵⁸ Koivuniemi, 80; Paukkunen, 106.

Erityisesti omakotirakentaminen teollisuuslaitoksen tarjoamalle tontille sitoi työntekijöitä perheineen työnantajaansa ja paikkakuntaan. Omakotirakentamisen kannustaminen ei siten ollut pelkkää asuntojen ja asuinmahdollisuuksien tuottamista, vaan siten pyrittiin sitomaan rakentaja työnantajaansa hieman tiukemmin sitein. Nokiolla näin pyrki tekemään Nokia Oy aina 1800-luvun puolelta lähtien tarjotessaan vuokratontteja työntekijöillensä Koskenmäestä ja avustaessaan rakentajia halvan lainan ja tontinvuokran muodossa.²⁵⁹ Samoin pyrki tekemään myös SOK Nokiolla.

Työvoiman sitominen tehtaaseen olikin SOK:n asuntorakentamisen tarkoituksena alusta saakka Nokiolla. Se oli myös yksi syy juuri sijoittumisessa juuri Nokialle, kuten SOK:n Tampereen konttorin johtaja Eemeli Leppänen jo marraskuussa 1940 totesi Aamulehdessä:

*Tehtaalle varattu tontti on niin laaja, että sille voidaan rakentaa myös henkilökunnan ja työväenasuntoja. Tämähän on yleensäkin paras tapa saada kiinnitettyä kunnollinen työvoima laitoksiin ja näillä seuduilla on jo sellainen asuntopula, että olisi luonnollisesti mahdotonta sijoittaa tänne sellaista henkilökuntaa, joka näissä tehtaissa tulee työskentelemään.*²⁶⁰

Pienellä paikkakunnalla, kuten siis Nokiolla, työnantajan oli aluksi välttämätöntä huolehtia työntekijöidensä asumisesta. Nokiolla tätä välttämättömyyttä korosti myös kauppalan nopea väestönkasvu ja puute asunnoista. Nokian väkiluku oli noussut voimakkaasti jo 1920- ja 1930-luvuilla Nokia oy:n ja Suomen Gummitehtaan työvoimatarpeen kasvaessa. Viiden tuhannen rajan väkiluku ylitti 1930-luvun puolivälissä. Sodan jälkeen vuonna 1945 Nokian asukasluku kiipesi hieman yli 12 tuhannen, nousten tasaisesti 1950-luvun puoliväliin mennessä yli 17 tuhanteen. Näin nopea väestönkasvu aiheutti luonnollisesti pulaa asunnoista, sillä sodan jälkeisenä pula-aikana rakentaminenkin oli hankalaa ja vähäistä.²⁶¹

Kauppalan huoneenvuokralautakunta välitti asuntoja paikkakunnalla sodan jälkeen aina vuoden 1957 alkuun saakka. Heti sodan jälkeen asunnonhakijoita oli kaikkiaan lähes 300, joista vuosina

²⁵⁹ Koivuniemi, 83.

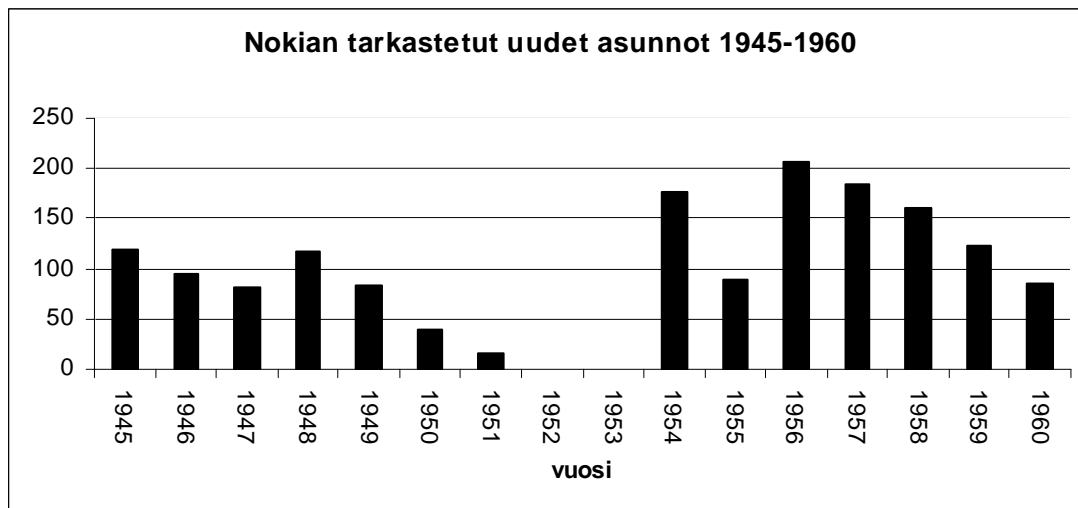
²⁶⁰ Aamulehti 9.11.1940

²⁶¹ Koivuniemi, 80, 147-148; Nokian kauppalan kunnalliskertomukset 1940-1960. Nokian kaupunginarkisto.

1944 ja 1945 yli 100 katsottiin välittömästi asunnon tarpeessa olleeksi. Määrä alkoi pudota, kun kauppalaan valmistui uusia huoneistoja. Vaikka väestön määrä ja asumisväljyys lisääntyivät, putosi alle sataan hakijoiden määrä vasta 1950-luvun alussa ja vuonna 1956 asunnonhakijoita kääntyi huoneenvuokralautakunnan asunnonvälityksen puoleen 48, jolloin tilanne katsottiin niin hyväksi, että välitys voitiin lopettaa.²⁶²

Asuntotilannetta Nokialla helpottivat tehtaiden rakentamat vuokra-asunnot, omakotirakentaminen, yksityisten rakentamat vuokra-asunnot, sekä kauppalan oma vuokra-asuntojen rakentaminen. Alla olevassa taulukossa on asunnontarkastajan tarkastamat uudet asunnot 1945–1960. Heti sodan jälkeen muutaman vuoden ajan asuntojen valmistusta häittäsi tarvikkeiden puute. 1940-luvun lopun vähäistä asuntorakentamista selittää osaltaan työttömyys. Kauppala organisoii vuosikymmenen vaihteessa aiempaa enemmän työttömyystöitä, järjestäen paljon teiden tasauksia, viemäritöitä ja valopylväiden pystytyksiä. Samaan aikaan kauppala rakensi myös Koskenmäen kansakoulua, terveystaloa ja laajensi kirjastoa, joten rahaa asuntotuotantoon ei juuri riittänyt. Silti kunnalliskertomuksissa valiteltiin jatkuvasti paikkakunnan asuntopulaa. Vuodesta 1952 alkanut Arava-talojen rakentaminen virkisti asuntotuotantoa kauppalassa selvästi. Vuosina 1952 ja 1953 tarkastettujen uusien asuntojen määrä ei ollut saatavissa.²⁶³

Kuvio 2.

Lähteet: Nokian kauppalan kunnalliskertomukset 1945–1960. Nokian kaupunginarkisto.

²⁶² Nokian kauppalan huoneenvuokralautakunnan toimintakertomukset 1944-1957. Nokian kaupunginarkisto.

²⁶³ Nokian kauppalan kunnalliskertomukset 1940-1960. Nokian kaupunginarkisto.

4.2.1. Vuokra-asuntoja työntekijöille

Kun Nokialla vietettiin leipätehtaan harjakaisia toukokuun puolivälissä 1942, oli jo siihen mennessä tehdasalueen viereen saatu rakennettua 20 puutaloa asuinrakennuksiksi tehtaiden toimihenkilöille, esimiehille ja niille työntekijöille, joiden työ oli sellaista, että heidän oli suotavaa asua lähellä tehdasta. Asuinalueen erotti tehdasalueesta 30 metrin suoja-alue ja tie (Rounionkatu). Alueella oli kymmenen 1400 neliömetrin kahdenperheentaloille tarkoitettua tonttia ja kymmenen noin 1000-1200 neliömetrin tonttia yhdenperheen taloja varten. Alueella oli myös 0,5 hehtaarin puistoalue, joten rakennuksia oli kaikkiaan väljästi. Kuusi- ja mäntymetsää sisältänyt alue oli kivikkoista ja asemakaavassa professori Otto I. Meurman oli kaavoittanut alueelle rakennettavaksi yksikerroksisia omakotirakennuksia.²⁶⁴

Taloja oli kolmea tyyppiä, nimiltään ne olivat Pohjantupa, Rauhankoto ja Väinölä. Pohjantupa oli kahden perheen asuintalo, jossa kummankin asunnon suuruus oli 60,5 m². Niissä oli avaran tupakeittiön lisäksi kaksi makuuhuonetta, joista toiseen oli sisäänkäynti suoraan eteisestä, jotta se oli vuokrattavissa asukille. Pohjantupia oli rakennettuna kymmenen. Rauhankotoja oli valmiina viisi ja ne olivat yhden perheen 65,3 m²:n suuruisia taloja. Niissä oli keittiö, olohuone ja kaksi makuuhuonetta, joista toinen Pohjantuvan samoin voitiin vuokrata yksineläjää varten. Väinölä, joita rakennettiin myös viisi, olivat suurimpia asuintaloista. Ne olivat yhden perheen 71,3 m²:n asuntoja, joissa oli olohuone ruokailunurkkauksineen, kaksi makuuhuonetta, keittiö makuualkovineen ja kylpyhuone.²⁶⁵

Kaikissa taloissa oli sisäänkäynti kellariin sisätiloista, Pohjantuvissa eteisestä ja Rauhankodoissa ja Väinölässä keittiöstä. Kaikki rakennukset oli liitetty tehtaiden vesijohto-, viemäri- ja lämpöverkkoon, ja asuntoihin oli siten järjestetty uudenaikaiset mukavuudet, kuten sisävesat.²⁶⁶ Väinölä ja Rauhankodon pohjapiirustuksia voi tarkastella lähemmin liitteestä 3.

Huoneistojen koosta ja varustelusta näkee, että ne oli rakennettu tehtaiden esimiehille ja toimihenkilöille. Huoneistot olivat suuria ja hyvin varusteltuja, joten varsinaisten työntekijöiden asuntopulaa niistä ei ollut helpottamaan.

²⁶⁴ Oma väki kesä-heinäkuu 1942.

²⁶⁵ *ibid.*

²⁶⁶ *ibid.*

Jo heti tehtaiden toiminnan alussa huomattiin, etteivät rakennetut asuintalot kyenneet täyttämään asumiselle asetettua tavoitetta. Pyrkimys oli järjestää tehtaiden vakinaisille työntekijöille asunnot SOK:n puolesta kohtuullista vuokraa vastaan. Ongelmaa pahensi SOK:n Nokian tehtaiden osalla vielä sekin, että suuri osa työntekijöistä muutti Nokialle muualta. Liian vähäisten asuintilojen määrän vuoksi niitä päätettiin rakentaa lisää ja tehtaasivat Puutalo Oy:ltä marraskuun lopussa 1944 yksitoista Lehtola-tyyppistä tehdasvalmisteista kahden perheen taloa uudelle asuinalueelle, jossa aloitettiin maankaivutyöt marraskuussa 1944 ja talot valmistuivat seuraavana vuonna.²⁶⁷ Vuonna 1945 sijoitettiin vielä Penttilänkatu 1:een entisen tyttöjen ammattikoulun²⁶⁸ yläkertaan, joka oli rakennusprojektin alusta alkaen toiminut SOK:n Nokian konttorina, kaksi pienasuntoa ja alettiin rakentaa seuraavan vuoden helmikuussa valmistunutta isännöitsijän asuntoa. Asuinrakennustoiminta pysähtyi tähän hetkeksi, sillä vuonna 1946 SOK:lle ei myönnetty rakennuslupaa kymmenen perheen asuinrakennukselle Koivukatu 1:een. Asuntojen tarve oli kuitenkin suuri ja siksi SOK osti heinäkuun lopussa 1946 Vanha-Purra -nimisestä tilasta 3600 m²:n alueen siihen kuuluneiden 20 huoneen rakennuksineen 1,5 miljoonan markan hinnasta.²⁶⁹

Asuntoalueilla tehtiin myös maantasaus- ja katutöitä. Vuonna 1945 kunnostettiin Koivukatu ajokuntoon ja uudella asuntoalueella ajokuntoiseksi rakennettiin Mäntykatu Mäkikatuun saakka. Tasaus- ja tietöitä tehtiin myös seuraavana vuonna ja jatkuvasti ajettiin myös sikurikuivaamolle kertynyttä multaa asuntojen vierille puutarhamaaksi. Kadunrakennus- ja maatöitä SOK teki osaltaan ikään kuin hätäaputoimintana, sillä ne olivat eräs keino sijoittaa työhön kaikki Nokian tehtailta sotapalvelukseen lähteneet, joille kaikille pyrittiin järjestämään työtä. Katuja SOK:lla oli alueillaan omistuksessa aina vuoteen 1954 saakka, jolloin tontinvaihdon yhteydessä kauppalan kanssa SOK luovutti viimeiset hallussaan olleet kadut kauppalalle.²⁷⁰

Vuonna 1946 oli SOK:lla Nokialla 69 huoneistoa, joiden huoneluku oli yhteensä 213. Työntekijöitä oli vuonna 1946 keskimäärin 287 ja asukkaita asuinhuoneistoissa 300 eli 1.41 huonetta kohti ja asumistiheys oli siten tehtaan johdonkin mielestä suuri, mutta parannusta oli vaikea saada rakennustarvikkeiden puutteesta ja rakennuslupien saannin vaikeudesta johtuen. Vuonna 1948 oli SOK:lla asuntoja Nokialla 65, joissa 196 huonetta, asukkaita 263 ja asukastiheys 1,35, ja vuoden 1949 vastaavat luvut olivat 66, 211, 272 ja 1,3. Todennäköisesti muutokset asuntojen määrässä

²⁶⁷ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1944. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

²⁶⁸ Tunnettiin myös emäntäkoulun nimellä.

²⁶⁹ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1945 ja 1946. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; Oma väki toukokuu 1941.

²⁷⁰ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1945, 1946 ja 1954. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

johtuivat siitä, että SOK pystyi hankkimaan käyttöönsä ulkopuolisilla vuokralla olleita asuntojaan. Vuosikertomusten mukaan virkailija- ja mestariasuntojen määrä kasvoi vuoden 1948 19:stä vuonna 1949 23:een ja huoneluku vastaavasti 57:stä 75:een asumistiheyden laskettua siten reilusta 1,3:sta hengestä huonetta kohti 1,1:een. Työväenasuntojen kohdalla tapahtui samaan aikaan väheneminen 46:sta 43:een huoneluvun vähennyttyä kolmella 136:een. Asukasluku väheni vain yhdellä 188:aan. Paranemista voi siis sanoa tapahtuneen 1940-luvun lopussa lähinnä tehtaiden toimihenkilöiden ja johdon asumisessa.²⁷¹

Omakotirakennustoiminnasta kaavaili tehtaan isännöitsijä Erkki Sartio yhtä keinoa helpottamaan asuntopulaa, mutta asemakaavaa ei omakotialueelle oltu vielä vahvistettu, vaan ensimmäinen omakotitalo valmistui sinne vasta vuonna 1948, eikä omakotirakentajia ilmaantunut ennen vuotta 1953 kuin kaksi.²⁷²

Kesäkuussa 1948 alettiin rakentaa myllynjohtaja Huovilaiselle asuinrakennusta tontille tiilestä ja kevytbetonista. Työntekijöiden asuntopula helpottui hieman, kun seuraavana vuonna SOK sai rakennusluvan Koivukatu 1:n liike- ja asuinrakennusta varten. Arkkitehti Ravealan piirtämään Koivukatu 1:n toiseen kerrokseen rakennettiin 14 yksiötä ja ensimmäiseen 4 kahden huoneen ja keittiön asuntoa sekä yksi yksiö. Kellarikerroksessa olivat tilat Nokian Osuuskaupan myymälälle ja huoneisto parturiliikettä varten. Parturimatkat lyhenivätkin helmikuun alusta 1951, kun rouva Ahokas avasi parturiliikkeen tiloissa. Asuttavaan kuntoon Koivukatu 1 tuli vuonna 1950, jonka lopussa SOK:lla oli kaikkiaan 82 asuinhuoneista, joiden huoneluku oli yhteensä 249. Niistä oli ulkopuolisten käytössä 3 huoneistoa, joita SOK yritti saada työväestönsä käyttöön.²⁷³

Vaikka SOK oli siis 1950-luvun alkuun tullessa rakentanut Nokialle 82 huoneistoa, oli paikkakunnalla edelleen pulaa asunnoista. Asuntopula vaikeutti merkittävästi myös ammattitaitoisen työvoiman saamista paikkakunnalle, mikä oli myös SOK:n harmina. Erityisesti tämä näkyi SOK:lla vuosien 1951 ja 1952 vehnämyllyn laajennuksen yhteydessä. Työ oli niin suuri, ettei tehtaiden oma korjausosasto kyennyt siitä suoriutumaan, eikä Nokialla ollut riittävästi ammattitaitoista työvoimaa saatavissa. Sen sijaan muilta paikkakunnilta työvoimaa oli saatavissa riittävästi, mutta kovan asuntopulan johdosta oli SOK:n turvauduttava tamperelaisten konepajojen

²⁷¹ Oma väki 5/1946; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1946–1949. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

²⁷² Oma väki 5/1946; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1946. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

²⁷³ Oma väki 1/1950 ja 2/1951; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1948, 1949 ja 1950. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

lainatyövoimaan. Työn oltua kiivaimmillaan työskenteli Nokialla 30 tamperelaista lainamiestä seitsemästä eri konepajasta.²⁷⁴

Asuntopulan jatkuessa ja omakotirakennustoiminnan ollessa hiljaista pyrki SOK edelleen parantamaan työntekijöiden asunto-olosuhteita. Vuoden 1951 keväällä alettiin rakentaa tehtaiden käyttöpäällikkö Esko Purolle asuintaloa Mäntymäki 10:een ja rakennus valmistui asuttavaksi saman vuoden lopussa. Varsinaisesti työntekijöiden kohdalla asuntotilannetta helpotti hieman seuraavana vuonna tehdasalueella olleen ruokalaparakin siirtäminen Kaarikadun varrelle tontille. Entiseen ruokalaparakiin kunnostettiin kymmenen yhden huoneen ja keittiön asuntoa, jotka valmistuvat alkuvuodesta 1953. Se yhdessä tehtaiden piirissä vuonna 1953 hieman virinneen omakotirakentamisen kanssa paransi asuntotilannetta. Niinpä seuraavana vuonna totesi tehtaiden johto vuosikertomuksessaan asunnon puutteessa olevien vähenneen melkein olemattomiin, mutta huomioi osan asuvan edelleen verrattain puutteellisissa ja ahtaissa asunnoissa. Monet pyrkivätkin parempiin ja suurempiin asuntoihin. Asuntojen tarvetta kasvattivat myös perheiden perustaminen ja kasvu sekä vakituisen työvoiman osuuden suhteellinen kasvu.²⁷⁵

Asunnoiksi muutetun parakkiruokalan jälkeen ei SOK enää rakentanut Nokialle uusia huoneistoja, enimmillään SOK:lla oli Nokialla siis 93 työväenasuntoa, eli asunto oli tarjolla tehtaan puolesta noin kolmasosalle työntekijöistä. Tämän jälkeen SOK jäi odottamaan muun rakennustoiminnan helpottavan asuntotilannetta. Rakentaminen vilkastuikin Nokialla Arava-rahoitteisten vuokratalojen rakentamisen myötä, mutta asuntotilanne pysyi kireänä SOK:lla koko 1950-luvun. Suurimpana tekijänä oli työväestön halu muuttaa parempiin ja suurempiin asuntoihin elintason noustessa. Tehtaiden johto joutuikin toteamaan vuoden 1959 vuosikertomuksessa eräiden SOK:n asuntojen olevan sellaisia, ”*ettei niihin halukkaita menijöitä juuri löydy*”.²⁷⁶

SOK:n asuntoalueet liitettiin kauppalan vesijohto- ja viemäriverkkoon vuonna 1955, jolloin kunnallislain mukaan SOK:n asuntoalue velvoitettiin käyttämään kauppalan vesijohtoverkkoa. SOK käytti tehtaissaan pääosin vettä omasta Vihnusjärven vesijohtolaitoksesta, mutta myös kauppalan vesijohtoverkon vettä, koska Vihnusjärven vesi oli ajoittain niin humuspitoista, ettei sitä voinut jalostusosastoilla käyttää, sillä SOK:lla ei ollut tarvittavia suodattimia.²⁷⁷

²⁷⁴ Oma väki 7/1952.

²⁷⁵ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1951–1954. Melia Oy:n Nokian tehtaankirjoituskokoelma.

²⁷⁶ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1955–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaankirjoituskokoelma.

²⁷⁷ *ibid.*

4.2.2. Omakotirakentaminen käynnistyy SOK Nokialla hitaasti

SOK:n Nokialla työntekijöille tarkoitettu omakotialue sijaitsi alle puolen kilometrin päässä tehtaasta, alueeksi varattiin korttelit 26 ja 27 IV kauppalanosasta. Ne sijaitsivat siis hieman etäämpänä tehtaasta kuin SOK:n rakentamat työväenasuintalot. Omakotitoiminnan tarkoituksena oli tarjota SOK:n vakinaisille työntekijöille mahdollisuus rakentaa oma talo SOK:n luovuttamalle tontille. Rakennustoiminta ei kuitenkaan lähtenyt heti käyntiin SOK:n toivomalla tavalla, sillä alueelle uskaltautui rakentamaan vain kaksi tehtaan työntekijää 1940-luvun lopussa. Syynä olivat todennäköisesti vaikea pääoman saanti, rakennusmateriaalin huono saatavuus ja ylipäättään epävakaat ajat. Tehtaan johto epäili myös SOK:n rakentamien työväenasuntojen suuren määrän vaikuttaneen vähentävästi omakotirakentamisinnostukseen. Vuonna 1953 innostus kuitenkin virisi uudelleen mitä ilmeisimmin yksinkertaisesti siitä syystä, että taloudessa koittivat paremmat ajat. Osaltaan lienee vaikuttanut myös se, että kauppa-alkoi suhtautua myönteisesti tie- ja viemärirakennushankkeisiin alueella.²⁷⁸

SOK tuki omakotirakentamista useilla tavoilla. Ensimmäkin se luovutti tontin rakentajalle kymmenen vuoden kuluttua vuokrasopimuksen solmimisesta maksetun vuokran oltua kauppahintana, mikäli vuokraaja rakensi tontille talon omaa käyttöä varten kolmen vuoden kuluessa. Tontin vuokra oli sidottu elinkustannusindeksiin. Näin tontille rakentava sidottiin työnantajaansa kymmeneksi vuodeksi. Vuokrasopimus tehtiin kuitenkin 40 vuodeksi, jotta Aravalainan saaminen oli mahdollista. SOK myönsi myös pitkäaikaisia lainoja rakentajille kiinnitystä vastaan. Mikäli rakentaja lähti pois SOK:n palveluksesta muun kuin eläkkeelle joutumisen tai kuoleman johdosta, tai rakentaja vuokrasi tontin eteenpäin ei-SOK:laiselle, nousi tontin vuokra.²⁷⁹

Samoin SOK luovutti myös rakennuspiirustukset, mikäli talo tehtiin SOK:n Rakennusosaston tekemien tyyppi- ja piirustusten mukaan. Ilmeisesti ainakin suuri osa omakotialueelle rakennetuista taloista tehtiin tyyppi- ja piirustusten pohjalta tai niitä hieman muuttaen. Omakotirakentajia tuettiin myös siten, että rakennustarvikkeet sai ostaa suoraan SOK:lta ja ne ajettiin asemalta rakennuspaikalle SOK:n kustannuksella.²⁸⁰

²⁷⁸ SOK Nokian tehtaitten uutiset 5/1953; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1950. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

²⁷⁹ SOK Nokian tehtaitten uutiset 5/1953. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

²⁸⁰ *ibid.*

Aivan ensimmäiset Nokian SOK:n työntekijät, jotka rakensivat itse omakotitalonsa, hankkivat tonttinsa muualta kuin SOK:n omakotialueelta. Puuseppä Toivo Susi oli ensimmäinen rakentaja ja hänen tonttinsa sijaitsi keskellä kauppalaan. Susi asui oman katon alla jo vuonna 1948. Samoin toimi myös puuseppä Toivo Tauti, joka hankki niinkään tonttinsa kauppalaan keskustasta, hänen talonsa valmistui marraskuussa 1949, jolloin perhe muutti taloon. Asuttavassa kunnossa oli tuolloin kaksi huonetta ja keittiö, joiden lisäksi puuvaja ja talouskellari olivat käytössä. Lisäksi rakennukseen tuli vielä yläkertaan kaksi huonetta ja halli ja alakertaan erillinen kaksio. Kellarikerrokseen rakennettiin vielä sauna ja askarteluhuone. Talo oli siis melkoisen suuri, mutta myös ammattimiesten tekemä, sillä puuseppä-isän apuna oli kaksi poikaa, toinen niinkään puuseppä ja toinen kirvesmies. Rakennusprojektiansa Tauti rahoitti arava-lainalla. Savitaipaleella syntynyt Toivo Tauti muutti Nokialle Viipurin myllyn mukana, jonka palvelukseen hän oli tullut 13.1.1932, ollen sitä ennen rakentamassa myllyä Yleisen Rakennus Oy:n palveluksessa. Sodan aikana Tauti työskenteli vuoden verran Toppilan myllyssä, mutta tuli Nokialle 15.4.1941, joutuen Nokialta jatkosotaan palaten 1.5.1943 Nokialle ja ollen mukana rakentamassa "uutta Viipuria". Nokialla hän oli erittäin aktiivinen myös Nokian karjalaiset ry:ssä, ollen sen perustajajäseniä ja kuuluu vuosia sen johtokuntaan. Myös henkilökuntakerho *Ilkassa* oli Tauti aktiivinen hoidellen usein miesten askartelujaoston johtajan tehtävää, samoin hän oli myös huoltokassa *Jäsenhuollon* hallituksen jäsen usean vuoden ajan, tehtaalla tuotantokomitean jäsen vuosia. Kun vielä mainitaan hänen osallistumisensa Nokian mieskuoron toimintaan ja nimen löytyminen useasti niin hiihto- kuin jalkapallotulosten yhteydestä, lienee ainakin suurin osa harrastuksista jo mainittu. Kolmas kauppalaan keskustasta tontin hankkinut oli vartija Aleksanteri Hynninen, jonka talo valmistui vuonna 1948.²⁸¹

Ensimmäisenä SOK:n Myllyhaan omakotialueella aloitti omakotitalon rakentamisen puuseppä Mikko Torkell, joka rakensi vuonna 1948 Katajakadun varrelle tontille 26.04 IV kauppalaanosaan *Kataja*-tyyppisen omakotitalon. Torkell olisi rakentanut jo aiemminkin, mutta asemakaavan vahvistus viipyi ja talon rakentaminen alkoi välittömästi asemakaavan valmistumisen jälkeen. Torkell oli syntynyt Muolaassa, mutta tuli Nokialle SOK:n palvelukseen elokuun lopussa 1945 Kemistä Veitsiluoto Oy:stä. Mikko Torkell olikin ensimmäinen, joka 4.6.1958 sai myös tontin kymmenen vuoden vuokra-ajan jälkeen omakseen.²⁸² Toinen rakentaja asuntoalueelle Ikaalisissa syntynyt ja Suomen Kumitehdas Oy:stä jatkosodan jälkeen SOK:n palvelukseen siirtynyt oli

²⁸¹ Oma väki 4/1948; Oma väki 1/1950; Oma väki 8/1953.

²⁸² Oma väki 4/1948; Oma väki 5/1960.

lastaaja Matti Hartus, joka sai tontin 26.02 IV kauppalanosasta 3.11.1949. Varsinainen rakennustyö käynnistyi kuitenkin vasta seuraavana vuonna.²⁸³

Alun jälkeen omakotirakentaminen hiljeni SOK Nokian piirissä täysin. Omakotirakentaminen oli kuitenkin ollut tärkeä tavoite ja keino parantaa Nokian huonoa asunutilannetta, joka teki vaikeaksi mm. osaavan työvoiman saannin vuoden 1952 vehnämyllyn laajennusta varten. SOK:n omakotialue ei noussut läheskään samaa vauhtia kuin SOK:n Vaajakosken tehtaitten tai saman paikkakunnan Nokia Oy:n ja Suomen Kumitehdas Oy:n vastaavat alueet. Tehdas pyrkiin herättämään eloon omakotirakentamista paitsi jo kerrotuin tavoin konkreettisesti avustamalla rakentajia, myös muokkaamaan henkistä ilmapiiriä rakentamista suosivaksi. Maaliskuussa 1952 tehtaitten uutislehti kirjoitti rakentamishenkeä kohottaakseen seuraavasti:

Mitä iloja ja riemuja tuokaan lähestyvä kevät tullessaan omakotirakennuksen omistajalle. Istutetaan kukkia, vihanneksia, marjapensaita ja hedelmäpuita hyvässä toivossa saada syksyllä hyvä sato. Tässä puuhassa unohdetaan arkiset huolet ja murheet ja kerätään voimia syksyn ja talven rasituksiin. Kunpa useat tehtaamme työntekijät voisivat ajatella ja sanoa, kuten eräskin omakotirakentaja haasteli: "Olemme onnellisia, että sittenkin uskalsimme rakentaa. Emme vaihtaisi olojamme entisiin. Oma on aina oma, vaikka huoli velan maksamisesta olisikin suuri. Nautimme vapaudestamme ja onnistumisen tunteesta, joka korvaa kaikki vaivat ja kieltäytykset.

Omakotirakentamisen tukeminen tehtaitten puolelta, Nokia Oy:n ja Suomen Kumitehdas Oy:n esimerkit ja erityisesti taloudellisesti paremmat ajat sitten vilkastuttivat selvästi omakotirakentamista myös SOK:n työväen piirissä vuonna 1953, jolloin luovutettiin Kallion tilasta omakotirakentajille vuokralle 8 tonttia. Siitä into omakotirakentamiseen tosin laantui 1950-luvun loppua kohden. Vuoden 1957 lopussa osti SOK pakkohuutokaupassa takaisin Antti Sorilalta vuokraoikeuden tonttiin 27.09 IV kauppalanosassa 155 000 markasta, kauppahintaan kuului keskeneräinen sokkeli. Tontti oli vuokrattu Sorilalle vuonna 1953, mutta taloa ei sokkelia pidemmälle ollut syntynyt määrättyssä kolmessa vuodessa. Niinpä oman kodin rakentajia SOK:n Nokian tehtailta löytyi tutkimusjaksolla yhteensä 24 henkilöä, joista kolme rakensi muualle kuin

²⁸³ Oma väki 6/1954; Oma väki 7/1958.

SOK:n omakotialueelle. Alla olevassa taulukkoon on kerätty vuosien 1953 ja 1960 välisenä aikana SOK:n omakotirakentajille vuokraamien tonttien määrät vuosittain.²⁸⁴

Omakotirakentaminen vilkastui SOK:n piirissä Nokiolla vasta 1960-luvulla. Yhteensä omakotitontteja myytiin työntekijöille noin 80 kappaletta, niin että 1970-luvun lopulla sopiva tonttimaa kävi vähiin, eikä uutta enää hankittu. SOK pystyi tarjoamaan noin 40-50 prosentille työntekijöistään asunnon 1960- ja 1970-luvuilla, kun sekä työsuhdeasunnot että omakotitontit otetaan huomioon.²⁸⁵

Taulukko 14. SOK:n omakotirakentajille Nokiolla vuokraamat tontit 1953–1960.

1953	8
1954	5
1955	2
1956	1
1957	-
1958	1
1959	2
1960	1

Lähde: SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1953–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

Omakotitoimintaa SOK:lla pyrittiin saamaan käyntiin heti sodan jälkeen vuonna 1945 Nokiolla, Leppävaarassa ja Vaajakoskella. 1940-luvun lopussa rakennettiin omakotitaloja eniten Leppävaarassa, mutta myös Vaajakoskella ja Nokiolla saatiin rakentaminen hiljalleen käyntiin. Vaajakoskella rakentaminen kasvoi nopeasti, kun vuonna 1950 tontit tarjottiin ostettaviksi, eikä niitä enää tarvinnut vuokrata. Tämän jälkeen Vaajakoskella rakennettiin aravalainojen turvin kolmessa vuodessa 70 omakotitaloa SOK:lta ostetuille tonteille. Vaajakoskella SOK:lla olivat suurimmat maa-alueomistukset ja myös omakotirakentaminen vilkkainta. Nokiolla ilmeisesti yhtenä tekijänä omakotirakentamisen vähyydessä oli se, ettei tonttia voinut ostaa, vaan piti sitoutua kymmenen vuoden vuokra-aikaan.²⁸⁶

²⁸⁴ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1953–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

²⁸⁵ Tammisto, 46.

²⁸⁶ Vesanen. 632-633.

4.3. Puutarhapalstoja, sikaloita, saunoja, terveydenhoitoa ja kirjasto

Sodan jälkeen SOK tarjosi myös omistamiltaan alueilta ja vuokraten lähialueen maanviljelijöiltä palstoja puutarhaviljelyyn. Kivikkoiseen maastoon rakennettujen asuintalojen lähistölle tehtiin kasvimaita ajamalla sikurikuivaamon jätemultaa pohjaksi. Kasvimailla kasvatti kuka mitäkin, yleensä lisääntimia ruokapöytään, mutta myös tupakkaa viljeltiin.²⁸⁷ Puutarhapalstojen järjestäminen oli tehtaiden johdolle sota-ajan jälkeen itsestään selvyys ja usein painotettiin palstoilta saatua ravinnonlisää yhtenä sodan jälkeisen pula-ajan helpottajana. Into viljelyä kohtaan alkoi laimeta 1950-luvulla elintason noustua.

Sodan jälkeisenä pula-aikana ilmaantui tarvetta myös sikalalle, kun monet kasvattivat sikoja itse kokoon kyhätyissä tönöissä, jotka houkuttelivat hajullaan suuresti rottia. Ne myös sijaitsivat aivan valmistumassa olleen isännöitsijän talon läheisyydessä. Niinpä SOK rakensi kotikasvattajia varten tehtaan alueelle kolme sikalaa, joista ensimmäinen nousi pystyyn vuonna 1945. Sikalan rakentaminen nosti myös innostusta niiden kasvattamiseen. Sikojen kasvatusta loppui vuonna 1951.²⁸⁸

Tehtailla toimi myös kesäkuusta 1946 kaksi saunaa, toinen toimihenkilöille ja toinen muille työntekijöille. Ne olivatkin ahkerassa käytössä, sillä kauppalassa ei ennen 1950-lukua ollut yhtään yleistä saunaa. Ne, ja varsinkin työväen sauna, olivat kuitenkin koko ajan huonossa kunnossa. Uutta saunarakennusta ei kuitenkaan voitu rakentaa taloudellisista syistä koko aikana, vaan vanhaa ja huonokuntoista korjailtiin siedettävämpään kuntoon. Tehtaiden tuotantokomitea käsitteli asiaa tasaisin väliajoin ja vuosikertomuksissakin sauna todettiin joka vuosi huonoksi. Saunan pesu- ja pukuhuonetilat olivat pienet ja toisinaan seisoivat vesi lattialla. Käyttäjää kuitenkin riitti, vaikkakin saunojat per kylpypäivä alkoivat vähentyä 1950-luvun lopulla, sillä vielä 1950-luvullakaan ei lähistöllä muita saunoja ollut. Saunat olivat käytössä aina 1980-luvun alkuun saakka, kunnes niiden käyttö lopetettiin yleisen asumistason noustua.²⁸⁹ Seuraavassa taulukossa on eritelty saunan käyttö.

Taulukko 15. Saunan käyttö 1946–1960.

	Käyttäjää saunassa	kylpypäiviä	kylpijöitä per kylpypäivä
1946	3 043		

²⁸⁷ Oma Väki 5/1946.

²⁸⁸ Oma Väki 6/1945; Tammisto, 47.

²⁸⁹ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1946–1960; SOK:n Nokian tehtaitten tuotantokomitean vuosikertomukset 1946–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto; Tammisto, 47.

1947			
1948			
1949			
1950	4 694	148	32
1951	4 878	133	37
1952	3 666	137	27
1953	4 482	144	31
1954	4 514	144	31
1955	3 953	139	28
1956	4 040	140	29
1957	3 923	138	28
1958	3 356	149	23
1959	3 515	146	24
1960	3 106	131	24

Lähde: SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1946–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaen arkisto.

Terveyssisar aloitti työnsä Nokian tehtailla huhtikuussa 1948 ja seuraavan vuoden lokakuussa aukaistiin tehtaiden poliklinikka, jossa tehtaen lääkärinä koko tarkastelujakson toimi Eero Juusela. Vaajakoskella oma lääkäri oli toiminut jo vuodesta 1945, mutta terveyssisar aloitti siellä vasta 1952. Tärkeimpänä tehtävänä poliklinikalla oli järjestää työhöntulotarkastukset ja lakimääräiset terveystarkastukset. Klinikalla tehtiin myös pieniä laboratoriotarkastuksia ja pienoiserätyöntekijöiden röntgenkuvauksia. SOK järjesti omat palvelut tehtaan yhteyteen, koska julkiset palvelut olivat vähäisiä ja yksityiset olisivat tulleet kalliiksi.²⁹⁰

Eniten oman työterveysaseman palveluja käytettiin 1960-luvulla. Oman lääkärin vastaanotto lopetettiin 1970-luvun lopulla, kun Nokialle valmistui uusi pääterveysasema ja työntekijöitä yli 30 vuotta hoitanut lääkäri Eero Juusela jäi eläkkeelle. Tehtailla toimi myös työpaikkaruokala, joka oli koko tarkastelujakson Nokian Osuuskaupan ylläpitämä.²⁹¹

Oman kirjaston SOK:n Nokian tehtaat saivat keväällä 1950. Kirjaston tarkoituksena oli toisaalta henkilökunnan lukuharrastuksen tyydyttäminen, mutta myös työpaikan yhteisöä kiinteystävien henkilökuntalehtien saaminen kaikkien luettaviksi. Kirjoja saatiin ensin lahjoituksena, mutta niitä alettiin heti hankkia lisää oman kirjastomäärärahan turvin. Kirjaston kirjavalikoimasta löytyi niin ammattikirjallisuutta, Tarzaneita, matkakertomuksia, taidekirjoja, elämäkertoja, uskonnollista kirjallisuutta kuin satujakin. Kirjasto oli auki tunnin päivässä kahdesti viikossa ja sitä käytettiin

²⁹⁰ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1948–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaen arkisto; Tammisto 46-47; Vesanen, 634.

²⁹¹ Tammisto, 46-47.

melko paljon. Kirjasto toimi tehtailla 1980-luvun alkuun saakka. Alla olevassa taulukossa on eritelty tarkemmin kirjaston kirjamäärä ja käyttö 1950–1960.²⁹²

Taulukko 16. Kirjaston käyttö 1950–1960.

	lainoja	käyttäjiä	kirjoja
1950	1 005	113	600
1951	1 212	121	741
1952	840	90	790
1953	746	75	908
1954	518	69	995
1955	483	79	1 099
1956	403	66	1 175
1957	446	71	1 293
1958	454	43	1 299
1959	360	54	1 342
1960	675	64	1 436

Lähde: SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1950–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

4.5. Huoltokonttori huolehti jäsentensä veroista ja maksuista

Yritykset perustivat 1900-luvun alusta alkaen huoltokonttoreita helpottamaan työntekijöidensä rahaliikennettä. Niiden tarkoituksena oli huolehtia jäsenten erilaisista maksuista pidättäen niihin tarvittavat rahat suoraan palkasta. Lisäksi huoltokonttorit ottivat vastaan talletuksia maksaen niille korkoa ja myönsivät lainoja jäsenilleen. Ne olivatkin säästö- ja lainaustoiminnan vuoksi verrattavissa pankkeihin. Vuonna 1952 tämän tunnusti myös valtio, kun se myönsi huoltokonttoreiden talletuksille samat verohelpotukset kuin pankkitalletuksillekin.²⁹³

SOK:n Nokian tehtaille perustettiin oma huoltokonttori syksyllä 1945 huolehtimaan jäsentensä erilaisista maksuista, kuten veroista, vakuutusmaksuista ja vuokrasta. Siten sen tehtävä oli helpottaa jäsentensä jokapäiväistä elämää. Erityisesti verojen maksaminen huoltokonttorin kautta sodan jälkeen helpotti elämää, sillä verot tulivat kerralla maksettavaksi loppuvuodesta ennen kuin siirryttiin ennakkoverojärjestelmään. Huoltokonttori piti tuolloin huolta siitä, että jäsenellä oli joulukuussa veroihin tarvittavat varat. Samoin jäsenyys huoltokonttorissa vähensi

²⁹² Oma Väki 4/1950; Paukkunen, 127-128; Tammisto, 47.

²⁹³ Paukkunen, 114-115.

laskujenmaksumatkoja pankkiin. Jäsen jätti lomakkeella listan vuoden maksuistaan huoltokonttoriin, joka huolehti niiden maksamisesta.²⁹⁴

SOK:n Vaajakosken ja Helsingin esimerkkien mukaan tätä varten perustettiin Nokiallekin osuuskassa ja säännötkin kopioitiin niiltä. Nimeksi valittiin Osuuskassa Jäsenhuolto ja toiminta päätettiin aloittaa vuoden 1946 alusta. SOK:n toivottiin ottavan huoltokassan valvontaansa, kuten muutkin SOK:n huoltokassat olivat, ja niin se myös teki. Oma huone huoltokonttorille oli varattu rakenteilla olleesta hallintorakennuksesta, joka valmistui lopullisesti vasta 1948. Perustamiskirjaan nimensä laittoi nelisenkymmentä henkilöä. Huoltokonttorin jäseneksi pääsi jokainen kolme kuukautta työssä ollut SOK-lainen.²⁹⁵

Osuuskassa myönsi huoltotili-, lyhyt- ja pitkäaikaisia lainoja. Ensin mainittujen maksimimäärä oli puolet lainaajan kuukausipalkasta. Lyhytaikaisten lainojen maksimikoko oli 30 prosenttia kuukausipalkasta ja takaisinmaksuaika 3 kuukautta. Pitkäaikaisten lainojen takaisinmaksuaika oli 2 vuotta ja lainan maksimimäärä 3 kuukauden palkka. Lainoille piti olla normaaliin tapaan vakuudet, sekä lyhytaikaisissa lainoissa kaksi takaajaa ja pitkäaikaisissa neljä. Korot pyrittiin pitämään pankkeihin nähden kilpailukykyisinä, sillä toiminnan päätarkoituksena ei ollut voiton tuottaminen, vaan jäsenten ja työntekijöiden auttaminen.²⁹⁶

Edellä mainittujen tehtävien lisäksi huoltokonttoreiden tehtäviin kuului edistää jäsentensä talouden järkevää hoitamista ja säästämistä. Esimerkiksi vuonna 1945 Oma Väki –lehden artikkelissa *Miksi liityin huoltokonttoriin?* painotettiin näitä voimakkaasti, ja todettiin huoltokonttorin myöntävän lainoja ”*tosihädässä oleville jäsenilleen*” ja korostettiin liiallisen velkaantumisen vaaroja.²⁹⁷

Osuuskassa Jäsenhuollon ensimmäisen toimintavuoden aikana merkittiin osuuksia 171 ja maksettiin takaisin 12. Huoltotilejä avattiin 86, säästötilejä 33 ja lainoja myönnettiin 31 erässä 156 500 markkaa. Huolto- ja säästötilien talletukset olivat vuoden lopussa yhteensä reilut 175 000 markkaa.²⁹⁸

²⁹⁴ Oma väki 5/1945; Oma Väki 8/1961; SOK:n Nokian tehtaitten uutiset marraskuu 1951. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

²⁹⁵ Oma väki 5/1945; Oma Väki 8/1961.

²⁹⁶ Oma Väki 5/1945; Oma Väki 8/1961; Vesanen, 626.

²⁹⁷ Oma väki 2/1945.

²⁹⁸ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1946. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

4.5. Ilkka-kerho – näytelmiä, matonkuteita ja ideologista kiistelyä

4.5.1. Ilkka ay-rintaman hajoittajaksi?

SOK:n Nokian tehtaiden Ilkka-kerhon perustava kokous pidettiin tehtaiden ruokalaparakissa 17.12.1944. Paikalle oli saapunut viitisenkymmentä tehtaiden työntekijää. Tehtaiden isännöitsijä Sartio piti alustuksessaan kerhoa tarpeellisena koko henkilökunnan yhdyssiteenä. Säännöt kopioitiin pääosin Helsingin vastaavalta kerholta. Helsinkiin talvisodan jälkeen työväelle perustettu kerho oli SOK:n ensimmäinen, joten Viipurissa ei vastaavaa toimintaa ollut. Ilkkaan jäseneksi pääsi jokainen SOK:n Nokian tehtaiden työntekijä, ja myös omaiset saivat ottaa osaa kerhon toimintaan, mutta nämä ulkojäsenet eivät olleet äänivaltaisia kerhon kokouksissa. Tammikuussa 1945 aloitti kerho toimintansa neljän jaoston voimin. Ensimmäiset jaostot olivat kirjallisuus- ja taidejaosto, opintojaosto, miesten ja naisten liikuntakasvatus sekä miesten ja naisten askartelu. Aluksi opiskeltiin mm. ruotsia ja englantia, konepiirustusta, kirjanpitoa, näyttelemistä ja lausuntaa.²⁹⁹

Kerhon alkutaival ei kuitenkaan ollut helppo, sillä kommunisteilla oli ennakkoluulonsa työnantajan taholta järjestettyä ja rahoitettua toimintaa vastaan. Helsingissäkin valiteltiin, että osa ”omasta väestä” karsastaa kerhotoimintaa. Erityisesti tämä koski tehdastyöläisiä, joiden mielestä ei ”sellaisella yhteistoiminnalla ole mitään arvoa, joka ei pyri työväen ehtojen parantamiseen”.³⁰⁰ Samalta suunnalta tulivat kriittisimmät äänenpainot Ilkka-kerhon suhteen.

Elokuussa 1946 hyökkäsi nimimerkki ”Pee” voimakkaasti kerhoa vastaan Hämeen Yhteistyön kahdessa eri numerossa. Kirjoittaja kritisoi kerhoa juuri edellä mainitusta syystä, eli painotti toiminnan vievän aikaa työläisten omien etujen ajamiselta. Hän päättikin kirjoituksensa vetoomukseen: ”Hyvät toverit SOK:lla, sanoutukaa irti moisesta kerhosta ja ryhtykää toimimaan omassa järjestössänne omien ehtojenne puolesta”. Paitsi jo aatteellinen vastustus, oli ”Peen” suututtanut myös Ilkka-kerhon järjestämä laivamatka Hämeenlinnaan. Se kun oli järjestetty juuri samaan aikaan kuin SEL:n liittujuhlat Tampereella. Kirjoittajan mukaan juuri sen vuoksi, etteivät SOK:n Nokian tehtaiden työntekijät olisi menneet omiin juhliinsa. ”Pee” totesi koko kerhon tarkoituksen olevan saada aikaan hajaannusta ay-rintamalla.³⁰¹

²⁹⁹ Oma Väki 1/1945 ja 5/1946.

³⁰⁰ Oma Väki 1/1946.

³⁰¹ Hämeen Yhteistyö 21.8.1946.

Lauri Hietala kiisti Oma Väki –lehdessä väitteen, jonka mukaan Ilkan tarkoitus olisi ollut vieraannuttaa työntekijöitä omasta järjestötoiminnastaan. Ennen sotia, huomautti Hietala, tällaiset ennakkoluulot olisi vielä voinut ymmärtääkin, mutta aikojen muututtua ei näitä pelkoja enää voinut kirjoittajan mielestä olla olemassa.³⁰²

Lisäksi ”Pee” totesi Ilka-kerhon ”*taantumuksen aseenkantajaksi*”, koska se oli hänen mukaansa ollut mukana järjestämässä Nokian Kerholassa elokuun ensimmäisellä viikolla Karjalan Kannaksen liiton juhlaa, joka järjestettiin samaan aikaan kuin työtätekevien työnjuhla. Erityisesti syytettiin Onni Nordlingia SOK:n ja Ilka-kerhon juoksupojaksi. Juhlapuhujana oli ”*tunnettu rajansiirtäjä*” Viipurin entinen kaupunginjohtaja Arno Tuurna, jonka puhe kirjoittajan mielestä vaikeutti suhteita Neuvostoliittoon. Puheessaan Tuurna totesi ”*Peen*” mukaan mm. Karjalan olevan suojamuurimme itää vastaan, ja että Snellmanin kansallisuusaatteen mukaisesti olisi myös Neuvostoliitolle edullista luovuttaa alue takaisin Suomelle. Puhujina oli muitakin ”*korsu-kolportöörejä*” ja koko Kannaksen juhlan nimellä kulkenut tilaisuus oli ”*Peen*” mukaan hyvä näyte siitä, millaista henkeä SOK:n johto kerhon avulla ajaa.³⁰³

Tällaiset puheet ja järjestöt olivat luonnollisesti sodan jälkeen vasemmistolle kuin punainen vaate, etenkin kun Pariisin rauhankonferenssi oli vasta edessä. Ylipäänsäkään kansandemokraattien suhtautuminen karjalaisten perustamiin järjestöihin ei ollut kovin positiivinen. Lisäksi SOK:n Nokian tehtaiden työntekijöistä osa oli karjalaisia, ja ainakin osa heistä mukana karjalaisten perustamissa järjestöissä.

Myös SOK:n Nokian tehtaot tulivat tulilinjalle, olihan Nokian Karjalaiset ry. perustettu elokuussa 1945 SOK:n Nokian tehtaiden ruokalassa, joka valittiin yhdistyksen toimipaikaksi. Ensimmäiseksi puheenjohtajaksi valittiin tehtaiden sosiaalipäällikkö Mauri Hämäläinen ja johtokuntaan tehtaiden työntekijä kirvesmes Toivo Tauti.³⁰⁴ SOK:n Nokian tehtaot pysyivät myös Nokian karjalaisten toimipaikkana vielä 1950-luvullakin. Tehtaiden tiloissa järjestettiin vuosikokouksia ja juhlia. Sekä Hämäläinen, että Tauti löytyvät myös Ilka-kerhon toiminnasta, joten yhteys Nokian Karjalaisten, SOK:n ja Ilka-kerhon välillä on nähtävissä. Kannaksen juhlan järjestelyihin luultavimmin osallistui Nokian karjalaisia, ja aivan varmasti heitä oli mukana ainakin itse juhlassa. Kaikki tämä aiheutti takuulla pahaa verta vasemmistossa. Näiden asioiden kautta purkaus Kannaksen juhlaa ja

³⁰² Oma Väki 5/1946.

³⁰³ Hämeen Yhteistyö 19.8.1946 ja 21.8.1946.

³⁰⁴ Nokian Uutiset 1.11.1945. Hämäläinen kuului Ilka-kerhon johtokuntaan ja Tauti veti miesten askartelujaostoa (Oma Väki 1/1945).

myös Ilkka-kerhoa vastaan on ymmärrettävä, etenkin kun tehtaiden sosiaalipäällikkö Mauri Hämäläinen oli SOK:n Nokian tehtaiden ja Nokian karjalaisten johtohenkilöitä.

Viikon kuluttua Onni Nordling ja L. Hietala antoivat Ilkka-kerhon johtokunnan nimissä vastineen Nokian Uutisissa nimimerkki ”*Peen*” kirjoituksiin. Vastineessa kiistettiin syytökset ja painotettiin, ettei SOK:n johdolla ole osaa eikä arpa kerhon toimintaan, josta vastaavat jäsenten valitsemat toimihenkilöt. Lisäksi todettiin, ettei kerholla tai SOK:lla ollut mitään tekemistä Karjalan Kannaksen Liiton kanssa, eikä se ollut mukana järjestämässä juhlaa. Myös Nordling kiisti myötävaikuttaneensa juhlan järjestämiseen, ja totesi ettei edes ole karjalainen.³⁰⁵

Vastineessa kiistettiin myös ponnekkaasti se, että Ilkka toiminnallaan mitenkään pyrki vaikeuttamaan ay-toimintaa. Väitteeseen SEL:n liittojuhlan aikaan järjestetystä laivamatkasta todettiin, ettei Ilkka ole milloinkaan järjestänyt yhtään laivamatkaa. Kerho tosin järjesti vuoden aikana matkan Aulangolle, mutta ei ole tarkkaa tietoa milloin ja millä kulkuneuvolla.³⁰⁶

Ilkka-kerhon toimintaa valaistiin lisäksi Oma Väki –lehdessä syksyllä 1946. Kirjoituksessa painotettiin SOK:n kustantavan toiminnan, josta muuten päättävät jäsenet. Teollisuuslaitosten sosiaalisia oloja järjestettäessä tällaisella toiminnalla huolehdittiin henkilökuntaa kehittävästä ja viihdyttävästä puolesta, totesi kirjoittaja Lauri Hietala.³⁰⁷

Vuoropuhelu lehtien palstoilla loppui tähän, mutta SOK:n Nokian tehtailla oltiin vielä kauan huolestuneita siitä, että osa tehtaan työntekijöistä karsasti kerhoa. Vuoden 1946 tehtaiden vuosikertomuksessa valiteltiin ”*eräiden piirien*” pyrkineen kaikin keinoin jarruttamaan kerhotoimintaa. Joulukuussa 1947 valitti tehtaiden sosiaalipäällikkö Mauri Hämäläinen tuotantokomitean kokouksessa osalla työntekijöistä olleen käsityksen, jonka mukaan SOK:n johto määrää kerhon toiminnan. Tuotantokomitea päätti ryhtyä mainostamaan kerhotoimintaa ja painottaa kaikille, että kerhon toiminnasta määrää vuosikokous ja sen valitsevat toimihenkilöt.³⁰⁸

Osaltaan äärimmäisen vasemmiston nurja suhtautuminen Ilkka-kerhoon saattoi johtua kumi- ja paperitehtaan johdon kielteisestä suhtautumisesta työväenjärjestöihin ja työväenliikkeeseen, minkä

³⁰⁵ Nokian Uutiset 28.8.1946.

³⁰⁶ Nokian Uutiset 28.8.1946; Oma Väki 1/1946.

³⁰⁷ Oma Väki 5/1946.

³⁰⁸ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1946; Pöytäkirja SOK:n Nokian tehtaitten tuotantokomitean kokouksesta 18.12.1947. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

vuoksi molemmat suuret työnantajat tukivat ja ylläpitivät paikkakunnalla porvarillisia järjestöjä. Näin Nokialla, kuten monella muullakin paikkakunnalla, pyrittiin minimoimaan työväenjärjestöjen vaikutus ja varmistamaan oikeiston yhteiskunnallinen hegemonia.³⁰⁹

Vuonna 1948 kerhotoiminta kuitenkin virisi edellisvuosista, sillä kerhotiloja valmistui uuteen hallintorakennukseen. Lisäksi tehtaiden johto pani mielissään merkille, ”että äärimmäisen vasemmiston suhtautuminen oli jossakin määrin muuttunut myönteisemmäksi”. Silti tämän osan työntekijöistä puuttumista Ilkan toiminnasta valiteltiin joka vuosi, kunnes vuoden 1953 vuosikertomuksesta lähtien todetaan kerhon toiminnan olleen vilkasta ja osanoton siihen hyvää.³¹⁰

Ilkan toimintaan otti osaa suuri osa tehtaiden työntekijöistä jo alusta saakka. Jäseniä kerholla oli vuoden 1946 lopussa 224, kun koko tehtailla oli työntekijöitä 288³¹¹. Vaikka osa jäsenistä oli ns. ulkojäseniä, eli SOK:n Nokian tehtailla työssä olleiden perheenjäseniä, oli suurin osa jäsenistöstä melko varmasti SOK:n työntekijöitä. Myös ammattiyhdistyksellä ja Ilkka-kerholla oli siis yhteisiä jäseniä.

Heti Ilkka-kerhon jälkeen tammikuussa 1945 perustettiin tehtaille myös Nokian Kilta insinöörien ja mestareitten siteeksi. Vanhan kiltaperinteen mukaisesti killan tarkoituksena oli saada tehtaan mestarit ja insinöörit yhteistoimintaan. Kilta kokoontui kerran kuussa kesälomia lukuun ottamatta ja siinä toimivat tehtaan esimiesasemassa olleet. Killan toimintaa ohjasi kiltaneuvosto, joka koostui pääosin tehtaan johtomiehistä. Yhteisissä tapaamisissa kuunneltiin opinnäytteitä ja muita esitelmiä, sekä matkakuvauksia.³¹²

4.5.2. Fyysistä hyvinvointia – tehtaan urheiluharrastukset

Ilkka järjesti urheilukilpailuja paljon ja niihin ottivat osaa erityisesti miehet. Ohjelmaan kuuluivat jalkapallo, pesäpallo, suunnistus, yleisurheilu, uinti, maastajuoksu, hiihtokilpailut, pöytätennis ja shakki. Ensimmäiset jäsentenväliset kilpailut olivat helmikuun lopussa 1945 järjestetyt hiihtokilpailut, jotka kilpailtiin kahdeksassa eri sarjassa. Samaan aikaan järjestettyjen Nokian

³⁰⁹ Koivuniemi, 221.

³¹⁰ SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1948-1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

³¹¹ Oma Väki 1/1947; Kertomus SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomus 1947. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

³¹² Oma väki 10/1954.

tehtaiden välisten propagandahiihtojen prosenttikilpailun voitti SOK:n Nokian tehtaat 156 osallistujalla, eli 35 prosentin osuudella.³¹³

Ensimmäisessä jalkapallo-ottelussa keväällä 1945 kaatui ”paikallisvastustaja” Suomen Gummitehdas 3-0. Ottelut jalka- ja pesäpallossa, sekä suunnistus- ja hiihtokilpailut muiden SOK:n tuotantolaitospaikkakuntien kanssa olivat jokavuotista puuhaa urheilussa. Järjestelyvuorot vaihtuvat vuorottain paikkakuntien välillä. Jalkapalloon osallistuvat vain Vaajakoski, Nokia ja Helsinki, mutta esimerkiksi syyskuussa 1945 Nokialla järjestettyihin suunnistuskilpailuihin osallistuivat Helsinki, Vaajakoski, Oulu, Mikkeli, Parkano, Yhtyneet Pukutehtaat (Tampere) ja Nokia³¹⁴.

Heinäkuun lopussa 1947 nopeasti kasvaneesta tehdasurheilusta vastuun otti urheilulautakunta, joka koostui tehtaiden aktiivisimmista urheilumiehistä. Vain pöytätennis- ja shakkikerho jäi toimimaan Ilkan alaisuuteen. Työnantaja tuki rahallisesti urheiluharrastusta varsin voimakkaasti. Vuonna 1948 urheilulautakunta sai rahaa hieman yli 140 000 markkaa ja Ilkka-kerho 125 000 markkaa, kun edellisvuonna koko kerhon avustus oli 115 000 markkaa sisältäen myös urheiluun tarkoitettut varat.³¹⁵ Toimintaan sinänsä ei urheilulautakunnan perustaminen vaikuttanut, vaan harrastetut lajit ja toiminta muutenkin pysyi pitkälti samanlaisena.

Kilpaurheilua harrastettiin tehtaiden sisäisissä sarjoissa esimerkiksi lentopallossa ja pöytätenniksessä. Lisäksi pelattiin SOK:n muiden tuotantolaitosten ja lähialueiden tehtaiden joukkueita vastaan, sekä osallistuttiin TUKI:n sarjoihin jalkapallossa, lentopallossa ja pöytätenniksessä.

Pääpaino pyrittiin kuitenkin pitämään massaurheilussa ja mahdollisimman monien saamisessa mukaan liikkumaan. Aika ajoin käytiinkin mielipiteenvaihtoa siitä, tuliko tuotantolaitosten olla mukana kilpaurheilussa ja tukea sitä. Massaurheilua, kuten hiihtoa ja kävelyä urheilulautakunta piti esillä ja tuki, sillä sen merkitystä henkilöstön kunnon ja työtehon ylläpitäjänä oli helppo perustella. Tehtaiden johto ilmaisi suoraan kaiken sosiaalisen toiminnan takana olevan halu edistää tuotantoa ja työtehoa ja tässä oli liikunnalla oma osuutensa. Kuitenkin myös kilpaurheilu nähtiin tarpeelliseksi, koska koko urheilun idea ylipäänsä on kilpaileminen. Massaurheilukin oli osa kilpaurheilua – se oli pohjana kilpailulle. Kuitenkaan kukaan ei katsonut teollisuuslaitosten urheilun tarkoituksena olevan

³¹³ Oma Väki 2/1945 ja 5/1946.

³¹⁴ Oma Väki 4/1945.

³¹⁵ Oma Väki 4/1947; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1947 ja 1948. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

ensisijaisesti tuloksien tavoittelemisen, vaan kyseessä oli aina hyvän kunnon ja henkilöstön yhtenäisyyden ylläpitäminen.³¹⁶

4.5.3. Henkistä hyvinvointia teatterista

Jäsentensä kulttuuriharrastusta Ilkka tuki kirjallisuus- ja taidejaoston näytelmäkerhon avulla. Ennen konttorirakennuksen ja sinne tehtyjen juhlasalin ja näyttämön valmistumista näytelmäkerho järjesti teatterimatkoja, kuten esimerkiksi kustantamalla puolet lipun hinnasta Nokialla kevättalvella 1946 vierailleen Suomen maaseututeatterin (ent. Viipurin kaupunginteatteri) esitykseen. Nokian Kerholan näytännön yleisön enemmistö olikin Ilkka-kerhon karjalaisia jäseniä. Näytelmäkerhon kärsimä tilanpuute ratkesi joulukuussa 1948, kun konttorirakennus valmistui. Se antoi mahdollisuuden näytelmäharrastuksen nousulle, ja siitä kasvoikin terhakkaasti toiminut haara Ilkassa.³¹⁷

Näytelmäkerho sai esityskuntoon vuosien 1946 ja 1960 välillä 16 näytelmää, joista 11 ohjasi vuodesta 1950 lähtien Ilkan johtokuntaan kuulunut ja näytelmäkerhoa johtanut Reino Kivimäki, joka oli tullut SOK:n palvelukseen 1940-luvun alussa ensin ulkotyömieheksi ja työskenteli myöhemmin putkimiehenä. Kivimäki oli harrastanut näyttelemistä ja teatteria jo 12-vuotiaasta lähtien ja oli mukana Nokian Työväen Näyttämön näytelmissä vuodesta 1929 lähtien. Lisäksi Kivimäki näytteli sota-aikana Kannaksella rintamateatterissa ja SAK:n kiertueella. Pyysipä Kosti Elo häntä ammattilaiseksi Tampereen Työväen Teatteriinkin. Vaikka toverit Kivimäkeä kannustivatkin, hän lopulta jänisti, sillä ei pitänyt itseään pätevänä.³¹⁸

Kivimäki ohjasi näytelmiä 1940-luvun alussa Nokian Työväen Näyttämölle, mutta Ilkka-kerhon perustamisen jälkeen hän toimi ainoastaan kerhossa näyttelijänä ja ohjaajana, ohjaamissaan 11 näytelmässä molempina. Kaikissa näytelmissä hän oli jossakin osassa ja useimmiten pääroolissa. Useimmiten tehtaiden yhteiset tilaisuudet kokosi juuri Kivimäki. Lisäksi hän toimi useasti kuuluttajana ja runonlausujana.³¹⁹ Juuri Kivimäen kaltaisen aktiivisen puuhamiehen olemassaolo selittää paljolti näytelmäkerhon aktiivisuutta.

Näytelmäkerho toimi jatkuvasti aktiivisesti valmistaen joka vuosi vähintään yhden näytelmän esityskuntoon, lukuun ottamatta vuotta 1950, jolloin liian moni näyttelijöistä erosi tehtaiden

³¹⁶ SOK:n Nokian tehtaitten uutiset 2/1950 ja 2/1954. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

³¹⁷ Oma Väki 2/1946; 1/1947; 1/1949.

³¹⁸ Oma Väki 2/1953.

³¹⁹ Ilkka-kerhon toimintakertomukset Oma Väki -lehdessä 1945-1960.

palveluksesta ennen ensi-iltaa. Yleensä uutta näytelmää harjoiteltiin 2 kertaa viikossa syksyn ajan, joten aikaa se osallistujilta vei. Myös lavasteet valmistettiin itse. Kerhon tärkeimpänä tehtävänä oli järjestää ohjelma joulujuhlaan ja muihin yhteisiin tilaisuuksiin.³²⁰

Näytelmiä esitettiin paitsi poikkeuksetta runsaslukuisiksi mainitulle oman tehtaan ja Nokian osuuskaupan, myös muiden SOK:n tehdaspaikkakuntien yleisöille. Näytelmäkerhojen vierailuja ja vastavierailuja harrastettiin erityisesti Helsingin kanssa. Lähes joka vuosi tehtiin Nokialta vierailu Helsinkiin ja päinvastoin. Sen lisäksi Ilkka-kerho kävi joitakin kertoja Vaajakoskella ja Oulussa esiintymässä.³²¹

Näytelmäkerhon ohjelmisto koostui pääasiassa komedioista ja farsseista, esimerkiksi sellaisista kuin *Pojusta tulee mies* (1948), *Punaiset housut* (1953) tai *Missä Vihtori viipty?* (1956). Myös vakavampia näytelmiä oli mukana, kuten vuoden 1953 Ilkka-kerhon suureen Kivi-juhlaan valmistunut koko ohjelmisto, joka koostui runoista, lauluista ja Kiven pienoisenäytelmästä *Yö ja päivä*.³²²

4.5.4. Ilkan muu toiminta – kangaspuut kalisevat ja kamerat räpsyvät

Myös matkat olivat Ilkan retkeilyjaoston ohjelmassa alusta saakka. Juhannuksena 1945 käväisi 60 kerholaista Turussa. Seuraavana vuonna tehtiin jo mainittu matka Aulangolle ja toinen SOK:n Parkanon tehtaille. Vuoden 1947 ainoan matkan tekivät tehtaiden jalkapalloilijat, jotka pitkälti omin toimin kerätyillä rahoilla piipahtivat Oulussa, voittaen Toppilan myllyn joukkueen 7-0. Kerhon järjestämät retket olivat hyvin suosittuja aina vuoteen 1952 saakka. Matkoja tehtiin 2–3 vuodessa, eivätkä kaikki halukkaat aina päässeet mukaankaan. Matkoja tehtiin Yyteriin, Helsingin suurmessuille, Turkuun, laivamatka Orivedelle, SOK:n laitoksiin muille paikkakunnille ja Ranska-Suomi-maaotteluun. Vuoden 1952 tehtaiden suuret koneistojen asennustyöt erityisesti vehnämyllyssä aiheuttivat sen, että työntekijöiden loma-ajat sekosivat melko tavalla. Sen vuoksi ei järjestetty yhtään matkaa ja ilmeisesti ainakin osaksi tämän vuoksi retkeilyjaoston toiminta lopahti.³²³ Toinen syy lieni matkustamismahdollisuuksien paraneminen ylipäänsä.

³²⁰ *ibid.*

³²¹ *ibid.*

³²² *ibid.*

³²³ Ilkka-kerhon toimintakertomukset *Oma Väki* -lehdessä 1945-1960.

Vuonna 1953 ei retkeilyjaosto enää järjestänyt yhtään retkeä, vaan sen päätehtäväksi tuli hoitaa kaikki järjestelyt näytelmäkerhon retkiä varten. Lisäksi vuodesta 1955 lähtien se järjesti SOK:n Nokian tehtaiden henkilökunnan kalastuskilpailut, kunnes asiasta huolehtimaan perustettiin kalakerho vuonna 1959. 1950-luvun lopulla retkeilyjaoston toiminta piristyi uudelleen sen hankittua teltoja ja muita retkeilyvälineitä halukkaiden käyttöön. Niillä olisi kesän loma-aikaan ollut ottajia enemmän kuin tarjontaa. Kahdeksan vuoden tauon jälkeen vuonna 1959 järjestettiin myös kotiseuturetki ja koluttiin Tottijärvi, Vesilahti, Lempäälä ja Tampere päivässä linja-autoilla. Matkalle lähti 110 henkilöä kolmella linja-autolla, joten matkojen järjestäminen otettiin jälleen ohjelmaan.³²⁴

Alun opiskeluinnostuksen jälkeen voimakkaimmin toimiviksi jaostoiksi Ilkka-kerhossa tulivat urheilujaosto ja käsityöjaostot. Naisten käsityöjaosto toimi melko aktiivisesti parinkymmenen hengen voimin heti perustamisen jälkeen. Kerhossa naiset valmistivat vaatteita, mikä helpotti osaltaan myös perheiden taloudellista puolta, sodan jälkeen kun ei välttämättä ollut vaatteita saatavilla tai varaa niitä hankkia. Kiinnostus ompeluiltoihin alkoi kuitenkin vähentyä elintason noustessa. Vielä vuonna 1946 kerhossa saatiin valmiiksi 58 erilaista vaatekappaletta naisten puvuista lasten suoja-pukuihin ja takkeihin, mutta syksyllä 1948 ei ompeluiltoihin kokoonnuttu enää lainkaan, vaan halukkaat saivat opetusta opettajan toimineen rouva Syrjäsen kotona. Seuraavana vuonna vielä ommeltiin yhdessä, mutta 1950-luvulla askartelujaoston tehtäväksi tuli lähinnä välineiden lainaaminen halukkaille.³²⁵

Naiset käyttivät erityisesti kangaspuita mattojen tekoon. Kerholle olikin hankittu kahdet pienet ja yhdet isot kangaspuut, joilla tehtiin useita karvalanka- nukka- ja räsymattoja, täkkejä sekä sängynpeitteitä vuodessa. Kysyntää naisten työvälineille riitti jonoksi saakka, niinpä niitä hankittiinkin jatkuvasti lisää. Vuonna 1956 hankittiin kolmannet pienet kangaspuut ja seuraavana vuonna ompelukone, joita lainattiin koteihin. Ompelukoneelle oli paljon käyttöä, sillä moneenkaan perheeseen ei sellaista ollut varaa vielä hankkia. 1950-luvun lopulla järjesti askartelukerho jälleen joitakin kursseja, kuten pikkulämpimien valmistus-, jälkiruoka- ja korinpunontakurssin. Myös miehille lainattiin välineitä, mutta toiminta oli jatkuvasti hyvin laimeaa, joskin sahat ja höylät olivat tarpeeseen kotien pikkutöissä. Ilkka-kerhon askartelujaosto tarjosi jäsenilleen erityisesti siis välineitä, joita kotona tarvittiin, mutta joiden hankkiminen olisi ollut käyttöön nähden turhan kallista. Naiset tekivät kangaspuilla, ompelukoneella ja muilla välineillä tarpeellisia tavaroita, kuten

³²⁴ *ibid.*

³²⁵ *ibid.*

mattoja, vaatteita ja ryijyjä, joiden ostaminen olisi tullut kalliiksi. Samoin miehet saattoivat lainata työvälineitä kodin pikku askareisiin. Varsinaisia käsityökursseja ei miehille järjestetty, mutta naisille kuitenkin silloin tällöin.³²⁶

Vielä keväällä 1946 riitti opiskelijoita ruotsin ja englannin kielten alkeis- ja jatkokursseille, niin syksyllä ei niihin enää osallistujia riittänyt. Samoin matematiikan kurssin osallistujamäärä putosi 22:sta viiteen. Vähin voimin opiskeltiin laskuoppia, algebraa, kemiaa ja teknillisen koulun kursseja, kunnes 1950 ei niihin enää opiskelijoita riittänyt. Kieltenopiskelua kuitenkin jatkettiin vuonna 1950 uudelleen ruotsin ja englannin kursseilla. Suurta osanottoa ne eivät keränneet ja englantia opiskeltiin vain kevätpuoli. Kevään 1951 jälkeen ruotsin opiskelukin piti lopettaa varojen puutteessa. Opintokerho kuihtui kokonaan vuonna 1952, jolloin ”*varsinaista kurssitoimintaa ei ollut, eikä voitu aloittaaakaan, kun ei ollut halukkaita opiskelijoita*”. Muutaman vuoden ajan opintojaoston varoilla hankittiin roolivihkoja ja kirjoja näytelmäkerholle, kunnes koko opintojaoston olemassaolo loppui.³²⁷

Muita Ilkan toiminnassa olleita jaostoja olivat 1957 perustetut hengellinen jaosto ja kamerakerho. Kamerakerho pääsi toimimaan toden teolla vasta 1959, jolloin se sai omat tilat laitteilleen. Hengellinen jaosto järjesti hengellisiä tilaisuuksia tehtaiden piirissä, sekä yritti pitää viikottaista keskusteluryhmää, joka kuitenkin ilmeisesti kuivui kokoon ensimmäisen toimintavuoden jälkeen. Lisäksi alusta saakka toimi myös musiikkijaosto, jonka tehtävänä oli luonnollisesti musiikkiesitysten valmisteleminen illanviettoihin ja juhliin.³²⁸

SOK tarjosi siis työntekijöilleen Nokialla monia jokapäiväistä elämää helpottavia ja elämisen laatua parantaneita palveluja. Etenkin aivan sodan jälkeisenä pula-aikana, ja pitkälle 1950-luvullekin, ne olivat hyvin tärkeitä elintason kohottajia työväen piirissä. Ja vaikka työntekijät arvostelivat tehtaiden sosiaalisten palvelujen tasoa, niin niille annettiin myös arvoa. Puutarhapalstojen jakoperusteista saatettiin valittaa ja saunojen huonosta kunnosta huomautettiin tuotantokomiteassa melko useinkin, mutta aina huomioitiin investointien rahantarve ja ymmärrettiin tehtaiden tarpeet investoida tuotannolliseen toimintaan. Tässäkin mielessä tehtaiden johto ja työntekijät olivat hyvissä väleissä, ja työntekijät lopulta varsin tyytyväisiä SOK:n järjestämiin sosiaalipalveluihin. Niillä olikin suuri merkitys kunnallisten palvelujen täydentäjinä.

³²⁶ Ilkka-kerhon toimintakertomukset Oma Väki -lehdessä 1945-1960.

³²⁷ *ibid.*

³²⁸ *ibid.*

5. Tiivistelmä

Korvaavan teollisuuslaitoksen rakentaminen talvisodassa menetetyille Viipurin myllylle oli SOK:lle tärkeä kysymys jo pelkästään aatteellisesti. SOK oli suurelta osin viljelijäväestön osuuskauppa, jonka piirissä maatalouskauppa oli tärkeä osa toimintaa ja kotimaisen viljan markkinoille toimittamien eräs keskeinen päämäärä. Niinpä kymmenisen vuotta ennen talvisotaa aloitetun viljanjalostusteollisuuden jatkaminen oli ensiluokkaisen tärkeää, tuottivathan Oulun ja Viipurin myllyt 1930-luvun lopulla viidenneksen SOK:n vuosittaisesta myynnistä³²⁹.

Uutta paikkaa menetettyjä laitoksia korvaavalle toiminnalle alettiin suunnitella heti kun Viipurin menetys oli käynyt selväksi. Tampereen seutu havaittiin asiaa selvittämään asetetun myllykomitean pohdinnassa viljan kuljetuksen ja tuotteiden jakelun kannalta parhaaksi paikaksi. Tosin sillä oletuksella, että viljaomavaraisuus olisi ollut valtion maatalouspolitiikan tavoitteena, kuten ennen sotaa oli ollut. Päätöstä tehtäessä SOK pohti myös vaihtoehtoisesti useita pienempiä laitoksia tai satamakaupunkia, jolloin ulkomaisen viljan käyttö olisi tullut kuljetuskustannusten pienuuden vuoksi halvemmaksi. Ratkaisuun päädyttiin kuitenkin varmasti osittain ideologisista syistä ja tehdaslaitokset päätettiin rakentaa Tampereen seudulle, vaikka varmuutta viljaomavaraisuuden tavoitteesta ei ollut.

Tamperetta paremmaksi paikaksi löydettiin kuitenkin Nokia, missä asiat luistivat heti alkuvaiheessa liukkaammin. Nokialla SOK:n ja kauppalan välille löytyi tärkeä lenkki, joka tunsu molemmat osapuolet. Lenkinä toimi paperitehtaan sähkömestari J. H. Stenholm, joka oli ollut mukana paikallisen osuuskaupan toiminnassa jo ensimmäisistä 1800-luvun lopun osuuskaupparytyksistä saakka, ja jäänyt suuntataistelun jälkeen SOK:n piiriin. Lisäksi Stenholm oli kauppalanhallituksen jäsen ja Edistyspuolueen paikallisia johtohenkilöitä. Hänen kauttaan asia tuli esille kauppalanhallituksessa ja hän oli mukana esittämässä Nokiaa SOK:lle sijoituspaikaksi. Stenholm oli mukana myös heti ensimmäisillä tutustumiskäynnillä mahdolliseen sijoituspaikkaan SOK:n edustajien kanssa.

Tärkeää SOK:lle oli saada sähköä näkkileipätehdasta varten. Sekin onnistui jo ensimmäisellä käynnillä Nokialla toukokuussa 1940, kun Nokia Oy:n johtaja Nordenswanin kanssa käydyissä

³²⁹ Vesanen, 472-473.

neuvotteluissa sähkönsaanti varmistui. Varmuutta Stenholmin osuudesta tässä ei ole, mutta paperitehtaan sähkömestarina hän ainakin tunsu molemmat osapuolet hyvin. Siksi on oletettavaa, että Stenholmilla on osuutensa neuvottelujen nopeassa läpiviennissä.

Kauppala suhtautui alusta saakka hyvin uusien tuotantolaitosten rakentamiseen Nokialle. Maaliskuun lopussa 1940 kauppalanhallitus totesi paikkakunnan kehitykselle olevan ensiarvoisen tärkeää uusien teollisuuslaitosten saamisen paikkakunnalle. SOK:n suuntaan oltiin suopeita alusta saakka. Maapohja myytiin kohtuullisella hinnalla ja mm. soran hinnassa joustettiin SOK:n pyynnöstä. Vedensaantikin järjestettiin Vihnusjärvestä helposti. Kaikki sopimukset kauppalan ja SOK:n välillä syntyivät joustavasti, eikä niistä juuri kiistelty myöhemmin.

SOK:n Nokian tehtaot laajenivat jatkuvasti tarkastelujakson ajan. Vehnämyllyssä jauhettiin 1950-luvun alun laajennuksen jälkeen yli kymmenesosa koko maan vehnästä ja ruismyllyssä 6–8 prosenttia koko maan rukiinjauhatuksesta. Näkkileipätehdas ja makaronitehdas vastasivat parhaimmillaan 1950-luvulla yli viidenneksen osuudesta Suomen koko tuotannosta. Nokialle nousi siis koko maankin mittakaavassa suuri elintarviketeollisuuslaitos.

Tehtaot olivat siten luonnollisesti suuri työllistäjä, parhaimmillaan lähes 330 henkeä työskenteli SOK:n palveluksessa Nokialla. Työntekijät perustivat oman Suomen Elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n huhtikuussa 1944. Se oli koko jakson ilmeisen kansandemokraattinen linjaltaan ja johdoltaan, mutta puoluetistelua ei päästetty keskeiseen asemaan itse toiminnassa. Päinvastoin korostettiin jatkuvasti yhtenäisen ammattiyhdistysliikkeen tärkeyttä, etenkin sellaisina aikoina, jolloin ammattiyhdistysliikkeen hajoaminen ja taistelu vasemmistopuolueiden välillä oli selvästi alkanut. Vaikka osasto korostikin yhtenäisyyttä, oli paikallisten puoluelehtien välillä selvä ero suhtautumisessa siihen. Kansandemokraattien Hämeen Yhteistyö puolusti voimakkaasti lakkolaisia vuoden 1953 näkkileipätehtaan lakon yhteydessä, kun taas sosiaalidemokraattinen Kansan Lehti kritisoi lakkoa painotti sen olleen laitton kommunistien johtama korpilakko. Samoin Kansan Lehti suhtautui hyvin epäilevästi Nokian Ammatilliseen Paikallisjärjestöön, johon Nokian elintarviketyöläiset olivat sitoutuneet koko senkin ajan kun se oli useiden muiden työväenjärjestöjen kanssa ollut erotettuna SAK:sta.

Mielenkiintoinen havainto osasto 68:n toiminnassa oli se, etteivät paikalliset kiistat suurestikaan nostaneet kiinnostusta toimintaa kohtaan. Esimerkiksi vuoden 1953 pitkä työtaistelu näkkileipätehtaalla ei juuri vaikuttanut osallistumiseen osaston kokouksiin, kun taas pitkittyneet

työehtosopimusneuvottelut 1950–1951 ja vuoden 1956 yleislakko nostivat kiinnostusta omaa paikallista osastoa kohtaan. Mitä ilmeisimmin ainakin tämän osaston piirissä valtakunnalliset suuret ja kaikkia koskettaneet asiat toivat työntekijöitä paremmin mukaan toimintaan. Kysymystä olisi mielenkiintoista pohtia enemmänkin vertailemalla eri ammattiosastojen suhtautumista paikallisiin ja valtakunnallisiin kiistakysymyksiin.

Silti paikallisuuskin oli toiminnassa tärkeää. Yhteistoiminta muiden Nokian ammattiosastojen kanssa tapahtui Nokian ammatillisen paikallisjärjestön puitteissa. Lisäksi paikalliset työväen urheiluseurat saivat pieniä avustuksia toimintaansa, useimmiten avustettiin Nokian Pyryä. Samoin oman paikkakunnan metallimiehet saivat avustusta lakossa ollessaan vuonna 1950, mutta tamperelaiset lihamiehet eivät. Rahaa kun ei monien lakkojen aikana kaikkien avustamiseen riittänyt. Mutta osaltaan syynä lieni myös se, että metallin lakko alkoi aiemmin.

Nokian elintarviketyöläiset olivat hyvissä väleissä työnantajansa edustajien kanssa, eikä pahempia kahnauksia juuri nähty. Vaikein tapaus oli juuri uuden sveitsiläisen pakkauskoneen aiheuttama näkkileipätehtaan lakko 1953, joka johti kiistaan siitä, kasvoiko työmäärä pakkaajilla vai ei. Kun lakko sai ratkaisunsa sekään ei vaikuttanut pidemmällä aikavälillä suhteita huonontavasti. Muutama muu paikallinen selkkaus tarkastelujaksolla oli, mutta kovin merkittäviä työtaisteluja ei ollut. Pyrkimys olla päivänpoliittisten tapahtumien ulkopuolella ja puolueettomina niihin on nähtävissä ammattiosaston toiminnassa. Tavoitteena oli jatkuvasti olla vasemmiston puoluepoliittisten kiistojen ulkopuolella ja keskittyä työntekijöiden etujen ajamiseen on selvä. Erityisen ponnekkaasti painotettiin työväestön yhtenäisyyden tärkeyttä ammattiyhdistysliikkeessä, jotta työnantajilla olisi ollut vastassa yhtenäinen työväki. Se saattaa tietysti johtua siitäkin, että osaston johto oli kansandemokraattinen, eikä sen hegemoniaa uhannut mikään, mutta tällaista ei tietenkään ainakaan ääneen sanottu. Kuitenkin jatkuvasta sovittelevasta linjasta ja yhtenäisyyden säilyttämisen puolesta puhuminen viittaa yksinkertaisesti siihen, että puoluepolitiikka haluttiin pitää osaston toiminnan ulkopuolella. Se myös tuotiin julki ja löytyy monesta ammattiosaston pöytäkirjasta ja vuosikertomuksesta, ja tulee esiin pienissäkin yksityiskohdissa. Kuten esimerkiksi 1950-luvun lopun Sirola-opiston useiden avustuspyyntöjen torjumisena.

Vaikka sodan jälkeinen aika onkin niin työväenliikkeessä kuin poliittisestikin kahden vasemmistopuolueen valtataistelun aikaa, ei se silti tunkeutunut Nokian elintarviketyöläisten toimintaan. Aivan odottamaton ei havainto ole, sillä Keijo Rantanen on päätenyt samanlaiseen tulokseen tutkittuaan pro gradussaan Nokian paperityöläisiä sodan jälkeen. Molempien toiminnassa

pyrittiin epäpoliittisuuteen ja osaston yhtenäisyyden säilyttämiseen. Nokian elintarviketyöläisillä ei lähteiden perusteella ollut suurta sosiaalidemokraattista oppositiota, mutta epäpoliittisuutta ja yhtenäisyyttä korostavat kannanotot antavat ymmärtää, että mukana oli myös sosiaalidemokraatteja, eikä heitä haluttu ajaa pois toiminnan piiristä.

Työnantaja SOK järjesti alusta saakka Nokialla sosiaalista toimintaa, jonka tarkoituksena oli parantaa työntekijöiden elinolosuhteita paikkakunnalla, sekä luonnollisesti sitoa heidät tiukemmin yritykseen. Ensimmäisenä tehtävänä Nokialla oli saada asuntoja työntekijöille, sillä etenkin talvisodan jälkeen paikkakunnan suurimpia ongelmia oli asuntopula, joka alkoi helpottaa vasta 1950-luvun puolivälin jälkeen. Vielä 1950-luvun alussa vehnämyllyn laajennusta tehtäessä SOK Nokian johto valitteli asuntopulaa ja totesi sen vuoksi, että oli mahdotonta majoittaa Nokialle laajennukseen tarvittavaa työvoimaa. Onneksi Tampere on lähellä ja työntekijöitä sieltä oli saatavissa.

SOK tarjosi Nokialla työntekijöille ensin vuokra-asuntoja ja 1940-luvun lopulta saakka tarjosi myös omakotitontteja omaa taloa rakentaville. Paitsi asuntojen tarve oli taustalla halu kiinnittää työvoima tiukemmin sitein tehtaaseen. Sen vuoksi asuntoalue ja omakotialue olivat aivan tehtaiden vieressä. Omakotirakentaminen ei kuitenkaan noussut tehtaan piirissä kovin nopeasti. SOK:n tarjoamille tonteille rakennettiin vuoteen 1960 mennessä 20 omakotitaloa, varsinaisen innostus omakotitalojen rakentamiseen virisi vasta 1960-luvulla ja 1970-luvulla tonttimaa kävi vähiin, eikä uutta enää hankittu. Kaikkiaan SOK:n myymälle tontille rakensi noin 80 perhettä.

Suurimmillaan SOK kykeni 1960- ja 1970-luvuilla tarjoamaan asunnon noin puolelle Nokialaisesta työväestään. Asuntojen lisäksi etenkin heti sodan jälkeen tärkeitä olivat työväelle viljelykseen annetut puutarhapalstat, joilla kasvatettiin itse lisäravintoa pöytään. Samaa tarkoitusta palveli tehtaille rakennettu sikala. Näiden ohella tehtaiden sosiaaliseen toimintaan kuuluivat sauna, kirjasto, terveystisäris, lääkäri ja huoltokonttori. SOK:n Nokian tehtaiden alkutaipaleella voi siis oikeastaan sanoa tavoitellun työntekijöistään laajasti huolehtivaa patriarkaalista omaa yksikköä, joka huolehti työntekijöistään. Ajatusmalli ei ollut sinänsä outo, olihan se ollut normaali tapa järjestää asioita tehtaissa ja SOK:llakin oli esimerkiksi Vaajakoskella vastaava järjestely pienellä teollisuuspaikkakunnalla. Osaltaan tähän vaikutti sodan läheisyys; monet julkisen vallan järjestettäväksi normaalisti järjestettäväksi kuuluneista toimista oli tehtaan itse tehtävä pula-ajan vuoksi. Tällaisia olivat esimerkiksi asuntoalueen katutyöt. Ja toisaalta pula-aika aiheutti perheille taloudellisia vaikeuksia. Kaikkea ei SOK:kaan kyennyt Nokialla järjestämään. Alun perin

suunnitelmissa oli lastentarhankin rakentaminen, mutta siihen eivät jatkuvasti laajenneiden tehtaiden varat missään vaiheessa riittäneet, vaan se jäi rakentamatta.

Merkittäviä sosiaalisen toiminnan muotoja olivat myös henkilökuntakerho Ilkan järjestämä toiminta ja tehtaalle vuonna 1947 perustettu urheilulautakunta. Ilkka-kerho toimi jäsentensä ohjaamana, mutta SOK:n rahoittamana. Toiminnan itsenäisyyttä pyrittiin jatkuvasti korostamaan niin SOK:n kuin toimihenkilöidenkin puolesta, mutta äärimmäisen vasemmiston suhtautuminen siihen parani hitaasti. Vasta 1950-luvun puolivälin tienoilla Ilkan toiminta alkoi olla ainakin melkein kaikkien hyväksymää.

Liikuntainnostus oli varsin suurta ensin Ilkan piirissä ja myöhemmin vuonna 1947 perustetun urheilulautakunnan johdolla. Paikallista kisailua harjoitettiin hiihdossa, yleisurheilussa, suunnistuksessa, lentopallossa, jalkapallossa ja pöytätenniksessä. Samoja lajeja harrastettiin myös SOK:n eri tuotantolaitosten kesken. Jalkapalloa pelattiin myös paikallisvastustajia vastaan, sekä TUKI:n työpaikkasarjassa. Myös shakki kuului ohjelmaan.

Ilkan kirjallisuus- ja taidejaoston näytelmäkerho oli toinen suosittu harrastus erityisesti 1940- ja 1950-luvuilla, jolloin sitä veti pitkän päivätyön teatterin piirissä tehnyt Reino Kivimäki. Näytelmäkerho esiintyi lähinnä Nokialla erilaisissa tilaisuuksissa ja SOK:n tuotantolaitosten kerhojen vieraana. Useimmiten vierailtiin Helsingissä, ja sikäläinen näytelmäkerho teki myös vastavierailuja Nokialle.

Vireimmin toimineisiin jaostoihin kuului myös naisten käsityökerho, jonka piirissä tehtiin monenlaisia tarpeellisia vaatekappaleita. Erityisesti kangaspuut olivat paljon käytetyt ja niille pääsemistä joutui odottamaankin. Opinto- ja retkeilyjaosto toimivat aluksi, mutta 1950-luvulle tultaessa niiden toiminta laantui ja loppui kokonaan. Uusina jaostoina perustettiin 1950-luvun lopulla kamerakerho, kalakerho ja hengellinen jaosto.

SDP:stä vasemmalla ollut vasemmisto suhtautui epäilevästi Ilkka-kerhon toimintaan etenkin kerhon alkuvaiheessa. Samalta suunnalta tuli arvostelua myös SOK:n Helsingin henkilökuntakerhoa vastaan. Työnantajan rahoittamia kerhoja syytettiin erityisesti pyrkimyksestä vieroittaa työntekijöitä omasta ammattiyhdistystoiminnasta ja siten työnantajan halusta vastaavien kerhojen avulla hajottaa työväenrintamaa ja viemään huomion muualle varsinaiselta työväen asioiden ajamiselta. Oman piirteensä arvostelu sai Nokialla, kun Ilkka-kerho yhdistettiin Karjalan palauttamista ajaviin

liikkeisiin. Taustalla oli yksinkertaisesti se, että monet Ilkka-kerhon puuhamiehet olivat siirtokarjalaisia, jotka olivat olleet mukana perustamassa Nokian karjalaiset ry:tä, joka toimi etenkin alkuvaiheessa paljolti Nokiolla SOK:n tiloissa.

Nokian karjalaiset ry:n ja SOK:n Nokian tehtaiden välisen suhteen tarkempi selvittäminen on eräs tutkimuksessani esiin noussut mielenkiintoinen kysymys, jonka lähempi tarkastelu vaatisi perehtymistä Nokian karjalaiset ry:hyn ja siihen, miltä alueilta, kuinka paljon ja ketä luovutetuilta alueilta muutti asukkaita Nokialle. Joka tapauksessa Nokian karjalaiset ry:n toiminta ainakin alkuvaiheessaan näyttää keskittyneen juuri SOK:n tiloihin Nokiolla. Samoin monia SOK:n palveluksessa olleita oli Nokian karjalaiset ry:n toiminnassa mukana. Viipurin myllyä korvaamaan rakennettujen SOK:n Nokian tehtaiden työntekijöistä merkittävä osa tuli Viipurista, joten he ovat hyvinkin voineet muodostaa tärkeän osan Nokian karjalaisten toiminnassa, etenkin kun heidän mukanaan tuli jo Viipurissa syntynyt sosiaalinen organisaatio.

LÄHDELUETTELO

Arkistolähteet

Nokian elintarviketyöläisten ammattiosaston 68 arkisto (järjestämätön), sijaitsee Melia Oy:n Nokian tehtaalla.

Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n yleisestä kokouksesta 30.9.1947.
Pöytäkirja Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n johtokunnan kokouksesta 16.5.1949.
Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n kokouspöytäkirjat 1950–1960.
Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto n:o 68:n toimintakertomukset 1949–1960.
Suomen elintarviketyöläisten liiton kiertokirje n:o 17/1950 2.12.1950.
Ammattiosasto 68:n 20-vuotishistoriikki. Kirjoittajat Veikko Ollila ja Alpi Haapala.

Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto (järjestämätön), sijaitsee Melia Oy:n Nokian tehtaalla

SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1943–1960.
SOK:n Nokian tehtaitten tuotantokomitean vuosikertomukset 1946–1960.
SOK:n Nokian tehtaitten tuotantokomitean pöytäkirjat 1946–1960.
SOK:n Nokian tehtaitten uutiset tammikuu 1950–joulukuu 1954.
Yleisten Osuuskauppojen Liiton Tampereen Osuuskauppapiirin kirje 18.3.1954.
Tiedoitus pehmeäleipäosaston lopettamisesta 3.5.1956.

Nokian kaupunginarkisto

Nokian kauppalanhallituksen pöytäkirjat 1940–1960.
Nokian kauppalanvaltuuston pöytäkirjat 1940–1960.
Nokian kauppalan kunnalliskertomukset 1940–1960.
Nokian kauppalan huoneenvuokralautakunnan toimintakertomukset 1944-1957.

SOK:n arkisto, Helsinki

SOK:n teollisuuden synty ja kehitys (vaikutukset, syy-yhteydet, ratkaisut, noudatettu politiikka, huomautukset).
SOK:n viljanjalostusteollisuuden 5-vuotissuunnitelma. (1955)
Kertomukset SOK:n myllyjen, makaronitehtaan, leipomoitten ja Nokian kuivaamon toiminnasta 1940.
Kertomus SOK:n myllyjen, makaronitehtaan ja leipomon toiminnasta 1941.
Kertomus SOK:n myllyjen, leipomoitten ja Nokian kuivaamon toiminnasta 1942 ja 1943.
Kertomukset SOK:n myllyjen, leipä- ja makaronitehtaitten toiminnasta 1944–1949.
Erkki Sartion kirje SOK:n tuotanto-osaston johtaja K. E. Lammelle 27.1.1947.
Erkki Sartion kirje SOK:n tuotanto-osaston johtaja K. E. Lammelle 10.2.1947.
III piirin työriitojen sovittelijan tutkimus ja lausunto SOK:n näkkileipätehtaalla Nokiolla syntyneestä työnseisauksesta, joka edelleen jatkuu. 30.5.1953.
Pöytäkirja III piirin työriitojen sovittelija Lehtisen pitämästä sovittelutilaisuudesta SOK:n Nokian myllyllä 26.6.1956.

Tilastokeskuksen arkisto, Helsinki

SVT:n teollisuustilaston alkuperäismateriaalin yleislomakkeet 1940–1953:

Myllyt XI₁
Leipomot ja leipätehtaat XI₆
Makaroonitehtaat XI₈

SVT:n teollisuustilaston alkuperäismateriaalin yleislomakkeet 1954–1960:
Jauho- ja suurimamyllyt 2051
Näkkileipätehtaat 2061
Pehmeäleipätehtaat 2063
Makaronitehtaat 2095

JULKAISTUT LÄHTEET

a)lehdistö

Aamulehti 9.11.1940, 26.5.1948, 27.5.1948.
Hämeen yhteistyö 26.5.1948, 30.5.1953, 2.6.1953, 11.6.1953, 13.8.1953.
Kansan Lehti 24.5.1956,
Nokian Uutiset 1940–1960.
Oma Väki –lehti 1940–1960.
Yhteishyvä 21.9.1945.

b)painetut lähteet

SOK:n vuosikertomus 1942.
Suomen virallinen tilasto (SVT) 1940–1960.

c)internet-lähteet

Bergholm, Tapio, SAK:n historia järjestön www-sivuilla.
<http://www.sak.fi/mikaon.shtml?593> (15.7.2004)
Suomen rakennustaiteen museon www-sivusto, <http://www.mfa.fi/arkkitehtiesittely?apid=3142>
(12.7.2004).

KIRJALLISUUS

Ahvenainen, Pihkala ja Rasila (toim.), Suomen taloushistoria 2. Tammi, Helsinki 1982.

Haataja et. al., Suomen työväenliikkeen historia. Työväen sivistysliitto, Joensuu 1977.

Haataja, Lauri, Suomen malli 1940–1956. Työmarkkinajärjestelmän ja poliittisen järjestelmän vuorovaikutussuhde neuvottelujen vakiintumisesta keskityksen purkautumiseen. Työministeriö, Helsinki 1993.

Hjerppe, Riitta ja Vartia, Pentti, Talouden kasvu ja rakennemuutos 1860-1995. Kirjassa Kansantaloutemme – rakenteet ja muutos, Loikkanen, Pekkarinen, Siimes ja Vartia (toim.). Taloustieto, Tampere 1998.

Jussila, Osmo, Suomen poliittinen historia 1809-1995. WSOY, Juva 1995.

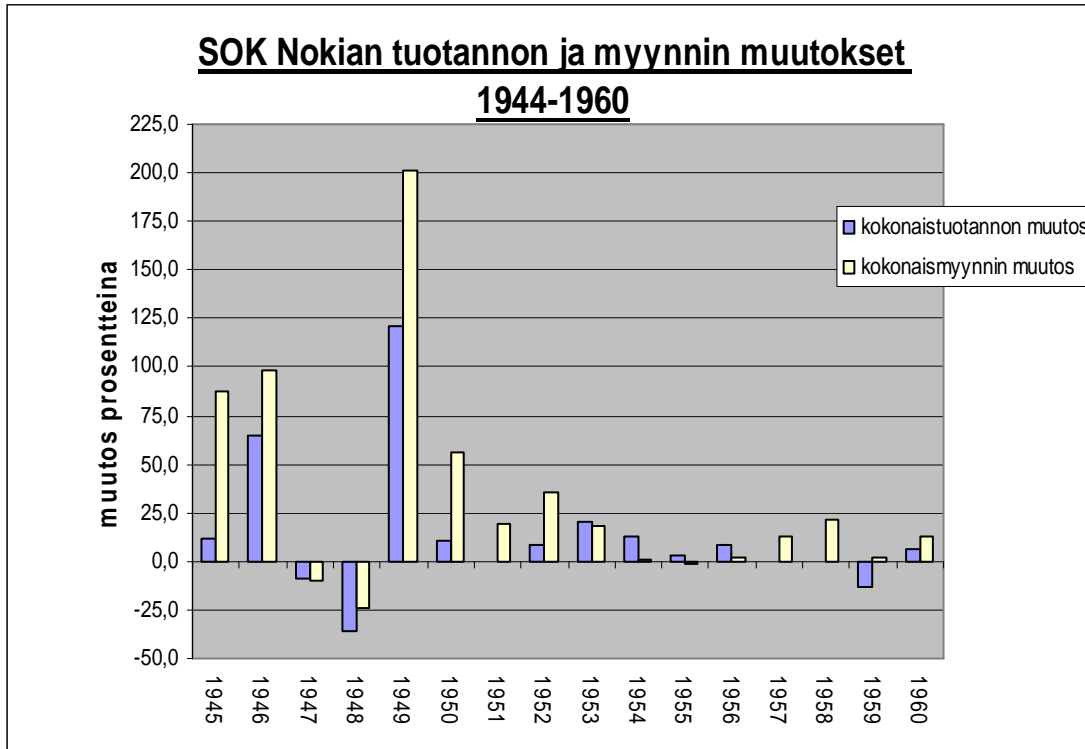
- Kaukovalta K.V., K. Jaakkola ja August Sorila, Pirkkalan historia. Hämeen Kirjapaino, Tampere 1934.
- Koivuniemi, Jussi, Tehtaan pillin tahdissa. Nokian tehdasyhdyskunnan sosiaalinen järjestys 1870–1939. SKS, Helsinki 2000.
- Laurila, Eino H., Yksityinen kulutus Suomessa ajanjaksona 1880-1980. ETLA sarja B;52. Helsinki 1987.
- Lovio, Raimo, 70 yhteisen kamppailun vuotta. Nokian kumityöväen ammattiosasto 1914-1984. Kirjapaino Sanan Tie, Tampere 1984.
- Mansner, Markku, Suomalaista yhteiskuntaa rakentamassa Suomen Työntantajain Keskusliitto 1940-1956. Teollisuuden kustannus, Jyväskylä 1984.
- Marjomaa, Pertti, Yksityisten kulutusmenojen rakenne ja kehitys Suomessa vuosina 1948–1965. Taloudellinen tutkimuskeskus, Sarja A VII. Helsinki 1969.
- Naskali, Kirsti, SOK Viipurin myllyn toiminta sodan aikana 1939-1944. Pro gradu –työ, Tampereen yliopisto 1990.
- Oinonen, Teemu, ”Me emme pyydä, me vaadimme”. Suomen Elintarviketyöläisten Liitto SEL ry:n historia 1905-1980. Kustannusosakeyhtiö Yhteistyö, Helsinki 1980.
- Pekkarinen, Jukka ja Vartiainen, Juhana, Suomen talouspolitiikan pitkä linja. WSOY, Juva 1995.
- Perko, Touko, Yhdessä enemmän – SOK 1904–1979. Suomen osuuskauppojen keskuskunta, Helsinki 1979.
- Paukkunen, Leo, Sosiaalitoiminta ja sen kustannukset Suomessa. Taloudellinen tutkimuskeskus, Sarja A VI, Helsinki 1964.
- Railo, Jaakko, Suomen taloudellinen kehitys 1.1.1950-30.6.1951, teoksessa Mitä missä milloin 1952.
- Rantanen, Keijo, Ammattiosasto taistojen keskellä Suomen paperiteollisuuden työntekijäin Nokian osasto nro 2 vuosien 1944-49 työmarkkinajärjestelmän ja sisäpolitiikan murroksessa. Pro Gradu –työ, Tampereen yliopisto 2002.
- Suomen korkeakouluinsinöörit ja arkkitehdit 1956. STS:n ja TfiF:n julkaisema matrikkeli. Suomalaisten teknikkojen seura, Helsinki 1956.
- Tammisto, Marketta (toim.), Nokian mylly 50 vuotta. Satapaino Ky, Tampere 1992.
- Tirronen, Eino, Valtion viljavarasto 1928–1978. Loimaan kirjapaino 1978.
- Tynkkynen, Aulis, Tampereen Elintarviketyöläiset 80 vuotta. Kirjapaino Sanan Tie, Tampere 1978.
- Valkonen, Marjaana, Suomen Ammattiliittojen keskusjärjestö SAK r.y. 1907–1987. SAK, Helsinki 1989.

Vesanen, Viki, Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta r. l. Viisikymmenvuotinen toiminta. Suomen osuuskauppojen keskuskunta, Helsinki 1954.

Vesikansa, Jyrki, Kehitysmaasta elintasosuomeen. Itsenäisen Suomen talouden vaihteita ja niiden taustaa. Otava, Helsinki 1992.

Kaukiainen et al., Sotakorvauksista vapaakauppaan : Kauppa- ja teollisuusministeriön satavuotisjuhlakirja. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1988.

Liite 1.

Lähteet: SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1945–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

Liite 2.

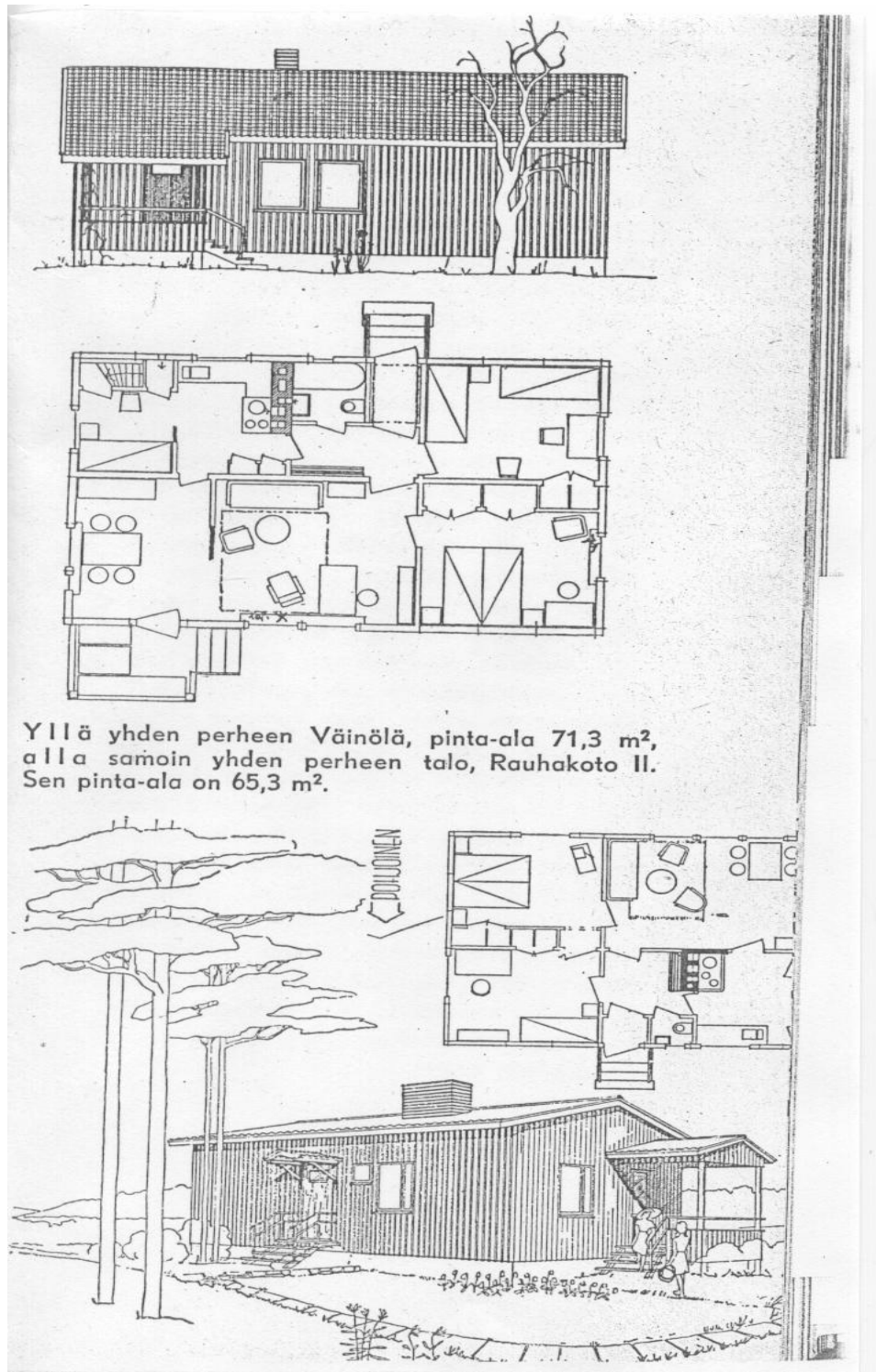
SOK Nokian myllyjen, leipätehtaan ja makaronitehtaan työntekijämäärät 1942–1960.

vuosi	myllyt	leipätehdas	makaronitehdas	juurikaskuivaamo (sesongin aikana)	työntekijöitä yht. 31.12.
1942	-	-	-	57	-
1943	-	54	-	59	-
1944	-	88	-	73	332
1945	58	57	-	49	-
1946	58	87	-	52	288
1947	57	75	-	24	257
1948	43	73	13	-	243
1949	37	54	16	-	261
1950	58	52	15	-	281
1951	45	68	16	-	277
1952	51	88	15	-	327
1953	55	90	15	-	327
1954	52	86	16	-	295
1955	51	85	17	-	304
1956	45	58	17	-	265
1957	50	49	18	-	267
1958	49	59	18	-	274
1959	52	47	14	-	268
1960	59	52	13	-	279

Lähteet: Teollisuustilaston alkuperäismateriaalin yleislomakkeet 1942–1960. Tilastokeskuksen arkisto; SOK:n Nokian tehtaitten vuosikertomukset 1944–1960. Melia Oy:n Nokian tehtaan arkisto.

Liite 3.

Väinölän ja Rauhankoto II:n pohjapiirustukset.

Lähde: Oma väki syksy 1944.

Tampereen yliopisto
Historiatieteen laitos
JARNO LEPPÄNEN: Sodan jaloista Nokialle. SOK:n Nokian tehtaot 1940–1960.
Pro gradu –tutkielma, 114 s., 3 liites.
Suomen historia
Maaliskuu 2005

Suomen Osuuskauppojen Keskuskunta (SOK) perustettiin vuonna 1904 koko maan osuuskauppojen yhteiselimeksi, jonka tehtävänä oli harjoittaa tukkukauppaa, tiedotus- ja valistustoimintaa sekä osuuskaupoille soveltuvaksi katsottua tuotantotoimintaa. Suomen osuuskauppaliike jakaantui kahteen kilpailevaan leiriin 1910-luvun lopun suuntataistelun seurauksena. SOK:sta eronneet osuuskaupat perustivat oman keskusjärjestön ja pitivät osuustoimintaa osana poliittista työväenliikettä, kun taas SOK halusi pitää osuustoiminnan erillään politiikasta.

Suuntataistelun jälkeen SOK:n jäsenkunta oli maanviljelijävaltainen, joten viljanjalostusteollisuuden käynnistäminen tuli ajankohtaiseksi 1920-luvulla. SOK rakensi vuosikymmenen lopulla myllyn Ouluun Toppilan satama-alueelle ja 1930-luvun alussa suuren myllyn ja leipätehtaan Viipuriin. Toinen maailmansota aiheutti SOK:n viljanjalostusteollisuudelle suuren ongelman, kun Viipurin mylly jäi Neuvostoliiton alueelle. SOK päätti korvaavan laitoksen rakentamisesta Nokialle.

Tutkimuskohteenani on SOK:n Nokialle menetettyä Viipurin myllyä korvaamaan rakentamat tehtaot. Myllyn lisäksi Nokialle rakennettiin leipätehdas ja makaronitehdas. Tehtailla oli sodan aikana ja sen jälkeen myös juurikaskuivaamo, joka kuivasi pääosin sikurinjuurta kahvin korvikkeeksi. Tutkin SOK:n Nokian tehtaita monipuolisesti useista eri näkökulmista. Tavoitteena on ollut saada kattava ja monipuolinen kuva edelleen toimivan teollisuuslaitoksen ensimmäisistä 20 vuodesta paikkakunnalla.

Tutkin miten uusi teollisuuslaitos otettiin vastaan paikkakunnalla, miten sen sijoittuminen juuri Nokialle selittyy ja kuinka suuri siitä tuli tuotannoltaan ja työntekijämäärältään. Myös SOK:n sosiaalinen toiminta, sen muodot ja tavoitteet ovat tutkimukseni kohteita. Lisäksi selvitän SOK:n Nokian tehtaiden työntekijöiden toimintaa poliittisesti ja taloudellisesti epävakaa sodan jälkeisellä ajalla, jota leimasivat useat lakot ja SDP:n ja SKDL:n välinen taistelu vallasta niin poliittisessa työväenliikkeessä kuin ammattiyhdistysliikkeessäkin.

Tutkimuksen lähdeaineistoa olen kerännyt useista paikoista. Nykyisin Melia Oy:n omistamilta tehtailta on ollut käytössä SOK:n aikaisia tehtaiden vuosikertomuksia ja muita papereita, sekä Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68:n pöytäkirjoja. Molempien käyttöä haittasi arkistojen järjestämättömyys, joten aukottomia ne eivät ole. Lisäksi ammattiosasto 68:n pöytäkirjat ovat säännöllisesti tallessa vasta 1950-luvun alusta, joten tarkan kuvan saaminen aiemmista tapahtumista on mahdotonta.

Edellisten ohella olen käyttänyt tilastokeskuksen arkiston alkuperäismateriaaleja ottaessani selvää työntekijämääristä ja verratessani SOK:n Nokian tehtaita muihin toimijoihin. Nokian kaupunginarkistosta sai tietoa etenkin kauppalan suhtautumisesta uuteen tulokkaaseen. SOK:n arkisto oli tärkeä erityisesti tehtaiden alkuvaiheiden selvittämisessä, mutta ikävää oli ettei käyttöni annettu SOK:n johtokunnan ja hallintoneuvoston papereita. Lehdistä on saanut valaistusta erityisesti sellaisiin työtaisteluihin, jotka ylittivät uutiskynnyksen.

Nokian kauppala suhtautui talvisodan jälkeen positiivisesti ajatukseen uusien teollisuuslaitosten saamisesta paikkakunnalle ja oli alusta saakka myötämielinen SOK:lle sen pohtiessa paikkaa tehtaalleen. Erityisen tärkeää juuri Nokian valinnassa olivat keskeinen sijainti, hyvät kuljetusyhteydet ja sähkön saanti. Henkilönä tärkeä oli varmasti myös Nokian kauppalanhallituksen jäsen, paperitehtaan sähkömestari ja vanha sok-lainen J. H. Stenholm, joka toimi välittäjänä Nokian ja SOK:n välillä.

SOK:n Nokian tehtaot kasvoivat suureksi kokonaisuudeksi, joka 1950-luvulla oli jatkuvasti Suomen viiden suurimman myllyn joukossa tuotannon arvolla mitattuna. Nokiassa jauhettiin yli kymmenesosa koko maan vehnän jauhatuksesta ja vajaa kymmenes rukiista. Lisäksi tehtailla valmistettiin lähes viidennes maan näkkileivästä ja yli viidennes makaronista. Työntekijöitä tehtailla oli 1950-luvulla enimmillään yli 300.

Työnantajana SOK pyrki saamaan työntekijöitä sitoutumaan tehtaaseen viihtymään sen palveluksessa järjestämällä monenlaista sosiaalista toimintaa. Työntekijöiden kiinnittäminen paikkakunnalle ja tehtaaseen oli SOK:n asuntotoiminnan tavoitteena. Sodan jälkeen asuntopulasta kärsineelle paikkakunnalle SOK rakensi vuokra-asuntoja ja tarjosi edullisia omakotitontteja omistamiltaan mailta. Parhaimmillaan 1960- ja 1970-luvuilla SOK pystyi Nokiassa tarjoamaan noin puolelle työntekijöistä asunnon. Tärkeä osa heti sodan jälkeen oli myös puutarhapalstoilla ja sikalalla, joista sai elintarpeita.

Mielen ja kehon virkeänä pitämisestä pitivät huolen tehtaan urheilulautakunta ja henkilökuntakerho Ilkka. Harrastusmahdollisuuksia oli mm. urheilun, teatterin, käsitöiden tai kalastuksen parissa. Äärimmäinen vasemmisto suhtautui hyvin epäillen työnantajan kustantamaan kerhoon ja piti sitä yrityksenä pitää työntekijät poissa omista järjestöistään. Kiista jatkui aina pitkälle 1950-luvulle saakka, mutta vuosikymmenen puolivälin jälkeen tehtaiden johto totesi suhtautumisen parantuneen ja monien olleen toiminnassa mukana.

Nokian elintarviketyöläisten ammattiosasto 68 oli linjaltaan kansandemokraattinen, mutta hyvin sovitteleva, eikä toimintaan haluttu liittää mukaan puoluepolitiikkaa. Osaston johto korosti jatkuvasti ammattiyhdistysliikkeen yhtenäisyyden tärkeyttä myös SAK:n hajaannuksen aikana, vaikka sosiaalidemokraatit olivat saaneet 1950-luvulle tullessa SAK:n haltuunsa. Myös jäsenet olivat linjaan tyytyväisiä, eikä vaihdoksia osaston johdossa juuri nähty. Eivätkä kilpailevat liitot saaneet jäseniä nokiaalaisista pahimmankaan hajaannuksen aikana.

Ammattiosaston toiminnan korostettu epäpoliittisuus vasemmiston tiukan puoluepoliittisen taistelun ja ammattiyhdistysliikkeen hajaannuksen aikana ei silti ole suuri yllätys. Samaan tulokseen päätyi Keijo Rantanen pro gradussaan tutkittuaan Nokian paperityöläisten ammattiosastoa toisen maailmansodan jälkeen. Pelko osaston, liiton ja koko liikkeen hajaannuksesta sekä jäsenmäärän ja vaikutusvallan vähenemisestä oli suurin syy yhtenäisyyden korostamiseen. Vaikka Nokian elintarviketyöläiset joutuivat lehdistössä näkkileipätehtaan lakon aikana vuonna 1953 puoluepolitiikan objektiksi Kansan Lehden ja Hämeen Yhteistyö kiivaillessa lakon oikeutuksesta poliittisesta luonteesta, niin puoluepolitiikan subjektiksi ammattiosastosta ei ollut; siitä ei sen sisällä edes keskusteltu.